

# MŰHELY



Paul Valéry: Pascal egy gondolatáról; Jegyzetek a Pascal egy gondolatához című tanulmányhoz • Richard Shusterman: A filozofikus élet körvonalai – Dewey, Wittgenstein, Foucault • Áfra János, Ágh István, Bende Tamás, Bíró Tímea, Debreczeny György, Fecske Csaba, Gágyor Péter, Győri László, Murányi Zita, Petőcz András, Pintér Lajos, Schneider Éva, Szentirmai Mária és Tatár Sándor versei • Kovács Flóra: A hasonlatokban őrlés (Nemes Nagy Ágnes Kettős világban című kötete idején keletkezett versei) • Schreiner Dénes és Száz Pál prózája • Szunyogh László szobrai

2016  
2



Figura hangszerrel, 2014. bronz

# Tartalom

PAUL VALÉRY:	Pascal egy gondolatáról (Báthori Csaba fordítása).....3
	<i>„Mivel az, amit az égbolton látunk, és az, amit önmagunk mélyén tapasztalunk, saját hathatós beavatkozásunk hatókörén egyformán kívül esik – az egyik mindazon a határon túl csillan fel, amelyet igyekezetünk még befoghat, a másik pedig kifejezéseink alatt tenyészik tudatunk mélyén –, így bizonyos kapcsolat keletkezik a kétféle figyelem között: az egyik a legtávolabbi valóságra szegeződik, míg a másik legbensőbb tartalmainkra irányul. A kettő mintegy figyelmünk két, egymásnak megfelelő legszélső pontját jelöli, s mindkettő egyforma mohósággal reméli valamilyen új, döntő esemény eljövetelét, történjék az az égbolton vagy a szívünkben.”</i>
PAUL VALÉRY:	Jegyzetek a Pascal egy gondolatáról című tanulmányhoz (Báthori Csaba fordítása) .....8
	<i>„Úgy véltem, az ember soha nem ír csak egyvalakinek, s az ember – ha művészen ír – mindig többnek ír, mint csupán egyetlen egynek. Amíg valaki fontos nekünk, nyomorúságunk kezelhető; még hasznunkra lehet. És hitünk, amennyiben még megmaradt, nem irányul oly kizárólagosan Istenre, hogy ne maradna meg belőle valamicske, amellyel az ízlés embereinek ítélete felé fordulunk, és reménységünket a szépirodalom kedvelőinek léteire alapozzuk.”</i>
<hr/>	
RICHARD SHUSTERMAN:	A filozófiai életvitel példázatai – Dewey, Wittgenstein, Foucault (Horváth Nóra fordítása) .....12
	<i>„Wittgenstein akadémikus filozófiával szembeni tiszteletlensége azonos gyökereű Dewey és Foucault ellenérzéseivel: a filozófiának valami sokkal lényegibb, egzisztenciális célt tulajdonítottak, mely az önismereten, az önkritikán és az önművelésen keresztül önmagunk jobbá tételével, jobb étellel kecsgetet bennünket. E nagyszerű gondolkodók számára a filozófia több volt pusztá gondolatnál, életgyakorlat volt, ahol a teória a jobb életre való törekvésben nyerte el valódi jelentését és értékét.”</i>
<hr/>	
ÁGH ISTVÁN:	Valóságos látszat .....23
PINTÉR LAJOS:	tóth menyhért-énekek.....25
ÁFRA JÁNOS:	Olvadás.....27
GYŐRI LÁSZLÓ:	Gyorshajtás.....28
	A hely íze.....29
	Vadszőlő .....30
FECSKE CSABA:	Ideje jött .....31
PETŐCZ ANDRÁS:	Istennek tetsző.....33
	Jegyzetfüzet.....33
	Kicsi Létező .....34
SZENTIRMAI MÁRIA:	Visszafelé .....35
MURÁNYI ZITA:	kimonó .....38
	ablak .....38
	most .....39
BENDE TAMÁS:	Elindulsz akkor.....40
	Holnap elmegyünk .....40
BÍRÓ TÍMEA:	Amputáció .....41
	Ködbe ülő .....41
	Teret! .....42
	Zöld tekintet .....42

GÁGYOR PÉTER:	A víz alatt .....	43
	Káprázat .....	43
SCHNEIDER ÉVA:	Olajzöld .....	44
	Festés .....	44
	Miért vándorlok.....	45
DEBRECZENY GYÖRGY: 30	.....	46
TATÁR SÁNDOR:	A hasonmás horizontja .....	47

SZÁZ PÁL:	Az pocikfark meséje.....	48
	A biblijafa.....	48
	A szakadás. Pocikfark .....	48
	Találós mese. 1.....	49
	A kikelet .....	49
SCHREINER DÉNES:	Félreeső .....	50

KOVÁCS FLÓRA:	A hasonlatokban őrlés (Nemes Nagy Ágnes <i>Kettős világban</i> című kötete idején keletkezett versei).....	53
---------------	---	----

KEMSEI ISTVÁN:	Múlatlan múlt (Ágh István: Válasz hazulról).....	62
SZAKOLCZAY LAJOS:	Kavics Isten kezében, avagy a létezés szépsége és türelme (Pintér Lajos: fényöröm fénybánat) .....	63
SZÉNÁSI ZOLTÁN:	Thészeusz az emléklabirintusban (Áfra János: Két akarat) .....	65
JUHÁSZ ATTILA:	Egyetlenegyszer kimondani? (Péntek Rita: Átutazó) .....	66
KOVÁCS KRISZTINA:	„Idegen közöttünk” (Schein Gábor: Svéd).....	67
TARJÁN TAMÁS:	Magánszem (Báthori Csaba: Egyszer a földön).....	69

Képek: SZUNYOGH LÁSZLÓ szobrai

Fotók: SZABÓ BÉLA, valamint VASS KÁLMÁN (52. oldal, hátsó borító)

A borítón: Figura buborékkal, 2014. bronz

A hátsó borítón: Figura rúddal, 2013. bronz



## *Pascal egy gondolatáról*

*Az örökös csend...*

„Miféle szelíd és hatalmas hangok – kérdezte Euszthatész Püthagórástól –, és miféle különös tisztaságnak harmóniái hatolnak el, úgy érzem, fülemhez az éjszaka anyagában, amely bennünket itt körülvesz? A hallomás szélső határán sóvárog a lelkem s csak ámul, miközben messziről csendülő modulációkat sejdít s fogad be. Mint a reménység, lelkem egészen érzékeim határáig terjeszkedik, hogy megragadja e számtalan kristályos remegést s elfogja annak a fenséges lassúságnak bömbölését, amely övezi létezőm. Micsoda hát e gyönyörűségeknek titokzatos eszköze?”

„Az ég maga – felelt Püthagórasz. – Te azt fogadod be, ami elvárásolja az isteneket. Mert sehol nincsen hallgatás a világegyetemben. Az örök hangok összhangja elválaszthatatlan az égitestek mozgásától. Minden mozgékony csillag – mindenkori sebességének megfelelően – megrezzenti az étert, és a mennyei teret arra a hangra készíti fel, amely számarányának megfelelő. A legtávolabbiak, amelyek szükségszerűen a leggyorsabban süvítenek, a legélesebb hangokat juttatják el az összességhez. Tompábban és súlyosabban csendülnek viszont a lassabban gomolyodók, amelyek a legközelebb állanak hozzánk; a mozdulatlan föld pedig néma. Mint ahogyan a szférák egy bizonyos törvénynek engedelmeskednek, úgy a hangok is, amelyeket megfogannak, édes és szelíden változatos akkorddá forrnak össze, és ez nem más, mint annak bizonyossága: egek összhangzanak egekkel. A tiszta világ rendje varázsolja el, barátom, a te hallásodat is. A legmagasabb értelem, a méltányosság, a szeretet és a tökély más formái, amelyek a világmindenség fenséges birodalmát formálják: ezeknek üzenete hangzik fel a te füledben is. És az az elragadtatás, amely hatalmába kerít, csupán valamely isteni és szigorú analógia következménye...”

Íme, a régi görögök mélységes tudásvágya efféle magyarázatokkal látta el az éjszaka örvényeit.

Ami a zsidókat illeti: ők soha nem beszélnek az egekről anélkül, hogy közlékenységüket ne említenék. A bibliai éjszakák az Úr magasztalásától visszhangzanak. Csillagaik olykor-olykor Isten fiai közé hintve ragyognak fel – ők az angyalok –, és a szellemeknek s csillagzatoknak ez a roppant tömkelege az egész földkerekség számára hallható robajjal közvetíti a hallatlan magasztalást.

„Az egek Isten dicsőségéről beszélnek, s az Ő keze munkáját hirdeti a mennybolt.”

A *Zsoltárok* szerzője nem győzi halmazni a lenyűgöző fordulatokat, hogy e rendkívüli Hang hatalmát kifejezze: „Egyik nap odahányja a másiknak a Szót, egyik éjszaka kinyilvánítja a másiknak. Nem fecsegés ez, és nem is olyan szóbeszéd, hogy ne fogná fel üzenetét az ember. Hulláma elér egészen a földkerekség legszélső pereméig... *Non sunt loquelaе neque sermones quorum non audiantur voces eorum. In omnem terram exivit sonus eorum et in finis orbis terrae verba eorum.*”

Jehova maga pedig így szól Jóhhoz: „A hajnal csillagai örömtől ujjongva magasztaltak engem.”

Pascal a végtelen terekből nem fog fel semmi mást, csak a némaságot. „Elönt a borzalom”, jegyzi meg. Keserűen panasolja, milyen elhagyott a világon. Képtelen a mindenségben felfedezni Azt, aki Jeremiás hangján így szól: *Coelum et terram impleo*. Szóval, ez a furcsa keresztény nem találja meg Atyját az égben... Sőt, ellenkezőleg: „ha szemügyre veszem az egész néma világegyetemet, borzalom önt el – így kesereg –, mint valami olyan embert, akit álmában magára hagytak egy kietlen, borzalmas sivatagban...”

*Borzalom, borzalmas; örökös csend; néma világmindenség* – ilyen szavakkal beszél a valaha is élt egyik legértelmesebb lény arról, ami körülveszi. Úgy érez, úgy ecsetel mindent, úgy panaszkodik, mint egy üldözött vad; sőt mi több, úgy, mint aki önmagát üldözi, s a szívében munkáló roppant erőforrásokat, logikájának erejét, nyelvezetének bámulatos erőit arra használja, hogy mindent, ami látható és nem nélkülöz egy cseppnyi vigaszt, összeszűzzen. Ez a lény csak azt akarja tudomásul venni, hogy törekeny és valami dermesztő ostromgyűrű fenyegeti, mindenünnen csak téboly és nyomasztó magány és olyan jégkorszak, amely tömény rettegéssel és kétségbeeséssel sújtja. Nem viseli el, hogy az Idő, a Szám és a Tér hálóiba bonyolódott, s hogy az egész világrend kelepceként tátong szeme előtt. Nincs terem-

tett dolog, mely ne rettenetes állapotára emlékeztetné – némelyek megsebzik, mások becsapják, de mindegyik megborzasztja, s annyira riasztónak ítéli a világ látványát, hogy halálra sebzett prédaként sikolt fel szorult helyzetében. Bennem ez a magatartás, mi tűrés-tagadás, azt az elviselhetetlen lármát idézi fel, amellyel kutyák szokták megugatni a holdat. Ebből az elkészedett lényből azonban, aki elméletet képes alkotni a holdról, még saját számításai is csak zokszót és feljajdulást tudnának kisajtolni.

És nemcsak az, ami az égen s az égben történik, hanem minden dolog; és nemcsak minden dolog önmagában, hanem még a dolgok legártatlanabb alakja is ingerli és gyűlöletre indítja ezt a lényt: *Milyen hiú is, milyen hiú a festészet...* Azokat a képeket, melyeket a művészet tükrözni igyekszik, ő bizonyos másodrangú megvetéssel illeti.

Nem tudok szabadulni a gyanútól, hogy ez a tömény szomorúság s ez a korlátlan undor egész rendszert, mélységes szándékot takar. Egy gondosan megszerkesztett mondat kizárja a teljes lemondást.

A sanyarúság, ha jól fogalmaz, nem vallott annyira kudarcot, hogy hajótörés közben ne menthetett volna meg némi szellemi szabadságot, egy csöpp arányérzéklet, valamicske logikai erényt vagy szimbólumteremtő erőt, amely cáfolja azt a nyelvet, amelyen a sanyarúság megfogalmazódik. Meg aztán némileg zavarba ejt, sőt itt-ott olcsónak rémlik annak az embernek a tartása, aki ilyen mértékben tragikus motívumok és retentő tárgyak szakértőjévé nevezi ki magát. Mit tudunk átadni a többi embernek, ha folyton-folyvást arról győzzük meg őket, hogy egyenlők a semmivel, hogy az élet hiú, a természet ellenséges, a tudás csalékony? Mi haszna szétzúzni ezt a Semmit, amit minden emberre ráfogunk, és mi haszna derűre-borúra hajtogatni azt, amit mindenki amúgy is tud?

Engem inkább kissé feszélyez művészetnek és természetnek ez az elegye. Mihelyt észlelem, hogy az író egy ember valódi érzelmi állapotát megragadja és megrontja, ahhoz keresett magyarázatokat fűz, s aztán még azt is megkívánja, hogy az illető az efféle nagy dérral-dúrral kiókumlált tétéményt saját rezzenésének tekintse, az ilyen eljárást azonnal tisztátalannak és visszásnak találom. Ha igaz és hamis vonások elegyednek egy műalkotásban, azon fölöttébb megütközünk, ha felébreszti a gyanút, hogy megpróbálja elhajlítani meggyőződésünket vagy idegen szándékot kíván elfogadtatni velünk. Ha el akarsz csábítani vagy meg akarsz lepni, akkor ügyelj arra, hogy ne lássam élesebben a kezedet, mint mozdulataid nyomát.

Pascal kezét azonban túl élesen látom.

Egyébként még ha a szándék tiszta volna is, már a pusztá akarata, hogy valaki tollat fog és gonddal formálja mondatait, ugyanazt a természetes hatást váltja ki, mint valamilyen hátsó gondolat. Ugyanis elkerülhetetlen, hogy a formálásban a mérsékelt elem ne hasson szélsőségesnek, a ritkaság ne tűnjék halmazatnak, a részleges ne mutakozzék egésznek, és a csupán megpendített dolog ne lássék lázas szenvedélynek... A hamis ablakok önmagukat rajzolják meg. A művész képtelen elkerülni, hogy ne fokozza megszerzett tapasztalatának lenyűgöző hatóerejét, miközben első gondolati következtetéseinek szimmetrikus rendet kölcsönöz, nagyjából ugyanígy viselkedik az idegrendszer, ha valamilyen lokális zavart általánosít és kiterjeszt az egész szervezetre. Ez nem a művésznél címzett szemrehányás, mindössze figyelmeztetés: soha ne tévesszük össze azt az embert, aki a műalkotást létrehozta, azzal az emberrel, akit a műalkotás mögött sejtünk.

Ez az összetévesztés azonban Pascalnál általános ismérv. Az utókor annyit összehordott róla, alakja annyira gyötörte a képzeletet és olyan szenvedélyes vitákat váltott ki, hogy közben ő maga tragikus figurává fordult, páratlan színésszé, akinek szinte főszerep jutott az Ismeret komédiájában. Így aztán akadnak, akik eljátsszák nekünk Pascalt. A hagyomány egyfajta francia, janzenista Hamletet faragott belőle, aki kezében tartja tulajdon koponyáját, egy nagy matematikus koponyáját; s aki merő borzongással szemlélődik valahol fenn, a világegyetemmel szemközt emelt magas teraszon. Arcába süvít a Végtelen metsző szele, ő maga elé hajolva mormol ezt-azt a Semmi peremvidékén, miközben ugyanolyan benyomást kelt, mint az, aki egy színpad szélén állva az egész világ szemé láttára önmaga kísértetével folytat hosszas párbeszédet.

Az azért mégiscsak szembeszökő tény, hogy a vallások zöme a Mindenható székelyét a legmagasabb égi magasban képzele el, mint ahogy az is, hogy e Mindenható létének látható bizonyítékait a csillagok rendjében találta meg, amely másrészt a természeti törvények ösképét, eredeti modelljét és első igazolását kínálta az emberiségnek.

Kezünket az égbe emeljük; pillantásunk felfele menekül s az égi magasban vész el; az ég felé mutat a próféták vagy más vigasztalók ujjai; a mennyei magasságból hullanak felénk bizonyos szavak, és egykor majd ott harsannak fel bizonyos trombitahangok.



Kapu [Szív], 2015. bronz

És csakugyan, semmi kétség: sem az Első Ok, sem az Actus purus, sem a Szellem nem rendelkezik saját hellyel, körvonalakkal vagy részekkel a térben. Valamilyen öntudatlan ösztön azonban, amely talán vertikális struktúránk következménye, esetleg az az érzés, hogy sorunk roppant távoli jelenségekhez kapcsolódik s hogy minden földi élet ezektől függ, óhatatlanul arra kényszeríti az embert, hogy – ha végleg megfenekleni látszik, ha fojtogatja a kétség vagy fonák faggatózása miatt hatalmába keríti a szellemi gyötrelem – a feje feletti pont-ra szegezze tekintetét, *magasra*.

*Felemelni vagy meghallgatásra találni:* ez a franciában ugyanaz a szótő.

Kant maga, aki – valamely naiv miszticizmus titokzatos indulatára figyelve – azt a bizonyos sejtelmet, hogy léteznie kell általánosan érvényes erkölcsi törvénynek, párosította azzal a benyomással, amelyet tudatában a csillagos ég látványa kiváltott.

Én párszor megpróbáltam megfigyelni önmagamban azt a titokzatos hatást, amelyet egy világos éjszaka és a csillagos égbolt jelenléte általában kivált az emberekben – hogy a legapróbb rezzenésig követhessem a gondolati benyomást.

Ezekben a pillanatokban nem észlelünk mást, csak olyan tárgyakat, amelyek nem függenek össze testi valónkkal. Furcsán leegyszerűsödöttnek érzékeljük magunkat. Minden, ami közel van, láthatatlanná válik; minden, amit érzékelnénk, hirtelen érinthetetlen. Önmagunktól távol lebegünk. Pillantásunk átolvad a látomásba, fénylő események színterére vetődik, s ezeket – mivel nem tehet másképp – saját spontán mozdulataival egyetlen halmazba tereli össze: úgy véli, azok mind egyetlen pillanatban történnek; vonalakat húz, képzeletében felbukkanó figurákat teremt, s ezeket átruhazza ránk és beilleszti a valóságos színjátékba.

Közben azonban mindezen pontok szétoztására képtelenek vagyunk figyelni. Úgy érezzük: erőt vett rajtunk ez a pazar szikrázás, egyszerűen letepert, elnyelt és megtagadott.

Megszámlálhatjuk felettünk a csillagokat, mi, akik kötve hinnénk, hogy egyáltalán léteznünk számukra. Nem, nincsen semmiféle kölcsönösség köztünk és közöttük.

Érzékelünk valamit, ami kifejezést vár tőlünk, és ugyanakkor valami mást is, ami irtózik bármiféle kifejezéstől.

Mivel az, amit az égbolton látunk, és az, amit önmagunk mélyén tapasztalunk, saját hathatós beavatkozásunk hatókörén egyformán kívül esik – az egyik mindazon a határon túl csillan fel, amelyet igyekezetünk még befoghat, a másik pedig kifejezéseink alatt tenyészik tudatunk mélyén –, így bizonyos kapcsolat keletkezik a kétféle figyelem között: az egyik a legtávolabbi valóságra szegeződik, míg a másik legbensőbb tartalmainkra irányul. A kettő mintegy figyelmünk két, egymásnak megfelelő legszélső pontját jelöli, s mindkettő egyforma mohósággal reméli valamilyen új, döntő esemény eljövételét, történéjét az az égbolton vagy a szívünkben.

Ezzel a temérdek csillagból kirajzolódó ábrához, amely elkápráztatja szemünket, létünk bányamélye önmaga-létének meghökkentő tudatát sugallja s társítja, a páratlanság... de egyszerűs mind a magány érzetét is. Minden vagyok, de tökéletlen. Minden vagyok, de csak rész vagyok.

A sötétség, amely övez minket, lelkünket tökéletesen lemezteleníti.

Ezt a sötétséget elérhetetlen világosságok csóvái hintik tele. Az ember csak nehezen szabadul a képzettől: ezek olyan helyek, ahol éberek vagyunk. És közben benépesítjük a sötétet ragyogó és felismerhetetlen élőlényekkel.

Ugyanez a sötétség, amely megszünteti testünk közvetlen környezetét, ennek következtében szavaink tónusát is tompítja s egyetlen belső szóra apasztja – minthogy arra hajlunk, hogy csak kevéskév valói lényekkel folytassunk valódi párbeszédet.

Különös nyugalom és szokatlan rosszullét szállja meg ilyenkor az embert. „Én” és „nem-én” közt megszűnik a határ. A nappali világosság idején gondolataink tetteink révén a dolgokhoz kötődtek. Észleleteket cseréltünk gondolatokra és gondolatokat észleletekre; és cselekedeteink közvetítettek, időnkkel fizettünk. Most hirtelen nincs többé csereforgalom, nem létezik többé a cselekvő ember, aki a dolgok mértéke. Csupán két, egymástól különböző jelenlét van és két, egymással összemérhetetlen lényegiség. Semmi más nincsen, csak két ellenfél, aki méregeti... és képtelen felfogni egymást. Perspektívánk hihetetlen kitérülését hatalmunk csökkenése ellentétezi. Egy időre elveszítjük édes hiedelmünket, hogy a dolgok hozzánk kezesednek s a mi arányainkat tükrözik. Hasonlítunk a légyhez, amely nem bír áthatolni az ablaküvegen.

Ezen a holtpontra azonban nem tudunk hosszan időzni. Érzékenységünk képtelen egyensúlyt teremteni. Még úgy is mondhatnánk: olyan funkciót ismertünk meg itt, amelynek az a feladata, hogy az erőnek mindenféle egyensúlyát megszüntesse az élőlényekben. Szellemünk egyenesen arra kényszerül, mintegy arra gerjeszti önmagát, hogy legyőzze önnön kábulatát és ismét magához térjen abból az ünnepélyes és dermesztő megilletődöttségéből, amelyet a kettőség okozott: az az érzés, hogy ő minden, és az a belátás, hogy valójában semmi.

S akkor látjuk, hogyan védekezik a lényege szerint magányos, a Szellem, mégpedig gondolatai révén. Testünk reflexekkel és különböző elkülönülésekkel, kiválasztásokkal védi magát a világ ellen; közben azonban mintegy véletlen folytán meg is teremti őket (mintha csak arról volna szó, hogy valamit sietősen mindig tennünk kell); sőt közben a legszabatosabb módon, arányos mozdulatokkal és hathatós nedvképzéssel válaszol arra, ami nyomasztja és ingerli. Nem másképpen felel a lélek sem az éjszaka embertelenségeire. Teremtő tevékenységre gyúl, s tettei közt akadnak naiv és ellenállhatatlan – reflex természetű – alakzatok is; de akadnak fölényes változatok is, ezek késve jönnek és okos egymásutánban, tagoltan, és ahhoz a tudáshoz igazodva, amelyet a helyzet közvetít számára.

Kétféle választ találunk tehát önmagunkban az ábrázolt érzetre, arra a tapasztalatra, amelyet a mennybolt látványa és a világegyetem képzete megteremt bennünk. Az egyik csoport *spontánul*, a másik ellenben *kimunkálás* után jön létre. Ezek igen különböznek egymástól, noha ugyanabban a fejben keveredhetnek és formálódhatnak; mégis el kell őket különítenünk, hogy meghatározhatjuk őket. Ez az elkülönítés gyakran úgy történik, hogy a válaszok egyik csoportját a *szív*, a másikat a *szellem* tevékenységi körébe utaljuk.

A dolog szinte mindig úgy zajlik, hogy a szív – a világ borzalmas figurái ellen viselt háborújában, vágyainak kényszerű ostroma közben – végül arra az elhatározásra jut, hogy felidézi egy olyan Lénynek eszméjét, aki képes arra, hogy mindezt magába foglalja, megteremtse vagy kivesse magából... sőt el is képzeletnek a ragyogó és kiterjedt térnek szörnycsücsét, aki minket világra hoz, táplál, körülvesz, de egyúttal fenyeget, száműz és nyugtalanít is, majd végül elemészt.

És ez a Lény ráadásul, a végén kiderül: egy Személy – azaz: közte és köztünk bizonyos hasonlóság van, sőt valamilyen nem tudom, micsoda reménység is fennáll, hogy köztünk egyszerűen bizonyos részleges szőértés is létrejöhet. Ez tehát az, amit a *szív talál*. Megpróbál Isten révén választ adni önmagának.



De hiszen a szerelem tapasztalatából is tudjuk, hogy az egyetlen az egyetlen keresi, és hogy az élő az élő után kívánczik.

Nézzük meg most, milyen másféle gondolatok támadhatnak bennünk, ha késleltetjük érzelmeinket, s ha megpróbálunk a dolgok hatalmas nyomásával bizonyos végtelen türelmet és hatalmas érdeklődést szembehelyezni. A szellem *keres*.

A szellem nem törekszik egy pillanat alatt megalkotni valamilyen képet, mely arra képesítené, hogy ettől fogva a világ látványát elviselje. A szellem figyel és vizsgálódik; nem tekint az időre, figyelmen kívül hagyja egyes életformák tartalmi elemeit. Szembeszökő ellentét áll fenn a szív elevensége, türelmetlensége és sietőssége, és e higgadt, kritika és reménység tagolta lassúság között. Ez a habozás, mely korlátlan is lehet, ez okozza, hogy a probléma megváltozik. A megváltozott probléma pedig megváltoztatja magát a kérdezőt is.

Lám, leszűrhetjük tehát azt a tanulságot, hogy mi a világegyetemet csak úgy tudjuk elképzelni, ha úgy fogjuk fel, mint valamilyen tőlünk lényegesen elkülöníthető olyan *tárgyat*, amely tudatunkkal élesen szembehelyezkedik. És akkor összehasonlíthatjuk azokkal a kisebb rendszerekkel, amelyeket képesek vagyunk leírni, meghatározni, mérni és kísérletek révén megközelíteni. Az Egészet úgy vesszük szemügyre, mint valami Rész. És ez képessé tesz bennünket arra, hogy olyan logikával ruházzuk fel, amelynek működése megengedi számunkra, hogy változásait megjósoljuk vagy hatásterületeit megbecsüljük.

(Például gázfelhőhöz hasonlítjuk az egész csillagvilágot; és megkíséreljük a csillagrajokra alkalmazni azokat a definíciókat és törvényeket, amelyeket a gázok tanulmányozásakor, a laboratóriumban felfedeztünk; megalkotjuk a világegyetem „statistikáját”, és foglalkozunk *belső energiáinak, hőmérsékletének* stb. kérdéseivel.)

Munkánk lényegében abban áll majd, hogy azt, ami ilyen ámulatot s az érzelmek ilyen gazdagságát idézte fel bennünk, közelítsük ahhoz, amit érzékeink ismernek, cselekedeteink elérhetnek, s ami többé-kevésbé pontosan aránylik meggondolásainkhoz.

Ebből a határtalan munkából azonban – és ennek hosszabb távon be kell következnie – ennek az *ismeretesnek*, ennek a *lehetségesnek*, ennek az *értelmesnek* bizonyos (máris észlelhető) változása következik, hiszen számunkra minden pillanatban ezek a fogalmak jelentik megnyugvásunk feltételeit. Ahogyan az emberiség az antipódusokat tudomásul vette, úgy meg fog barátkozni a *világegyetem görbülésének* gondolatával is, és még néhány furcsasággal. Nem lehetetlen – sőt valószínű –, hogy az említett megszokás lassanként nemcsak elképzeléseinket változtatja meg, hanem bizonyos közvetlen reakciókat is módosít.

Az, amit *Pascal-i reakciónak* nevezhetnénk, egy szép napon ritkaságszámba mehet, sőt a pszichológusok érdeklődését is felkeltheti.

Pascal „talált”, és nyilván azért, mert már nem keresett. A keresés megszakítása s e megszakítás formája kiválthatja azt az érzést, hogy találás következett be.

Azonban ő soha nem hitt igazán a keresés értelmében, amennyiben az előreláthatatlan dolgokra vonatkozik.

Ő önmagából bányászta elő az *örökös némaság* eszméjét – hiszen ezt sem a valóban vallásos elmék, sem a valóban mély gondolkodók soha nem észlelték a világegyetemben.

Ő durva és ellenszenves módon eltúlozta az ismeret (a tudás) és az üdvözülés közti ellentétet, hiszen végül is Pascal százada ismert olyan embereket is, akiket, jól tudjuk, nyomasztott ugyan lelküknek üdve, mégsem hangsúlyozták ezt a szorongást a tudomány rovására. Hadd említsem csak Cavalierit, aki az oszthatatlan mértékek gondolatával kísérletezett. Vagy Saccherit, aki – anélkül, hogy bevallaná – már megsejtette, mennyi a közös megegyezés Euklidész rendszerére vonatkozóan, s aki teret nyitott a geometria eljövendő vakmerőségeinek. Igaz, ezek mind jezsuiták voltak.

*Báthori Csaba fordítása*

PAUL VALÉRY

# Jegyzetek a *Pascal egy gondolatáról* című tanulmányhoz

*Le Silence éternel de ces espaces infinis M'EFFRAYE.  
A végtelen terek örökös csendje megborzaszt...*

Ez a mondat – formájának pompája s annak ereje miatt, amit az emberi lelkekbe be akar vésni, egyike a valaha is leírt leghíresebbeknek – *költemény*, és semmiképpen nem *gondolat*.

Ugyanis az *örök* és a *végtelen* fogalma a nem-gondolkodás szimbólumai. Értékük merőben érzelmi jellegű. Csak bizonyos érzékeny emberi alkatra hatnak. Mert *azt a sajátos érzést idézik elő, hogy ne tudjunk elképzelni semmit*.

Pascalnak köszönhetjük, hogy ezekkel a fogalmakkal az irodalom él vagy visszaél – olyan fogalmak ezek, amelyek alkalmasak a költői használatra, de csakis arra.

Ő ezeket szimmetrikus rendbe állítja, meghökkentő *egyensúlyi alakzatot* alkot belőlük, s abból szakítja ki, azzal állítja szembe (akár egy ember a magányban, égi elveszettségben, jelen-téktelenül és töprengve) ezt a fordulatot: MEGBORZASZT. Figyeljük meg, hogyan *tételeződik* itt az egek tömény embertelensége, egy nagyszerű vers formájának örvén, amelyben azonos funkciójú szavak kapaszkodnak össze és kölcsönösen fokozzák hatásukat: főnév főnévhez társul: *csend a terekhez*; és jelző a jelzőhöz: *végtelen az örökhöz*.

Ez a hatalmas vers egy önmagában teljes rendszer retorikus képét közvetíti, „VI-LÁGEGYETEMET” alkot...

Ami az emberi tartalmat illeti, az életet, az öntudatot, a borzalmat: mindez a sortörésben zsúfolódik össze: MEGBORZASZT.

A vers *tökéletes*.

Erről a versről továbbá azt mondanám:

Az igazi költészet – nyelvezetének *anyaga* vagy anyagának elrendezése révén – mindig megpróbálja utánózni azt, amiről beszél.

Mivel azonban a szavak teste és csoportosításuk taktikája a nyelvtani forma keretében független a hozzájuk társított és *értelmüket* meghatározó szokványos jelentéstartalmaktól, *csak roppant kicsiny esély van arra, hogy egy gondolat közvetlen kifejeződése a költői köntösben megnyilvánuló szellem számára alkalmasnak mutakozzék*.

Nem létezne költészet, nem találta volna fel az ember, ha ez az egyszeri eset soha nem állna elő.

Nem létezne költészet, ha türelmes munkával és egy sor mesterséges fogással, csereberék s alárendelések kísérleteivel nem sikerülne szerencsés eseteket felhalmozni – és azok közül annyit egyesíteni, amennyi csak lehetséges –, hogy hatékony időtartamú képződményeket hozzunk létre.

Az említett szerencsés és elszigetelten be-bekövetkező eseteket a költő várja, lesi és halmozza, tenyészt, sőt igyekszik szaporaságukat növelni – ezeket alkalmasint s a merő véletlen kegyénél fogva akárki tetszőlegesen előidézheti; de ez még nem jelenti, hogy az, aki a feltoluló jeleket egymás mellé illeszti, azokat észleli is, sőt méltányolni képes. Az emberek zöme efféle teremtésre egész életében érzéketlen.

Gondoljunk a gyermeki szájban felhangzó, gyakran meghökkentő szavakra, amelyek bája vagy mélysége szerzőjük számára is rejtve marad.

De semmi efféle nincsen Pascalnál.

Vers vagy gondolat – e jegyzet témája az „ÖRÖKÖS CSEND”, és semmit nem óhajtunk kínálni az olvasónak, ami nem adódik szükségszerűen ebből a szép és tömör szövegből.

Úgy tűnt, Pascal legmélyebb rétegeiben, bizonyos szavak fényében, igencsak szembeszökő szándékokat és ellentmondásokat fedezhetünk fel. És úgy tűnt, ezeket meg is határozhatjuk, le tudjuk írni.

Először azzal foglalkoztunk, hogy megmutassuk: vallásos emberek általános érzékelése a csillaggal telehintett éjszakai égbolt láttán milyen meghökkentő módon ellentétes azzal, amiről Pascal beszámol nekünk.

Ők Istent pillantják meg a szikrával meghintett űrben.

Hallják a szavát. Számukra az örökös csendet áttöri a kozmikus dicshimnusz ragyogó muzsikája.

De amíg az éjszaka látványa őket annyira felkavarja és elragadja – pogányokat, zsidókat és keresztényeket –, szorongással tölti el és gyötri azt, *aki már talált*.

Az vitathatatlan. Az ellentmondás nyilvánvaló. Ennek a kétségtelen hasadásnak jelentenie kell valamit.

Tudom én, tudom, hogy Pascal ege nem korábbi idők rajongóinak ege többé.

Megjelent már Kopernikusz és Kepler; és Galilei. A Föld már csak csekély jelentőségű az égből. Az ember többé nem a világmindenség középpontja. Általában nehéz már elgondolni, hogy ez a mindenség érte teremtetett, s hogy ő a Mindenható különleges figyelmének tárgya. Pascal azonban ebben a második kiadású égből – amelyet átdöf a távcső és módosít az új csillagászat – a maga részéről néhány új indokot talál arra, hogy rettegessen.

Számára semmi nem létezik a világon, amiből ne tudná kiszajtolni mérgét. Itt az égből nyeri ki azt. Mivel képtelen arra, hogy személyes érdekeitől eltekintsen, szertelen mohósággal veti magát mindenre, ami nyomasztja. Képtelen tudomásul venni, hogy nem több, mint ami. Nem elégszik meg azzal, hogy ő Pascal... Ki tudja, nem csüggesztette-e túl mélyen és túl keserűen *Descartes* dicsősége, hiszen az ő érdemeit kicsinyíteni s nagy reménységeit kigúnyolni soha nem átalotta; s hogy egy gyűszűnyi gyötrő féltékenység, egy rejtett tüske a szívében...

Talán önimádatának különösen fájdalmas sérelme indíthatta arra, hogy kezdeményezte minden emberi érték általános bomlasztását. Némely vetélytárs annyira fenyegeti az embert, hogy csak úgy tudjuk letiporni őket, ha az egész céh hitelét hírbe hozzuk.

„Jegyzeteim” menete, természetesen, azt eredményezte, hogy azt az eszmét, amelyet Pascal önmagáról közöl velünk (pontosabban: amelyet a hagyomány róla felkínál nekünk), ütköztetünk azzal az *eszmével*, amelyet *mi magunk* alakíthatunk ki róla.

(De nem ajánlatos azzal hízelegni magunknak, hogy az egyik *igazabb*, mint a másik. Ilyen igénynek – bármelyikre vonatkozólag – semmi értelme nem volna.)

Említett híres versünkben én fáradság nélkül felfedezhettem valami olyan akaratot és képességet, amely nehezen összeegyeztethető a szív egyszerűségével és a kétségbeesésnek azzal az integritásával, mely a Szellem legendájának ehhez a legsötétebb, legtisztább alakjához méltó volna.

Ez pedig azzal a kockázattal járt, hogy Pascalt *emberibb*, és talán *mélyebb* vonásokkal kellett ábrázolnom.

Persze, egy nevezetes alaknak efféle új szemlélete nem felelhetett meg akárki ízlésének.

Amit én vitathatatlannak véltem, azt olvasóim az én mesterkedésemmek tartották. Akadtak, akiket állításaim felzaklattak; mások botrányt emlegettek. Néhányan legkitűnőbb kortársaim közül egyenesen személyes sértésnek tekintették vizsgálódásom eredményét (pedig azt bárki elvégezheti). – Térjek talán vissza a dologra? Mit is tettem hát? Én ahhoz, amit Pascal érzelmi világáról mond s amit a legenda róla oly szűkmarkúan állít, mindössze azt tettem hozzá, hogy ő mindezt *művészien* mondja. Az *örökös csendről* szóló pár szóban világosan felismertem az író, a *költőt*, és szinte a szónokot.

Ki ne látná meg benne ezeket? – S aki meglátja, az talán nem egy teljesen másféle Pascalt fedez fel benne, mint a romantikusok tömbyszerű, nyers, tökéletesen és menthetetlenül *irtóztató* figuráját?

A szinte tömény magasztalásra berendezkedett hagyomány a keserű és feltétlen világmegvetés hősének mutatja őt. Ebben az értelemben ő volna eszményi példaképe annak, hogy mindent megvessünk, *ami van*, s megrettenjünk mindattól, *ami lehetne*; és ezt a mesés alakot aztán valahogy így jellemezhetnénk:

*Az értelem cselekedetei – amelyek mélysége, koraérettsége és pontossága mindent meghalad, amit azelőtt megtapasztalt – szükségszerűen bizonyos állati félelmet hoznak létre.*

Ez pedig azt jelenti: az élettől való rettegés legalábbis arányos azzal az ismerettel, amelyet az életről szerezhetünk.

(Ebből pedig azonnal azt következtethetjük, hogy Isten mérhetetlen undorral szemléli saját alkotását.)

Mégis megkérdeztem, naiv módon, magamtól: az az ember, aki már csak önmagát és Istent képes látni, aki magát csak a kárhozát és az üdvözülés közt tudja érzékelni, és fittyet hány arra, vajon a jövőben mit gondolnak majd róla az emberek – hogyan illik egy kétségbeesett gondolkodóhoz, hogy siralmasan meztelenül és magányosan, pusztán önmaga Semmiségének gyűrűjében topog –, szóval hogy egy ilyen embernek maradhat-e még szíve arra, hogy az írás játékaire gondoljon?

Úgy véltem, az ember soha nem ír csak egyvalakinek, s az ember – ha művészién ír – mindig többnek ír, mint csupán egyetlen egynek. Amíg valaki fontos nekünk, nyomorúságunk *kezelhető*; még hasznunkra lehet. És hitünk, amennyiben még megmaradt, nem irányul oly kizárólagosan Istenre, hogy ne maradna meg belőle valamicske, amellyel az izlés embereinek ítélete felé fordulunk, és reménységünket a szépirodalom kedvelőinek létére alapozzuk.

Ha úgy érzem, minden merőben hiúság, akkor ugyanez a gondolat megtiltja, hogy írjak.

Az ember azonban mindent birtokolni szeretne, az eget is, a hírnevet is; és Pascal épp ebben a vonatkozásban földibb s valóságosabb jelenség – s ezzel módosítja is önmaga nimbuszát –, mint azt vak rajongói hinni szeretnék.

Talán én találtam ki, hogy Pascal természetszemlélete szöges ellentéte annak, amit a lelkesült hívők zöme állít?

Igazolható vagy nem igazolható az a tény, hogy Pascal egyenesen törekedett arra, hogy ilyen különös reakciót váltson ki? – Ő, aki lemondását csak azért találja olyan édesnek, mert előtte kiadósan megalázta, megrontotta és megfertőzte azt, amiről lemond... Nem okádná ki a világot, ha előtte nem szennyezte volna be.

Páni félelme ellentmond annak a bizalomnak, amellyel az ég fűti a hívők tudatát – de nem kevésbé ellenkezik a tudomány látásmódjával is. (Bizonyos etimológiai lendülettel, járulékos pontossággal azt is mondhatnánk: a hívő *szemléli* (az eredetiben: *contemple*) az eget, míg a tudós *vizsgálja* azt (az eredetiben: *considère*).

A tudomány embere anélkül pillant fel a csillagos magasba, hogy bármilyen jelentést tulajdonítana az égi ábráknak. Saját lényének minden érzelmi összetevőjét kikapcsolja, „*körön kívül helyez*”. Igyekszik egyfajta gépet faragni önmagából, amely megfigyeléseket gyűjt, formulákat és törvényeket állapít meg abból a célból, hogy végül tudatosított, öntörvényű, definiált kifejezésekkel helyettesítse a jelenségek kaotikus halmazait.

Íme, látjuk: az *örökös csend* és a *borzalom* költője, a mi Pascalunk, gyökeresen különbözik szinte minden misztikustól és a tudósok többségétől.

Miután tehát Pascal komoly írói gondosságáról tett megjegyzésünket e kettős különbségtétellel kiegészítettük, és igazoltuk dicséretes és igen körültekintő stílári igyekezetét – következőképpen megállapítottuk félelmeinek és undorának keveredését azzal a titkos reménységgel, hogy elkápráztassa olvasóját és kikényszerítse csodálatát –, miután tehát a remetét az irodalmárok táborába szállítottuk le, nekifoghatunk megvizsgálni, mire használja irtózatos érzéseit és bámulatos eszköztárát.

És itt, ezen a ponton ellenszenvennemi találkozik; más szóval: itt, ezen a ponton vádolódom őt.

Elfogadom, hogy ő, a Teremtő tisztelője, a teremtésben csak annak távollétét képes megtagasztalni; elfogadom, hogy ő, a művész, a nagy művész – hiszen az –, ócsárolja a művészetet. Megértem, hogy mint matematikus – elmélyült matematikus –, a tudományt üres kíváncsiságnak nyilvánítja, amelynek megoldási javaslatai nem gyógyíthatják meg a lélek legsajgóbb fájdalmait. Nem helyeslem, hogy annak, ami viszonylagos értékrendünket alkotja, abszolút értékrendnek tekintsük. Kívánatosnak tartom, hogy a lehető legvilágosabb elképzelésünk legyen arról, mik vagyunk, hogy a tehetséget, amellyel rendelkezünk, úgy fogjuk fel, mint a véletlen ajándékát. Semmi kétség: a legnagyobb szellemek – mint elvárhattuk volna – nem mindig voltak azonosak azokkal, akiket megrendített gondolkodásunk esendősege, ingatlansága és elégtelensége. De hiányolunk valamit (bizonyos előkelőséget) ennek a nagyságnak jelzéseiben, aki nem érzi a véletlen jelentőségét, és annak a szellemnek gesztusaiban, amely nem ismeri fel ugyanolyan világosan és pontosan gyengéit és középszerűségeit, mint ahogy azt viszont érzékeli, hogy olykor-olykor szép fordulatok és csodálatos felismerések születnek tolla alatt.

Mindebben Pascal méltó önmagához.

De hogy töprengéseinek fanyar gyümölcsseit hogyan nyújtja át, az számomra kínos és gyűlöletes.

Én nem szenvedhetem az apológiákat. Ha van valami, amittől egy jelentős szellemnek menekülnie kell, sőt amit még csak nem is mérlegelhet, az az a szándék, hogy másokat *meg akarjon győzni*, és ebből a célból minden eszközt bevetessen.

A gazdaság, a politika és – sajnálatos módon – a vallásos hatalom nem riad vissza még tisztátalan eszközök bevetésétől sem, ha arról van szó, hogy hívőket és híveket toborozzon és meghajlítsa az emberek akaratát.

Minden propaganda mélységesen megveti az embert; minden propaganda az emberszeretet megcsúfolása; hiszen aki engem meg akar győzni, az szükségszerűen elköveti ellenem azt,

amit önmaga más részéről nem kíván. Úgy bánik velem, mint akit be kell csapnia. Stratégiának és módszernek iszonyatos elegyét hozza létre, érzelmeiket köt össze szillogizmusokkal, rémképeket gyárt, ígéretekkel halmoz el és fenyegetésekkel riogat, s felváltva táplálja bennünk az eszményt és a bestialitást.

Idézzé csak fel ki-ki magában, hogyan viselkedik egy szónok s ki mindenki szeretne bűvkörébe vonni közönségét. Mert hogyan bűvészkedik a szónok? Képeket és tüzet lop modorába, figurákat, ezer szóhullámot és harmóniát gyömöszöl fordulataiba, hogy állításait étellel töltsé meg, pedig azok önmagukban fabatkát sem érnek.

Mi az apologétika? Jó keresztényeket kell gyártani rossz érvekkel, állandóan emlegetni a logikát és a halált stb. Csinálhatná ezt rosszabbul a kígyó?

Éppen ez az, amit én *tisztátalannak* nevezek; ami számomra elviselhetetlen; ami úgy hat rám, mint egy merénylet. Ha létezik a Szellemnek etikája, akkor nincs semmi, ami azt mélyebben sértené.

Képzeljük el egy pillanatra, hogy a *Gondolatok* szándékait és érveit a *Vidéki levelek* szerzője szemügyre venné és ítélettel illetné. Hogy kérlelhetetlen tekintete mérlegelni kezdené a *Fogadás* érveit.

*Pascal reakciója* (a fizikai-mechanikai világegyetem eszméjétől való megundorodás) és ennek ellentéte (a rajongás) napjainkban már alig-alig fordul elő.

Az ismeretek gyarapodása ezen a területen, a halmozódó nagy-nagy újdonságok, a számtalan friss tény, az elméletek furcsaságai és ingatagsága, és főleg a jelenségek egyre nyilvánvalóbb függése a megfigyelés eszközeitől – mindez arra indítja kortársainkat, hogy tartózkodjanak a dolgok természetéről való ítélkezéstől. Tudjuk: az örökös csend nem más, mint képzelgés; és hogy nincsen hely a „térben”, ahol valami *rezonátor* (az eredetiben: *résonateur*) ne mutatná ki sugarak és energiák örökös jelenlétét.

A *Mysterium Jesuban* olvasható híres válasz: „Nem kerestél volna...” stb., meglehetősen olvasási emlék.

Clairvaux-i Bernát mondja (Bourdalue idézi a *Sermon de la grâce*-ban): Nisi enim prius quaesita, non quaereres; sicut nec eligeres nisi electa.

Pascal formulája nem egyezik teljesen Clairvaux-i Bernátéval. Pascalnál a keresés maga szolgál a keresett Lény létének bizonyítékául. A keresés egy titokzatos találás következménye, amely megelőzi amazt.

Bernátnál a lélek csak azért keres, hogy őt magát keressék. A lélek Isten-keresése feltételezi, hogy Isten is keresi a lelket. *Nem kerestél volna, ha én nem kerestelek volna téged már azelőtt. Nem keresnél engem, ha csak magadra kellene hagyatkoznod.*

Létezett egy bizonyos Noél páter is, akinek fénydefinícióján Pascal nem győzött gúnyolódni.

Ehhez csak annyit jegyeznek meg, hogy ez a – 17. században teljesen abszurdnak tűnő – definíció körülbelül éppen azt a mai legmodernebb elméletet fogalmazta meg és elővételezte, amely a fény mineműségét próbálja meghatározni (a sugarak részecsketermészetét).

Egyébként Pascal természetre vonatkozó gondolatai különösen aggodalmas szellemre vallanak. Ez a gondolatvilág nem vezetett sehová. Hiányzott belőle a természeti jelenségek mechanizmusait felmérő képzelőerő, amellyel Descartes oly hihetetlen mértékben rendelkezett, s amely – bármennyire is naivnak és félrevezetőnek rémlik is ez önmagában – mégiscsak a termékeny kutatómunka és a pozitív felfedezések tetemes sikerének feltétele.

Báthori Csaba fordítása

# A filozófiai életvitel példázatai – *Dewey, Wittgenstein, Foucault*<sup>1</sup>

## I.

A filozófia nem egy paradigmátikus szöveggel, hanem egy példaszzerű étellel – élet és halál drámai modelljével – kezdődik. Bár Szókratész nem hagyott hátra műveket, bátor igazságkeresése és önismeretre törekvése – melyet még a halál fenyegetése sem tudott meggátolni – példa, mely megalapozta filozófiáját. Kutakodása középpontjában a „hogyan kellene élni?” kérdése és az az előfeltevés állt, mely szerint a vizsgálódás nélküli élet nem élet. Bár Szókratész egész életét a *savoir vivre*-hez kapcsolható athéni elgondolások folytonos vizsgálatának szentelte, önálló, csak hozzá köthető erkölcsstannal nem szolgált. Az önmagunkkal való törődés gnómius parancsaitól eltekintve nem maradtak utána pontosan körülhatárolható tanítételek, csak a Platón által megalkotottak, melyek azonban nem nélkülözheték Szókratész drámai személyiségét.<sup>2</sup>

Szókratész legfőbb hagyatéka a „filozófiai életvitel” exemplifikációja. A lehető legjobb élet bölcsességére törekvő kutakodása testesíti meg az életvitelre vonatkozó filozófiai kérdés paradox válaszát. Az élete képezi a tanítételei összességét; a gyakorlati alkalmazás a filozófiája. A gyakorlat fontosságának és a bölcsesség keresésének motíváló ereje avatja Szókratészt proto-pragmatistává. A végső cél nem az igazság az igazságért, hanem az amelioratív önmagunkkal való törődés (*epimeleia heatou*), s általa az egyén közegét képező társadalom megjavítása.<sup>3</sup> A filozófia megtestesülése egy egyén javát szolgáló konkrét esetben még nem zárja ki az univerzalizációt. Mindenki számára adott a lehetőség, hogy ne csak élje az életét, hanem gondolkodjon is róla. Amennyiben igaz, hogy minden élet különböző, a filozófia, mint életgyakorlat, reflektálhat a különbözőségekre.

Hogyan tanítható és tanulható egy filozófia, mely nem pusztán szavakba öntött elmélet, hanem maga a megtestesült gyakorlat? Arisztotelész azt mondja, hogy a gyakorlati tudás csak cselekvés által tanulható. De hivatalos használati utasításként szolgáló szabványkönyv híján mi vezethetné filozófiai életgyakorlatunkat? Az egyetlen nyilvánvaló válasz olyan kiváló példaképek követése, akik a filozófiához vonzanak bennünket és strukturálják a filozófiai törekvést. A filozófiai életvitel csábító paradigmája Szókratészhez köthető, aki az „erotika mesteré”-nek nevezi a filozófust. Egyénisége – éles elméje, fáradhatatlan kutakodása, humoros bája és mesterkéletlen stílusa – meghódította az athéni fiatalság színe-javát. Karizmatikus alakját a mártírhálal hősiessé változtatta. A hősimádó görögök számára ez a hősi imázs lehelt életet a filozófiába, ahogy más mártírságok a vallásokat tették elevenebbé. Platón dialógusainak csábereje oly maradandó, hogy még ma is Szókratész perének és halálának elragadó leírásán keresztül ismertetjük meg hallgatóinkkal a filozófiát.

A hősimádát azonban problematikus filozófiai modell. Mit utánozzunk? Ezzel a kérdéssel akkor is szembe kell néznünk, ha csak egyetlen filozófikus hőst kívánunk követni. Természetesen nem a filozófus személyét kívántuk imádni, vagy utánozni egyéni megjelenését – egy ilyen

gondolat bálványimádássá és affektálássá változtatná a filozófiát. Nyilvánvalóan nem Szókratész konkrét személyét vagy sajátosságait, hanem a filozófiai életgyakorlatot kell követnünk. Messze nem egyértelmű, hogy ez hogyan különíthető el az egyén sajátosságaitól és életének esetlegességeitől. Az interpretációt különösen szükségessé teszi, hogy Szókratész nem rögzítette gyakorlatát, a filozófia leírása helyett annak *megéléséhez* ragaszkodott.

Platón a dialógusok Szókratészen keresztül tárta fel a szókratészi filozófiai gyakorlat lényegét. A tanítást szolgáló, világosan megszövegezett és tanítételekbe foglalt eszmék könnyebben megőrizhetők (*littera scripta manet*) és szélesebb körben terjeszthetők. Szókratésszal szemben Platón egy elvont elméletekre alapozott iskolát alapított.

Ha a filozófia valóban életgyakorlat és nem pusztán<sup>4</sup> elméleti tudomány, akkor a filozófiai gondolat és a filozófus létének, valamint közegének az elkülönítésével az eszme aktuális jelentése és értéke eltorzul. Filozófiát írni veszélyes – maga Platón is felhívja rá a figyelmet a *Phaidrosz*-ban –, mert a szövegbeli kifejezés autonómiája és reprodukálhatósága irrelevánssá teszi a szöveget életre hívó filozófikus életet.<sup>5</sup> De akkor a filozófus példaadó életén túl hogyan kommunikálható a filozófia?

Az egyik megoldás, hogy felvázoljuk az életét és a gyakorlatait, majd – amennyire csak lehetséges – a közöttük rejlő összefüggéseket. A filozófia életben tartásáért a példaszzerű halált filozófiai életrajzzal lehet a legjobban tanítani, egy olyan műfaj által, melyben Platón sem tudott kiteljesedni Szókratésztől szóló beszámolóiban.

Mintha csak a filozófiai életrajz reneszánszát élnénk – de a huszadik század reprezentatív filozófusai közül én most csak háromra fogok fókuszálni: John Dewey-ra (1859–1952), Ludwig Wittgensteinre (1889–1951) és Michel Foucault-ra (1926–1984).<sup>6</sup> Életrajzaik kiválasztása két szempontból is ígéretes. Egyrészt, presztízsének és tekintélyének nyilvánvaló hanyatlása ellenére a filozófia még mindig igézően hat az intellektuális kultúránkra, sőt azokra a filozófusokra, akiknek az életéről épülésünk kedvéért olvasunk, akár hősként is tekinthetünk. Még ha az ilyen biográfiák nem is említhetők egy szinten a szentek életrajzaival, azért attól sem kell tartanunk, hogy lealacsonyodnak a gazdagoknak és hírességeknek a történeteikhez, melyek a kortárs életrajzpiac zászlóshajói. Bár Foucault ismert médiaszemélyiség lett, Wittgenstein egyéniségétől mi sem állt távolabb. Ha pedig az irántuk való érdeklődés a karizmatikus különbségeikre és társadalmi, valamint szexuális devianciájukra épített szenzációhajhászásra alapozódik, akkor arra nincs magyarázat, hogy minek köszönheti a figyelmet John Dewey egészséges és mértékletes élete.

Másrészt, életrajzaik nagy sikere növeli az elégedetlenséget a professzionális filozófiával szemben, mely intézményesítette a filozófiai gondolkodás és a konkrét személyes élet szétválasztását. Mivel az elégedetlenség a filozófia intézményesült keretein kívül hangsúlyosabb, nem meglepő, hogy a biográfusok nagy része nem filozófus. Azon sem csodálkozhatunk, hogy ők nagy jelentőséget tulajdonítanak a filozófiai gondolkodás és a személyes tapasztalatok közti közvetlen kapcsolatoknak – talán részben ezzel magyarázható az az ambivalens,

sőt időnként lenéző magatartás, mellyel a professzionális filozófia felé fordulnak.

Dewey őszintén bevallotta, hogy filozófiája személyes tapasztalatainak az eredménye.<sup>7</sup> „Sokkal inkább emberekből és helyzetekből [jött], s nem könyvekből, bár remélem, hogy sokat tanultam a filozófiai írásokból is. Mégis úgy érzem, hogy amit elsajátítottam belőlük, az a technikai rész, míg az események, melyekbe belebonyolódtam, olyan tapasztalatokat adtak, melyek gondolkodásra készítettek” (LW 5:515). Bár Dewey sikeres karriert tudhatott a háta mögött – megmászta az egyetemi ranglétrát, Minnesotából Michiganbe került, majd Chicagóból a Columbiára, 1905-ben pedig az Amerikai Filozófiai Társaság elnöke lett –, egy idő után elveszítette a profi játék iránti érdeklődését. A Columbián már nem tett erőfeszítéseket a filozófia tanszék vezetéseért – ahogy tette korábban Chicagóban –, majd fokozatosan elidegenedett a tradicionális akadémikus filozofálástól, s különösen az „episztemológiaiának nevezett intellektuális sznobériától” (MW 4:138n).

Dewey élesen bírálta a kollégáit, akik a régi akadémikus problémákra szorítkozva és „a jelen valóságát figyelmen kívül hagyó, védett, szerzetesi feddhetetlenség fenntartásához ragaszkodva”, nem érezték kötelességüknek, hogy filozófiájuk hatást gyakoroljon „saját koruk aktuális témáira és küzdelmeire” (MW 4:142). A filozófia elégedett visszavonultságát és skolasztikus professzionalizmusát bírálva Dewey azt bizonygatta, hogy a filozófia csak akkor szeresheti vissza igaz valóját – mint életközpon-tú vállalkozás –, „ha a filozófusok problémáival való foglalkozás helyett egy filozófusok által csiszolatott módszerre válik, mely az emberek problémáival törődik” (MW 10:46).

Az akadémiai filozófiához való viszony Foucault-nál sem egyértelmű. Eszes stratégiaként ügyesen játszotta az akadémiai játékot a legelőkelőbb professzori pozíció eléréseért a Collège de France-ban, és megbízhatóan eleget tett szakmai kötelezettségeinek. Számos kollégájával ellentétben azonban Foucault egyáltalán nem tett erőfeszítést, hogy egy újabb párizsi kutatóközpont felállításával megerősítse saját akadémiai tekintélyét. A hatalom lázas *chercheur*-eként és szakértőjeként Foucault meglepően közönyösnek tűnt az akadémiai lehetőségekkel kapcsolatban és a karrierje során „semmilyen érdeklődést nem mutatott a követők toborzása iránt” (Mí 185).

A szakma, és különösen a filozófiáról tudósító, de a filozófiát megélni képtelen „filozófiai újságírók”-kal (CV 66) szembeni megvető undor kinyilvánításában Wittgensteiné az első, aki kifejezetten kerülte a szakmai találgozókat. Az előkelő tanszéki pozíció birtoklása Cambridge-ben Wittgenstein számára a brit állampolgárság megszerzését szolgálta, mikor a náci Anschluss után, „osztrák zsidó” státusa egyre veszélyesebbé vált.<sup>8</sup> Nem verbuvált hallgatókat maga köré, sőt diákjait arra buzdította, hogy az akadémiai filozofálás helyett válasszanak valami méltóbb mesterséget, például az orvoslást, mely az akadémikus filozófia szemérmetlen hiábavalóságával szemben egyértelmű hasznot hordoz magában. Az akadémiai filozofálás üres „élettelensége” elől menekülve Wittgenstein sokszor elgondolkodott az orvosi képzés lehetőségein. „Nem tudtam iskolát alapítani” – írta –, „mert tartottam az utánzástól, különösen azokétól, akik filozófiai folyóiratokban publikálnak” (CV 61).

Arra vágyott, hogy a filozófiai életvitel gyakorlatán keresztül hatással legyen az emberek életvezetéséről alkotott gondolataira. Logikai vizsgálódásainak folytatása helyett változást akart előidézni: „változást az emberek életmódjában, mely minden kérdést feleslegessé tesz” (CV 61). Wittgenstein a filozófikus élet modelljét akarta átadni.

„Az előadásaim soha nem fognak jobban menni, mint most. De milyen hatást tudnak kiváltani?

Segíték-e bárkinek is? Természetesen, nem jobban, mintha nagyszerű színészként tragikus szerepekben tűnnék fel előttük. Amit megtanulnak, az nem érdemes a tanulásra, s a személyes benyomás, amit kiválthatok, szintén nem szolgálja az érdeküket.”

„Mit segít a filozófiai problémák megoldása” – kérdezi –, „ha valaki nem tudja megfejteti a legfontosabb dolgot”, hogy hogyan éljünk jó és boldog életet? (Mo 506–507). „Élj jól!” (CV 52) – ez a legfőbb filozófiai parancsolat.<sup>9</sup>

Összefoglalva, Wittgenstein akadémikus filozófiával szembeni tiszteletlensége azonos gyökerű Dewey és Foucault ellenérzéseivel: a filozófiának valami sokkal lényegibb, egzisztenciális célt tulajdonítottak, mely az önismereten, az önkritikán és az önművelésen keresztül önmagunk jobbá tételével, jobb étellel kecsegtet bennünket. E nagyszerű gondolkodók számára a filozófia több volt pusztá gondolatnál, életgyakorlat volt, ahol a teória a jobb életre való törekvésben nyerte el valódi jelentését és értékét.

Dewey pragmatizmusa rávilágít a filozófia gyakorlatias, életet gazdagító funkciójára.<sup>10</sup> „A bölcs életvezetés átfogó művészeteként” a filozófia az élet kritikája, „a megismerés során feltűnő jelentések elmélyültebb és pontosabb megítélése érdekében... Elsődleges célja, hogy megvilágosítsa, felszabadítsa és kiterjessze a tapasztalatból nyerhető tudást” (LW 3: 25; EN 304–305). A filozófia nem szaktudomány; „a filozófia vágyakozás, a cselekvést meghatározó törekvés, a bölcsesség szeretete”, ahol a bölcsesség nem konkrét tudás, „hanem a morális értékekkel kapcsolatos meggyőződés, az élhetőbb élet iránti érzék” (MW 11:43–45). Az élet „szenvedélyes”, de kritikus interpretációjaként a filozófia magában hordozza azt „a morális meghatározottságot, mely magasabbra helyezi az egyik életmódot a másikkal”; „a tanulás és logika köntösét magára öltve kívánja meggyőzni az embereket [s „talán magát az író is”], hogy ez volt a bölcs életvitel”. „Az élet értelmezésének különböző útjai” olyan rivális filozófiák, melyek különbözőségeikkel együtt is érvényesek és értékesek lehetnek, annak ellenére, hogy gyakran eltérő életfeltételekre alapozódnak, melyek különböző „szenvedélyes vágyakat és reményeket” keltenek. Mivel a világ folyamatosan változik, a filozófiának is magában kell hordoznia a változás lehetőségét (MW 11: 43, 44, 46).

Két meghatározó dolgot kell megfontolnunk: az egyén filozófiai gondolkodása és életkörülményei közti szoros kapcsolatot, valamint a filozófia erőfeszítését, hogy a kritikai reflexió által saját meghatározottságainak megváltoztatásával képes legyen az egyén életkörülményeinek és gondolatainak gazdagítására.

Wittgenstein és Foucault még erőteljesebbek e téren. Jegyzetfüzeteiben, leveleiben és beszélgetéseiben Wittgenstein megerősíti azt a meggyőződését, hogy a filozófia végső soron sokkal elkötelezettebb az „élet problémája”, semmint a nyelvi, logikai rejtélyek iránt, melyeknek feldolgozása miatt éppen ő lett Oxbridge bálványja. A filozófia életválaszai nem lehetnek pusztá teóriák vagy igazságok – az önváltoztatás gyakorlatán keresztül kell őket megélni: „A tény, hogy az élet problematikus, azt mutatja, hogy éleled formája nem illeszkedik az élet sablonjába. Meg kell változtatnod az életmódotat” (CV 27)! A filozófia értéke a jobb életért folytatott harcától és attól a környezettől függ, melyből kinőtte magát: „különös életem örömei tűnnek fel a gondolataimban is” (CV 22).

A filozófiai írás is a „tökéletes emberi létezés”-ben elfoglalt helye alapján határozódik meg – ez a magyarázat arra, hogy egy írás nagyszerűsége miért függ szerzője összes többi írásától és *cselekedetétől*” (CV 65).<sup>11</sup> Ez az oka annak is, hogy egy kiváló filozófiai mű miért nem tekinthető véglegesnek minden kor és minden ember számára: a különböző

életkörülmények különböző problémákat állítanak és eltérő filozófiai erőfeszítéseket igényelnek (CV 67).<sup>12</sup>

A filozófiai gondolkodás és a filozófiai életvitel konkrét gyakorlatának egységét hirdelve Foucault arra ösztökél bennünket, hogy a *bios philosophicus* a filozófia kiváltságos műfajaként kezeljük. Annak elismerésével, hogy saját filozófiai nézetei életének bizonyos epizódjait és szokásait ismerve lennének a legérthetőbbek, általános érvényűvé teszi, hogy „egy filozófus személyes, költői attitűdjének nyitja nem a gondolataiban keresendő, hanem inkább az életében, mint filozófiájában (philosophy-as-life), filozófiai életében, az ethosában” (FR 374).<sup>13</sup>

Ennél is fontosabb, hogy mások életét fürkészve minden filozófusnak kritikus szemlélettel és kreatív képzelettel kellene viszonyulnia saját tényleges cselekedetei, élettapasztalatai és gondolatai felé is. „Minden pillanatban, lépésről lépésre, az embernek szembe kell néznie mindazzal, amit gondol, amit mond, amit cselekszik, s azzal, ami” (FR 374). Még ha a filozófia mindig össze is függött az önismerettel, Foucault ragaszkodik hozzá, hogy ezt többre értékeljük, mint a változatlan igazság előfeltevését. A filozófia megtestesült életgyakorlattá válik, melyben a tapasztalatok, a fegyvelmezés és a megpróbáltatások hatására az én átalakul. „Önmagunk kritikai ontológiáját nem tekinthetjük teóriának... [hanem] attitűdnek, ethosznak, filozofikus életnek, melyben önmagunk kritikája egyben a ránk települt korlátoknak és a lehetséges átlépésükből [*franchissement*] adódó megpróbáltatásoknak [*épreuve*] a történeti analízise” (FR 50).

Nyilvánvaló, hogy Foucault, Dewey és Wittgenstein filozófiai életvitele meglehetősen eltérő volt, kétségtelesen életkörülményeik különbözősége miatt. De talán van néhány vizsgálódásra érdemes meghatározó, általános vonás. Szókratésznél megvan a filozofikus élet megalapozó példázata, a görög-római antikvitásban pedig tovább éltek az általa generált eltérő tradíciók.<sup>14</sup> Nem az a célom, hogy létrehozak egy definitív genealógiát a filozofikus élet lényegének meghatározásával, hanem hogy tanulságos modelleket tárjak fel saját filozofikus életünk próbálkozásaihoz.

## II.

### *A filozofikus élet mint esztétikai életvitel*

Ha a filozofikus életvitel nem csupán tudásra törekvés, hanem törekvés egy jobb életre és egy jobb énért, hogyan kellene értelmeznünk ezeket a célokat?<sup>15</sup> Melyek az önművelés és a gazdagabb élet modelljei? Eltekintve a bölcsesség és az erény homályos fogalmaitól, Szókratész – ahogy Plátón megjeleníti – két különböző és meghatározó modellt ajánl, melyek tovább virágoztak a késő antikvitásban: az egészség kvázi orvosi modelljét, valamint a művészet és szépség esztétikai modelljét.<sup>16</sup>

Számos dialógusában (*Kritón*, *Gorgiasz*, *Az állam*) azt állítja, hogy a filozófus szerepe az orvoséval rokon. Ahogy az orvos a test egészségével törődik, a filozófus célja a lélek kiművelése. De a filozófia előbbre valónak tűnik az orvoslásnál, mivel az orvos törekvése bukásra van ítélve. Míg a test egészségét a halál végzetesen tönkreteszi, a halhatatlan lelket nem kötik korlátok. A filozófus törekvése örökös győzelemnek tűnhet, bár meghatározza a lélek halhatatlansága és zavaró elkülönültsége a testtől.

Önmagunk jobbá tételének esztétikai modellje kevésbé függ ezektől a problematikus elvektől és ábrázolása is hathatósabb. Szókratész *A lakomában* (198C–213D), a szépség utáni szerelmes vágyakozást a filozófia forrásaaként ünnepli, a filozófiai életvitel szeretetteli leírásában pedig a magasabb rendű szépség iránti folytonos törekvést hangsúlyozza, mely megnemesíti a filozófust. Ez a vágyakozó keresés nem egyszerűen az abszolút szépség

látására vagy birtoklására irányul, hanem „a szépségben való” szülésre.<sup>17</sup> Ezt a gyönyörű folyamatot – a gyermeknemzéshez hasonlóan – a halhatatlanságra irányuló életösztönünk táplálja, s a halálunk után ugyanúgy képes emlékművet állítani életünknek. A hősök is abban a reményben áldozták fel életüket, hogy „erényük halhatatlan emlékezte” megmarad.

De a filozófus még többet remél. Nem elégszik meg a szépség és az erény konkrét emlékműveivel, hanem a szépség tökéletes formájának megingathatatlan látványát áhítja, mely a legnagyobb boldogsággal és a tökéletes tudással kecsegtet: „Ha idáig eljutott az ember az életben, kedves Szókratész – mondotta a mantineiai asszony –, csakis ha idáig az önmagában való szépség szemléletéhez eljutott, csak akkor érdemes élni. [...] Aki pedig valódi erényt hoz világra és nevel fel, nem nyeri-e el az istenek szeretetét és – ha van ember, akinek ez lehetséges – a halhatatlanságot?”<sup>18</sup>

Szókratész és Plátón számára nagy jelentőséggel bír a művészet elkülönítése a filozófia esztétikai modelljétől, melynek magasabbrendűsége a filozófia megélésében betöltött szerepével nyer magyarázatot.<sup>19</sup> A költőket és tolmácsolókat gyakorta éri az a vád, hogy nem ismerik az élet művészetét, melyről beszélnek. A művészet, mint *poiesis* védelme még Arisztotelésznél is arra irányult, hogy élesen elkülönítse a *praxis*-tól és az etikától. Ennek eredményeként egy olyan tradíció született, mely határozottan elválasztja egymástól a művészetet és a filozófiát, valamint a komoly életvezetést.<sup>20</sup>

De korunk morális szkepticizmusa és az ember lényegéből fakadó kíváncsiság, melyet új teóriák reménye éltet, újra életre hívta az esztétikai modellt, mely szerint az életet művészetként kellene gyakorolni. Ennek az eszmének Baudelaire és Nietzsche voltak a tizenkilencedik századi prófétái, akik a művészi megformálásra és újjáteremtésre biztatták az egyént, hogy „az ember azzá [váljon], ami”.<sup>21</sup> Wittgenstein, Dewey és Foucault ültették át a jelenbe ezt a nézetet, esztétikát inspirálva.

Ahogy életrajzírói is rámutatnak, Wittgenstein filozófiai céljai messze túlszámalyták azt a teoretizáló tevékenységet, mellyel hírnevet szerzett. Még a korai, kizárólag logikával foglalkozó művéről is úgy nyilatkozott, hogy alapvetően erkölcsi megfontolások ihlették, és bátran kijelentette, hogy „az etika és az esztétika egy” (T 6.421).<sup>22</sup> A filozófia és az élet esztétikai elképzelése iránti állandó elkötelezettsége egyértelműen megmutatkozik azokban a megjegyzéseiben, melyeket halála után *Culture and Value* címmel rendeztek kötetbe: „Azt hiszem, összefoglaltam a filozófiával kapcsolatos álláspontomat, mikor azt mondtam: filozófiát csak *poétikai kompozícióként* kellene írni.” Ahogy „a művész munkája”, a filozófus gondolatai is akkor érnek célra, ha „sub specie aeterni ragadják meg a világot”, egy olyan elgondolást nyújtva, amelyben maga a filozófus is „műalkotásként láthatja az életét” (CV 4–5, 24). „A filozófiai munka – ahogy számos szempontból az építéssel is – sokkal inkább egy önmagunkon végzett munka. Munkálkodás önmagunk interpretációján” (CV 16). De az ilyen tevékenység nem csak a gondolat szintjén zajlik – az élet rejtélyeinek filozófiai megoldásához az átalakulást segítő gyakorlat is szükséges. „A világban látott problémákra adott válasz egy olyan életvitel, mely eltüntet mindazt, ami problematikus” (CV 27). A filozófiai cél, hogy „(Élj boldogan!” és „a szépség az, ami boldoggá tesz”; a művészet, „mely boldog szemmel tekint a világra”, önnön szépsége által önmaga „végcélja” (N 75, 86).

Az esztétikai életvitel szószólója Dewey is. A művészet mint tapasztalat témakörében fogant teóriája a művészeti kategorizáció ellen szállt síkra és azt a célt szolgálta, hogy „újra feltárja az esztétikai tapasztalat természetes jelenlétét az élet különböző folyamataiban”. Úgy vélte, hogy ennek ismeretében egyszerűbb volna a művészet integ-



rációja a hétköznapi életbe<sup>23</sup> – nem csak azért, mert az esztétikai tapasztalatnak köszönhetjük „a boldogság nélkülözhetetlen összetevőit” (AE 16), hanem mert a művészetet tágabb értelemben úgy értelmezte, mint valami szervezőt, mely az élet kifinomultabbá tételéért dolgozik. Dewey számára az életművészet „az emberi tevékenységek megszervezésének művészete” (mint a politika művészete és az erkölcsök, ahogy Szókratész és Platon gondolta), melynek végső célja (mint a szépművészetnek), hogy tapasztalásunkban nagyobb hangsúlyt kapjon az esztétika, s így életünk élvezhetőbb, gazdagabb és egységesebb legyen (AE 31).

Dewey-hoz hasonlóan Foucault is tudja, hogy az esztétikai életvitel eszméje mélyen gyökerezik az antik görög kultúrában, ahol „az erkölcs részeként, és létezőművészetként” gyakorolták, „egy gyönyörű élet igényének” és annak kifejezésének, „hogy emlékeket hagyjanak másoknak egy gyönyörű létezésről” (FR 341, 343). Foucault is szóvá teszi, hogy az életművészetnek ez a fajtája háttérbe szorult a művészet modern specializációjakor:

„Számomra megdöbbentő, hogy társadalmunkban a művészet csak tárgyakra vonatkozik, s egyénekre, vagy magára az életre nem. A művészet specializálódott és már csak a szakértők és a művészeké. Nem válhatna mindenki élete műalkotássá? Miért kellene a lámpának vagy a háznak műtárgynak lennie, ha az életünk nem lehet?” (FR 350)

A kérdés megválaszolására Foucault „egy esztétikus műalkotás alapanyagául szolgáló bios eszméjét” hangsúlyozza. „Abból a gondolatból kiindulva, hogy az én nem adott számunkra” – mondja –, „azt hiszem, csak egyetlen gyakorlati következtetés vonható le: műalkotásként kell megalkotnunk önmagunkat” (FR 348, 351).

De mit jelent az esztétikai életvitel és önmagunk műalkotásként való megteremtése? Még ha mindenki egyet is ért azzal, hogy a filozofikus életnek egy esztétikai modellt kell követnie, ez még távol áll annak meghatározásától, hogy milyen típusú életet kellene élnünk. Minthogy a művészet és az esztétika fogalmai többértelműek és vitatottak, az esztétikai életvitel fajtái is nagymértékben különböznek.<sup>24</sup> Például, míg a klasszikus görög esztétikából nélkülözhetetlen a szépség, a harmónia, a mértékletesség, a tiszta határok és a könnyen felfogható egység, addig az uralkodó modernista esztétika kevésbé elkötelezett ezen értékek iránt, sőt, inkább megkérdőjelezi őket. A romantika, az individualizmus és az avantgárd eszmék által formálódott magaművészeti esztétika elsődleges követelménye egy műalkotással szemben a radikális újítás és az egyéni jelleg, a populáris művészet esztétikájában azonban ez az igény nem jellemző.

A különbözőségek az életművészettel kapcsolatos igények szintjén is megjelennek.<sup>25</sup> Elegendő létrehozni egy meglehetősen kecses, energikus, jól koordinált, harmonikus egységbe rendezett életet? Vagy az élet műalkotássá tételéhez ennél több kell, valami radikális eredetiség, mely minden korábbi modellt és határt átlép, mint ahogy az avantgárd műalkotások tették? A művészi életvitel szószólói rendszerint elmulasztják megkülönböztetni az esztétikai életvitellel kapcsolatos nézeteket, pedig a zűrzavar káros hatással van mind az elméletre, mind az életre.

Foucault megragadta ezt a problémát, komoly tudományos erőfeszítéseket tett, hogy rekonstruálja az esztétikai életvitel erkölcsi ideálját, mely az ókori görögöknél az önformálás gyakorlataiban testesült meg.<sup>26</sup> A szexuális élet, a házastársi kapcsolatok és az önmegtartóztatás különböző módjait nem rendelték alá semmilyen általános parancsolatnak, melynek a megszegése bünt vonna maga után – esztétikai választásai voltak, melyek „tiszteletre méltó és nemes formát kölcsönöztek az egyén léte-

zésének” (CS 185). A választás magában foglalta a szabad esztétikai önkifejezés mértékét. Jó érzékkel határozták meg, hogy mi a nemes és csodálatra méltó, de nem feldelkezhettek meg a görög társadalom működését irányító szokásokról, melyek világosan megszabták a korlátokat. Az egyén életének egyediségét esztétikailag megalapozott modellek által meghatározott művészi érzékkel öntötték vonzó formába. Az esztétikai életvitel azonban nem adott meg mindenkinek, különösen a szándék és a szükséges ízlés híján. Megvalósítása nem igényelte egy teljesen új életstílus megalkotását, sőt, az elfogadott modellekkel szembeni radikális nonkonformitás ízléstelen barbarizmusnak minősült.

Foucault végül is felhagy a szigorú kötöttségekkel járó esztétikai élet hirdetésével, és olyan példaképeket választ – az avantgárd művészt vagy a Baudelaire-i dandyt –, aki minden korábbi modellt elutasít, hogy valami szélsőségesen újat teremtsen. Az ilyen művész nem elégszik meg az önformálással, hanem „megpróbálja kigondolni önmagát” (FR 42), „egy új életmódot megalkotva”, „valamit, ami radikálisan Más”. „Olyat kell létrehozni” – érvel Foucault –, „amilyen még nem volt, és amiről nem tudhatjuk, hogy milyen lesz... Ez valami totálisan különbözőnek a megteremtése, egy újítás”: valami, ami az *Ulysses* és *A puszta ország* sorába illik.<sup>27</sup>

Bár Foucault részletesen bemutatja azt a határtisztelet esztétikát, melyen a görög életművészet eszménye nyugszik, saját határaink vizsgálatára és átlépésére a transzgresszív kísérletezés esztétikáját ajánlja. A radikális önteremtést célzó kreatív transzgresszió ideája nem pusztán Baudelaire modernista esztétikájára utal, de szellemesen rácsatlakozik<sup>28</sup> Kant felvilágosodás-elméletének korlátokra vonatkozó kritikájára. Az, hogy Foucault az esztétikait a radikális újítással és a transzgresszióval azonosította, talán leginkább annak köszönhető, hogy szoros szálak fűzték a párizsi musicalek és az irodalmi avantgárd világához – Boulez barátja, Barraqué szeretője és a *Tel quel* csoport munkatársa volt.

A határokról és a transzgresszióra vonatkozó tudakozódás Foucault-nál nem maradt meg az elmélet szintjén.<sup>29</sup> Ott volt a drogokkal és a szado-mazochista szex-szel kapcsolatos extrém határkísérleteiben, de radikális politizálásában is. Az ilyen tapasztalatok darabokra törhetik az énről vonatkozó tudásunkat és kiközvezhetik az utat az én újraépítéséhez. De erőszakosságukban kihívhatják az örületet és a halált, mint a végső határt. James Miller Foucault-életrajzában úgy mutatja be Foucault AIDS miatt bekövetkezett korai halálát, mint valami jellegzetesen eredeti műalkotás létrehozásának szentelt élet – szándékolatlan – kulminációját, melyben a műalkotás maga a transzgresszionális kísérleteken keresztül formált élet.

Dewey nézetei az élet, mint művészet témakörével kapcsolatban számos ponton eltérnek Foucault-étól, bár a szabadság hirdetésében ő is élen járt. Elutasította a művészetet és az esztétikai életvitellel szemben megfogalmazott igényeket – a radikális újítást és az egyedülállóságot. Úgy tekintett erre a kényszerre és az elszigetelt zseni kultuszára, mint a kapitalizmus alatt egyre erősebben professzionalizálódó művészet boldogtalan termékére. A tradicionális társadalmi szerepeitől megfosztott művészet „a világpiac személytelenségében” áruba bocsátott árucikké gyártásává silányult – „szépművészeti tárgyakat és semmi mást” –, s arra ítéltetett, hogy az újdonság és egyediség varázsszávával csábítgassa a vevőket (AE 15). A körülmények hatására a művészek egy speciális individualizmust fejlesztettek ki magukban, mely azonban a nagyközönség számára élvezhetetlen és felfoghatatlan műveket eredményezett. A demokrata Dewey számára ez a helyzet elfogadhatatlan volt.

Művészeteóriája az individualista újítással szemben az összhangot, a kommunikálhatóságot, az energikus

gazdagságot hangsúlyozta. Azonos mérce formálta az esztétikai életvitellel kapcsolatos nézeteit. Bár liberalizmusa az önmegvalósítást hirdette, Dewey ragaszkodott hozzá, hogy az egyén nem egyedi különbözőségeinek tudatos kiművelésével tudja magát legjobban megvalósítani, hanem a társas együttélésben. Mintha az önteremtésre koncentrálna projekt megfosztaná az egyént azoktól a dolgoktól, melyek az én átalakításának gazdagabb módját jelentik. Az önátalakítás célját sem a radikális újításban, hanem a szakadatlan, következetes fejlődésben látta.

Wittgenstein gondolatai valahol Dewey-é és Foucault-é közé helyezhetők. Jobban felismerte a hétköznapi báját, mint Foucault, és messze többre tartotta – és gyakorolta – a kivételest, mint Dewey.<sup>30</sup> Egész filozófiája, a transzcendentális és az általános közti közvetítés, melynek jellegét a nyelvtan cseppjébe kondenzált metafizikai felhő metaforájában örökítette meg.<sup>31</sup> Wittgenstein képes volt dicsőíteni az egyszerű élet és a hasznos munka örömeit, mint a kiegyensúlyozott, boldog élet kulcsait. Diákjait arra buzdította, hogy elhagyják a filozófiai karrier korlátoltságát, ő mégsem mutatott ilyen kiegyensúlyozottságot. Bár az volt a célja, hogy kihangsúlyozza az élet megmagyarázhatatlan változatoságát, s a hasonló példák „egyoldalú fogyasztásában” látta „a filozófiai betegség legfőbb okát”, megtudhatjuk, hogy az ételekben és a filozófiában gyakran választotta az egyformaságot. Bevallotta, hogy „nem érdekli, mit eszik, mindaddig, amíg ugyanazt eszi”. Wittgenstein látszólag attól félt, hogy az étel megzavarja az absztrakt filozófiai problémákra irányuló kinzóan intenzív, „már-már patológikus” koncentrációját (Mo 536, 537, 552; PI par. 593; Ma 69). Bár a „megnyugtató szépség”-et részesítette előnyben és kijelentette, hogy „a boldog élet *harmonikusabb*”, nyugtalanság és feszültség jellemezte az életét (Ma 11; N 78). Miért sugároz olyan kiélezett szenvedélyt és megterhelő erőfeszítést, miközben filozófiai ideálja szerint az elme zavartalan békéjét igényli („*Friede in den Gedanken*”, nyugodt „hidegvér”, „feszültség és konfliktus” nélkül); (CV 2, 9, 43)?

Foucault-t is ugyanaz az ok, a zseni modernista ideálja motiválhatta, bár Wittgenstein nem Baudelaire-ben vagy Nietzscheben fedezte fel az ideált, hanem Otto Weiningerben, aki úgy tartotta, hogy a génusz „a legmagasabb erkölcs, ezért mindenki kötelessége” (Mo 24). Wittgenstein nagy műveltségű családjában is találkozhatott a zsenialitással. Jómódjuk, izlésük és tehetségük segítségével olyan művészi zseniket láttak vendégül, mint Brahms, Mahler vagy Klimt, s Wittgenstein két bátyja is rendkívüli zenei tehetséget mutatott.

Bármilyen volt is az ok, Wittgenstein belefeledkezése a zsenialitásba nem csupán e koncepció analizálására tett kísérleteiben nyilvánult meg – különösen a tehetség, a karakter és a bátorság terminusaiban –, de attól való őszinte félelmében is, hogy a tehetsége csak „reproduktív” tisztázás, és nem radikális újítás, ami egy zsenitől elvárható lenne (CV 18–21, 35, 38).<sup>32</sup>

Az esztétika zseni-modelljéhez a jó ízlés, a világosság, a harmónia és a boldogság kvalitásai nem elegendők. Az igaz művészet és az esztétikai életvitel radikális újdonságot és egyediséget kíván.<sup>33</sup> Érdeklődése középpontjában „fogalmi és esztétikai kérdések” álltak (CV 79), és annak tudatában, hogy a művészetek terén nem rendelkezik eredetiséggel – „művészi tevékenységemben semmi sincs, csak *jólneveltség*” [CV 25] –, Wittgenstein levonta a filozófiai következtetést. Az eredeti zsenialitás iránti törekvését a filozófiai munkának szentelte, még akkor is, mikor ráébredt, hogy milyen fájdalmasan elvont, korlátolt és magányos tud lenni ez a munka, s milyen nyomorult a félreértettség. Attól való félelmében, hogy tehetsége esetleg nem elegendő céljai eléréséhez, gondolatai gyakran

az öngyilkosság és az önfenyítés körül jártak. „Tennem kellett volna valami jót az életemmel, hogy csillag legyek az égen. Ehelyett megragadtam a földön, és most fokozatosan elhalványulok.”<sup>34</sup>

Feltételezve, hogy az igazi esztétikai életvitel az eredeti génusz birodalma, Wittgenstein a végletekig hajszolta, és ez a mánia valami Foucault-éhoz hasonló romantikus titokzatosságot kölcsönzött az életének. Mindketten kizártak minden más esztétikai lehetőséget, valószínűleg azért, mert a modernizmus magaskultúrájával átítatott, európai *haute bourgeoisie*-ra jellemző érzékenységük nem is hagyott számukra más utat. A modernizmus uralomra törése előtt, egy vermonti fűszeres fiaként felnőtt Dewey esete teljesen más.<sup>35</sup>

Újraéleszthető ez a filozófiai életvitelhez tartozó alternatív esztétika korunk posztmodern kultúrájában? Ez a kérdés további vizsgálatokat igényel és a filozofikus élet dimenzióinak feltárásához ismét irányadó filozófusainkhoz kell fordulnunk.

### III.

#### *A filozofikus élet mint szomatikus életvitel*

Ha a filozófia nem pusztán teória, hanem életgyakorlat, testet kell öltenie a fizikai életben. Ha a filozofikus élet esztétikai, akkor ez maga után vonja, hogy a testre egyrészt az esztétikai önkidolgozás médiumaként, másrészt pedig az esztétikai öröm eszközeként tekintünk. A szomatikus esztétika a külső, testi reprezentáció értelmében meghatározó szerepet játszhat egy filozófus karizmatikus példamutatásában, mely meggyőző tekintélyt kölcsönöz nemcsak életének, de elméleteinek is. G. E. Moore „magasztos szépsége” és vehemens testbeszéde óriási hatalmat adott neki diákjai és kollégái meggyőzéséhez.<sup>36</sup> Wittgensteinnél is tapasztaltak hasonlót: „Az arca vékony és barna, a profilja feltűnően szép volt...<sup>37</sup> Beszéd közben erősen gesztikulált, az arca rendkívül kifejező volt, a szeme okos és vad. A személyisége tiszteletet parancsolt, volt benne valami fenségesség” (Ma 23–24). A szomatikus esztétika tárgya azonban jóval több, mint egy filozófus külső megjelenése vagy magatartása. Magában foglalja a testi tapasztalatok ellentmondásait, a szomatikus érzések gyakran még a nyelvi kifejezést is meggátolják. A filozófiáról – mint a tiszta logosznak szentelt, lényegét tekintve lingvisztikai tudományról – kialakult kép számára komoly kihívást jelent a nondiszkurzív szomatikus aspektus.

Jó érv lehet a nem lingvisztikaitól való tartózkodásra és az említett kihívás elkerülésére, hogy túl sok filozófiai számragságot szültek már a valóság teoretizálására tett kísérletek, a nyelv és a megismerés nyers valósághoz való viszonyát vizsgáló, a nyelvet meghaladni vágyó elméletek. Wittgenstein megmutatta e próbálkozások jelentéktelenségét. Az eredmény a tapasztalat és a nyelvi tapasztalat azonosítása lett, vagyis hogy a filozófia a nyelv határainak definiálásával véghez viszi a feladatát, meghatározza gondolataink és világunk határait. Saját tapasztalataink és a világ leírásában semmiképpen sem állhatunk a nyelven kívül. De azért a tapasztalás nem lingvisztikai dimenziója szintén meghatározó jelentőségű az életünkre.<sup>38</sup> Hogyan ismerhet meg és tárgyalhatná a filozófia?

Dewey még a nyelvi fordulat előtt érte el filozófiai nagykorúságát, így nem jelentett neki problémát a nem lingvisztikai tapasztalat fontosságának hirdetése a megismerésre és az esztétikai elégedettségre vonatkozóan. Teóriája a megismerésről és a cselekvésről alapvetően olyan nem fogalmi tapasztalatra alapozódott, mely „birtokolta”, de „nem ismerte” azt a nem kognitív dimenziót, mely a szépséges hátteret és irányt biztosította a gondolkodás és a cselekvés számára (EN 198). Dewey kitartott amellett, hogy az esztétikai tapasztalat a prelingvisztikai szoma-



Figura bottal. 2013. bronz

tikus összhangban gyökerezik, „a legalapvetőbb vitális funkcióban”, melyen a „madarakkal és vadakkal” osztozunk, s a művészet feladata volna a testet öltött tapasztalatok kihangsúlyozása (AE 19–20).

A szomatizmus gyakorlatának hirdetőjeként Dewey elkötelezett híve és tanítványa lett az Alexander-technikának – a felsőtestet érintő könnyű, kellemes gyakorlatok rendszerének –, mely a testtudatosság növelésével segít kiigazítani a testtartást, megkönnyíti a mozgást és a légzést. Dewey több, mint húsz éven keresztül figyelte a testet e technika segítségével, s közben három rajongó hangú előszót is írt Alexander legfontosabb könyveire.<sup>39</sup>

Az öngazdagítás filozófiájának részeként művelt testfejlesztés segítségével Dewey kielégítően egészséges életet élt még a kilencvenes éveiben járva is – hosszú életét az általa gyakorolt filozófiai életvitelnek tulajdonította. 1950-ben kijelentette, hogy „egy filozófus képességeihez hozzátartozik, hogy Nonagenárius<sup>40</sup> legyenek” (LW 17:84). Négy évvel korábban ennél is pontosabban fogalmazott, mondván, a folyamatosan végzett alexanderi feladatok nélkül „aligha lennék ma itt”.<sup>41</sup>

A nyelvi fordulat meghatározó filozófusaiként Wittgenstein és Foucault számára – akik megalkották a „nyelvi játékok” és a „diszkurzív formációk” nagy hatású fogalmait – a nem diszkurzív tapasztalat felismerése sokkal összetettebb. Mindazonáltal a szoma meghatározó részét képezi a filozófikus életre vonatkozó ideáljuknak. „Az emberi lélek legjobb ábrázolása az emberi test” (PI, II:178); mi több, szenvedélyei segítenek kiképezni a lelket, mely a filozófia változást elősegítő feladata. Ebből következik, hogy „nem elvont elmémet, hanem lelkemet kell védeni, szenvedélyeimmel, a hússal és a vérrrel” (CV 33). Ray Monk életrajza szerint a fiatal Wittgenstein számára „a szenzualitás és a filozófiai gondolkodás kibozoghatatlanul összekapcsolódott a szenvedélyes ébredés fizikai és mentális megnyilvánulásaival”. Egyszer bevallotta, hogy mikor meg akarja osztani valakivel legújabb filozófiai gondolatait, csak úgy tud „beszélni, ha az illető közben fogja a kezét” (Mo 117, 243).

Monk életrajza feltár még egy ennél is meghökkentőbb és kifejezőbb tény a nem lingvisztikai tapasztalással kapcsolatban: a nyelv kiváló filozófusa „négyéves koráig nem kezdett el beszélni” (Mo 12). A „nyelv-nélküli” Wittgen-

stein ilyen sokáig meg lett volna fosztva a jelentésteli tapasztalástól és a megértéstől? Ha ez hihetetlen, akkor nehéz is volna a nyelv keretei közé szorítani a jelentésteli tapasztalást és a megértést. A prelingvisztikai tapasztalás hosszú periódusa megmagyarázhatja Wittgenstein szenvedélyes érdeklődését a nyelv határai iránt, s forrásul szolgálhat a *Tractatus* logikáját és miszticizmusát összekötő elméletnek, a kimondhatatlan igazságokról, melyek megmutatják magukat, de proposíciók által kifejezhetetlenek, s mégis meghatározóak a tapasztalásunk számára (v. ö. logikai forma, az etika és esztétika értékei).

Dewey terminusával élve, Wittgenstein azt ünnepli, ami jelentést *birtokol*, de pontosan nem *ismert*, mégis biztosítja azt a tapasztalaton alapuló háttérrel, mely minden tudáshoz szükséges:<sup>42</sup> „Talán a kifejezhetetlen – amit misztikusnak találok és nem vagyok képes kifejezni – a háttér, míg amit ki tudok fejteni, annak megvan a maga jelentése” (CV 16). A szomatikus tapasztalat a titokzatoságában is közeli, de proposíciók által kifejezhetetlen területe: „a tisztán testi nyugtalanító tud lenni” (CV 50).

Wittgenstein még akkor is folytatja a nem lingvisztikai tapasztalás leírását, különösen az élet esztétikai és vallási dimenzióiban, mikor hátrahagyja a *Tractatus* logikáját és metafizikáját a könnyebben kezelhető nyelvjátékokért (LC 2–13; CV 70, 79, 85). A nyelv határainak feltárásában Wittgenstein rendkívül érzékenynek mutatkozik a nyelvet meghaladó értékek felé is, ebben viszont van valami utópista. A filozófus hajlama arra, hogy „nekirohanjon a nyelv határainak”, „ketrecünk falainak”, „abszolút reménytelen” tud lenni és lingvisztikai esztelenségeket szül. De mégis, nemes áhítózást mutat a diszkurzív ketrecen kívülre, valami természetesen becses iránt – mely egyben fenség és egyszerű –, s amit Wittgenstein „nem tudott eléggé mélyen tisztelni” (LE 11).

Foucault-nál – még inkább, mint Wittgensteinnél – a nyelv iránti elköteleződés egy utópista, nem lingvisztikai vágyakozás penumbrajának ragyogását hordozza. A nyelv a labirintus csapdája marad, mely „mindenhol jelen van”, „fejedelmi pozíció”-jából strukturálja tapasztalásunkat, a szociopolitikai hatalom és elnyomás elme által kovácsolt béklyóiba köt bennünket, melyek kategóriák, szabályok és értékelt terminusok által tükröződnek vissza és maradnak fenn. Analizálhatjuk a nyelv különböző formáit, legfőbb

titka mégis mindig „elkerül bennünket... és az ismeretlen éjszakába tart”, „olyan helyre, melyről senki sem tud beszélni” (FL 25–26; LCP 86). Ez azt sugallja, hogy a nyelvi labirintusból való kitörés, még ha csak pillanatnyi is, intenzív, felszabadító örömet és új távlatokat nyújt.

A radikális szomatikus tapasztalat fontos hozzájárulás lesz a filozófia irányadó diskurzuselméletéhez. A nyelv határainak átlépésére irányuló kívánság és a megvalósulás miatti aggodalom jelenik meg abban a visszatérő rémálomban, mely gyermekkorától kínozza Foucault-t, egy szöveg felolvasására tett hiábavaló kísérletéről: „A szemem előtt van egy szöveg, amit nem tudok elolvasni... Úgy teszek, mintha olvasnám, de tudom, hogy csak improvizálok, mikor az írás egyszer csak teljesen elmosódik, s már nem vagyok képes olvasni vagy tettetni, összeszorul a torkom és felébredek” (FL 25).<sup>43</sup>

Miközben arra buzdít bennünket, hogy „semmilyen erőfeszítéstől ne zárkózzunk el a »prediszkurzív« tapasztalatok megtisztítása érdekében” (AK 47), Foucault kihangsúlyozza, hogy fáradásunk meglehetősen problematikus lesz. Még ha a testi tapasztalat kínál is valamit a nyelven kívül, Foucault figyelmeztet, hogy ez a tapasztalat egy nyelvi, társadalmi háttértől függ – az uralkodó nyelvjátékoktól, gyakorlatoktól és kategóriáktól –, azon keresztül, amit saját testünkről gondolunk. A szoma nem a tisztá, nondiszkurzív szabadság terepe, hanem a társadalomé, mely ezen keresztül vési be fegyelmező gyakorlatait, hogy létrehozza a szociálisan funkcionális ént. Ha nem tudunk teljes mértékben kiszabadulni a nyelv labirintusából, még használhatjuk a test nem lingvisztikai tapasztalatait, hogy szétrobbantsunk néhány diszkurzív ígát, melyek elnyomják vagy korlátozzák az öngazdagító és kutakodó filozófiai életre való törekvésünket.

A test legalább négy módon szolgálja Foucault projektjét. Az egyik filozófiai cél – amiért Kant kritikai szellemét dicsérte – a diszkurzív gondolkodás határainak, és a különböző tapasztalási módoknak a próbára tétele. Foucault számára az alapvető racionális érvek – melyek elkerülhetetlenül respektálják a korlátokat – nem megfelelőek a vizsgálódáshoz. Mégis a váratlan történelmi kialakulásukat feltáró genealógiai leleplezés kihívás elé állíthatja őket. Leginkább talán az erőteljes, transzgresszív tapasztalat teheti őket próbára, mely a fizikai *épreuves* által – a francia szó egyszerre képes átadni a próbatétel és a gyakorlati megpróbáltatás fogalmát – meg tudja haladni őket. Így „a radikalitás lényege a fizikai” (FL 191). A diszkurzív rendezettség emancipatórikus kritikájában felhasznált test extrém „határtapasztalatok” részese lesz, melyek visszaütésük vagy darabokra zúzzák e rendezettség tapasztalati struktúráit. Foucault „az igazság erotikájának” részeként figyelte a határtapasztalatokra irányuló szomatikus törekvést, „a gyönyör igazságának folytonos kutatását..., visszaverődéseit hajszolva a testben és a lélekben”.<sup>44</sup>

A tapasztalásunkat meghatározó diszkurzív határokat kétségbe vonva azokat a határokat is próbára tesszük, melyek szubjektumként határoznak meg bennünket. A testi kísérleztetés az „ismerd meg önmagad”-ra vonatkozó ókori filozófiai törekvést szolgálja, de egyben Foucault speciális célját is, „hogy megkérdőjelezze a szubjektumot”. Egy ilyen szélsőséges szomatikus kutatás elérheti „[a szubjektum] tényleges destrukcióját vagy disszociációját, robbanásszerű felemelkedését valami radikálisan »más«-ba” (RM 46). Miller szerint Foucault is ezt hajszolta, az erős drogokon és a szado-mazochista szexen keresztül.<sup>45</sup>

Anélkül, hogy elítélnénk ezeket az eszközöket, a szomatikus vizsgálódás más formáit is kiemelhetjük, melyek ugyanúgy lebontják a körülbástyázott szubjektumot, körülbástyázott szomatikus szokásainak összehavaráásával. A felsőtest és a törzs lassú és finom feladatainak óvatos *askesis*-ével s a légzés megváltoztatásával hirtelen gerincünk új részeit is érzékelhetjük, a mozgásnak olyan új

lehetőségeit felfedezve, melyek a berögzült mozgáson és izomzaton áttörve legyőzik a nyomasztó gátlásokat. Ez az új szomatikus szabadság alapjaiban képes megváltoztatni önérzékelésünket. Foucault látszólag átsiklott a finomabb transzformatív gyakorlatok lehetősége fölött – Alexander, Feldenkrais és más testterapeuták fejlesztésén –, bár lehet, hogy egyszerűen visszautasította őket, mint amelyek túl szelídek a radikális célok eléréséhez.

Foucault számára a test harmadik szerepe, hogy új és féktelen gyönyörök által segítse az én átalakulását. Foucault gyakorolta és dicsérte az S/M-et „a test különös részeivel elérhető gyönyörök lehetőségének a kihasználásáért” és úgy tekintett rá, mint „kreatív vállalkozásra”, mely „az egyén testét rendkívüli, sokoldalú gyönyörök létrehozásának a terepévé avatja, miközben a gyönyöröket elszakítja a genitáliáktól”, s így, az egyén teljesen új módon „fejlesztheti ki magát”. Az S/M esetében nem csak a tradicionális, a fej által uralt test hierarchiája kérdőjeleződik meg, de Sade-é is, aki a genitáliát privilegizálja, és így megmarad „egy fegyelmezett társadalomhoz illő eroticizmusnál”.<sup>46</sup>

Amit Foucault ezekben a szomatikus kísérletekben kereshetett, az „egy nem fegyelmező eroticizmus feltalálása a testtel, a részeivel, a felszínével, a tömegével, a titokzosságával: hogy véletlen találkozások és előre nem látható gyönyörök által a teste belemerüljön a változatosságba”. Foucault úgy mutatja be ezt a kreatív szomatikus kitérést, mint „a testek megsokszorozódását és kivirulását”, mint „[a test] legkisebb részeinek autonómiáját felerősítő valamit”. Az eredmény „anarchia megteremtése a testen belül, mikor a test hierarchiái, elhelyezkedése, rendeltetése, organikussága a szétbomlás folyamatában van... Ez a gyönyörök által formálhatóvá tett test: valami, ami megnyitja önmagát, mely kiszolgált, lüktet, üt.”<sup>47</sup>

Ez a zűrzavaros szomatikus gyönyör nagyon távol áll a Foucault által ajánlott testhasználat negyedik módjától<sup>48</sup> – melyben a test az esztétikai önalakítás médiuma, a vele szembeni követelmény pedig a fegyelmezett és a kritikai kontroll. E fegyelmezett önformálás modellje az ókori görög világ „mérésékelt embere”, kinek létezésesztétikája az én feletti uralmat jelenti, a saját testhez, a feleséghez, a fiúkhöz és az igazsághoz való viszonyban. Izléses, imaginatív együttműködést igényel „bizonyos formális elvekkel, a gyönyörök gyakorlásában – az egyéni alkalmazásra, a figyelembe vett határookra, és az egyén által respektált hierarchiára vonatkozóan” (UP 89).

Foucault-nál az esztétikai önformálást megtestesítő radikálisabb modell – a Baudelaire-i dandy – szintén fegyelmezett. Bár a görög önformáló konvencionálisitását és visszafogottságát elutasítja, a dandyizmus – Baudelaire saját szavaival – magában foglalja „a szigorú szabályokat, melyekhez pontosan kell alkalmazkodni”, s a rendelkezés szerint az önformálás módjának eredetinek, modernnek és költőinek kell lennie.<sup>49</sup> Ezek alapján elmondható, hogy Foucault számára a transzgresszív esztétizmus magában foglalja a szomatikus „aszketizmus”-t, „egy, még a legzömnyűbb vallásoknál is zsarnokibb fegyelmi szabályzatot”, amit arra terveztek, hogy „a testből, a viselkedésből, az érzésekből és a szenvedélyekből, s így az egyén egész létezéséből, műalkotást formáljon” (FR 41–42).

A szomatikus zűrzavart és a szomatikus fegyelmezettséget egymás kiegészítőként és ellentéteiként is értelmezhetjük. Az elnyomó testkép kísérleti feloldása az első lépés lehet egy jobb alakzat fegyelmezett rekonstrukciója felé. Egy ilyen kétszintű megoldás magától értetődő olyan testterápiáknál, mint a bioenergetika – mely rángatózással és az első gyakorlatok sokkjával azt a célt szolgálja, hogy megtörje a berögzült testalakzat tartását.<sup>50</sup>

Talán Foucault hasonló stratégiát keresett a filozófiai életvitel szomatikus dimenziójához. De egy vakmerőbb megoldást is javasolt a fegyelmezés és feloldás összekötésére: radikális műalkotássá tenni valakit, rizikós és

korlátlan kísérletezésnek alávetve a testét, a programadó igények szerint. A szomatikus fegyvelmezés összeolvasztása az anarchikus kísérletezésekkel ugyanolyan veszélyesnek – és csábítóknak – tűnhet, mint Foucault-nál a művészet és az avantgárd erőszakos újdonságának összeolvasztása.

Foucault AIDS miatt bekövetkezett korai halála biztosan nem érvényteleníti létezésesztétikájának szomatikus dimenzióját. Mindazonáltal moralizálás nélkül elfogadhatjuk, hogy szomatiko-esztétikai filozófiájának speciális módja nem csak rizikót hordozott magában, de néhány érdekes alternatívát is, olyanokat is, melyekre Dewey törekedett.<sup>51</sup>

#### IV.

##### *Önátalakítás, fejlődés és integritás*

Ha a filozófia nem absztrakt teória, hanem egy megtestesült élet, akkor lényegénél fogva magában hordozza az időt és a változást. Ha még művészet is, akkor nemcsak változást igényel, hanem következetes fejlődést és gyarapodást is. A filozófiai életvitelben központi helyet foglal el az önátalakítás.<sup>52</sup> Dewey szerint mivel minden egyes organizmus a túléléshez adaptálódott, a változás legegyszerűbb természetes szükségleteink és fiziológiai ritmusunk részévé vált. Mint valami mély pszichológiai szükséglet és morális kötelesség, mindhárom filozófusunknál feltűnt. Mi több, mivel tagadták, hogy az önmegvalósítást valami rögzült emberi lényeg határozza meg, az önátalakítás kifejezetten individuális kihívássá lett.

Saját bevallása szerint Wittgenstein nem a haza érdekében ment a háborúba 1914-ben, hanem az erős vágy miatt, hogy „más emberré váljon”.<sup>53</sup> Még utolsó éveiben is azt állította, hogy csak akkor tudta magát igazán aktívnak érezni, mikor megváltoztatta filozófiai pozícióját és továbbhaladt, hogy valami újat tárjon fel (Mo 467). Ez megmagyarázza, hogy miért dolgozta át folyamatosan az írásait, ahelyett, hogy megelégedetten publikálta volna őket. Wittgenstein szerint a változás aktív stimulussai jobbá teszik az ember filozófiáját, megóvják a gondolkodást az önelégült emyedségtől és a kényszeredett egyszáltságától: „A filozofálásban fontosnak tartom, hogy fenntartsam beállítottágom változékonyságát, hogy ne álljak túl sokáig egy lábon, hogy ne váljak merevvé” (CV 27). Ülve vagy állva, de a mozdulatlansággal tényleg gondjai voltak.<sup>54</sup>

Nemcsak az aktív élet értelmében fontos a változás – lehetőséget jelent arra, hogy megszabaduljunk nehezen elfogadható önünkötől. Wittgenstein számára, akinek a „csekélyértékűség és romlottság” érzése miatti öngyűlölete állandó kérdelmeket jelentett, az okozta a boldogtalanságot, hogy állandóan hibát talált önmagában.<sup>55</sup> Ha „az élet problematikus”, „meg kell változtatnod az életmódot” (CV 27). Foucault is az önmagunktól való menekülés eszközeként mutatja be a változás igényét. „Ne kérdezd, ki vagyok, és ne mondd, hogy maradjak ugyanaz. Nem kétség, hogy hozzám hasonlóan mások is azért írnak, hogy arctalanok legyenek”, hogy megszabaduljanak saját személyüktől, énjüktől, a változás által (AK 17). Az önátalakítás a filozófiai életvitel iránymutatója lesz: „az élet és a munka legfőbb célja, hogy valaki mássá válj, azzá, ami nem voltál a kezdet kezdetén” (TS 9).<sup>56</sup>

Az önmagáért folytatott változás azonban nem elegendő egy életterv meghatározásához. A meggondolatlanság, a káosz és a jelentésnélküliség szintén hozzá tartoznak. Bizonyos mértékig a változás elkerülhetetlen. A változást koherens, jelentőségelteljes projektte kell alakítani, amit Foucault úgy ír le, mint az egyén életének műalkotássá tételét: „a *bios* eszméjét, mint alapanyagot a művészet egy esztétikus darabjához” (FR 348). Az esztétikai újraformálás egyértelműen melioratív célja: „hogy kiműveld magad,

hogy felülműld magad, hogy megfékez azokat a vágyakat, melyek azzal fenyegetnek, hogy elnyelnek” (FF 5). Az egyén kreatív átalakulásának nem kellene kifürkészhetetlenül szolipszistának maradnia – szuggesztív példák alapján kellene „megvilágosítania az átalakulás módját, a metamorfózist, melynek rendelkeznie kellene egy mindeki számára elérhető karakterrel” (RM 38–39).

Az önátalakítás érthetősége és vonzása igényel némi összhangot a változás során. Ez az igény hagyományosan, az integritás eszméjén keresztül fejeződik ki, *egységesség*-nek esztétikai jelentősége sajnálatos módon háttérbe szorult a becsületesség morális jelentősége miatt. Szent Tamás az *integritas*-t tette az első helyre a szépség három feltétele közül, a *harmonia* és a *claritas* mellett. A gyönyörű tárgynak teljes és egységes egésznek kell kitűnnie, hiányzó részek nélkül. A gyönyörű élet megköveteli, hogy változásainak együttállásából attraktív egységet lehessen létrehozni.<sup>57</sup>

Foucault-hoz hasonlóan Wittgenstein is a koherens önátalakítást és önuralmat támogatta, nemcsak mint méltó befejezést, hanem mint a legalapvetőbb eszközt mások életének megjavításához. „Tedd jobbá magad” – mondogatta Wittgenstein, / és „megjavítod a világot” (Mo 17–18). Nemcsak az énhez és a világhoz fűződő intim kötelék mondatta ezt vele – „a világ az *én* világom” [T 5.62] –, hanem a tudat, hogy a mások életének megváltoztatásához szükséges meggyőzése példamutató önuralmat igényel: „Az lesz csak forradalmi, aki forradalmasítani tudja magát” (CV 35, 45).<sup>58</sup> A változtatás vágya – nemcsak az önmagára irányuló, hanem az is, mely változást akar elérni „az emberek életmódjában” – összeegyeztethetetlennek tűnik Wittgenstein látszólag ki nem mondott nézetével, mely szerint a filozófiának új igazságokat sem kellene kifejeznie, nyelvhasználatunkba sem kellene beavatkozni, egyszerűen csak „úgy kellene hagynia mindent, ahogy van” (PI par. 124).

E látszólagos ellentmondás feloldása az lehetne, hogy Wittgenstein számára a megfogalmazott igazságok nem zárják ki a filozófia gyakorlatát. Úgyeszen összegyűjtött „emlékeztetők” által, létező tények és jelentések megfelelő példáinak „világos reprezentációk”-ban való összefogásával az egyén rávehető, hogy másként *lassa* és *lakja* be a világot.<sup>59</sup> Valójában ez a valódi filozófiai átalakulás. A filozófusnak nemcsak a példák összegyűjtésében kell szakértőnek mutatkoznia, hanem saját magának is *peldamutató*nak kell lennie a helyes életvitelben, másokat is hasonló, önnemesítő életre inspirálva. „Hogyan lehetnék jó filozófus” – kérdezi Wittgenstein –, „mikor nem tudom elérni, hogy jó ember legyek?”<sup>60</sup>

Az „önmegvalósítást morális ideál”-ként (EW 4:42) hirdető Dewey számára a koherens, gazdagító változás célja a kreatív fejlődés eszméjében koncentrált. Dewey elutasította az én „változatlan, befejezett késztermék”-ideáját, s azt is, hogy az önmegvalósításnak lehetne bármilyen rögzült vagy végleges befejezése. Úgy látta, hogy „a befejezés egyben kifejlődés is”, mert ez magában foglalná az új és a korábban elképzelhetetlen fejlődését. „Harcolni kell [az én] megkérgesedése és a merevsége ellen”, és „fel kell ismerni az újraalkotásának lehetőségeit” (E 306). „A fejlődő, gyarapodó, felszabadult én... új igények és lehetőségek után megy, átdolgozza és átalakítja magát a folyamat során. Örömmel fogadja az ismeretlen helyzeteket”, különösen azokat, melyek leginkább szolgálják a változás lehetőségét és a fejlődést (E 307).

Ezek alapján a transzformatív, gazdagító fejlődés a legmagasabb morális parancsnak tűnik. A morális jóság – állítja Dewey – nem egy abszolút állapot vagy minőség, hanem komparatív mérték a jobbálás küzdelmében. A morális önfelkészítés magas fokán álló, aki azonban már nem törekszik magasabbra jutni, kevésbé erkölcsös, mint egy kevésbé fejlett én, amely az önjavításon dolgozik: „a mozgás iránya, és nem a célbaérés vagy pihenés színvonala határozza meg

a morális minőséget” (E 307). Az önelégült elbizakodottság és a stagnálás a filozófiai életvitel halálos bűnei. „A babérjaidon maradni” – mondja Wittgenstein – „ugyanolyan veszélyes, mint a pihenés, mikor a hóban gyalogolsz. Elbóbiskolsz és meghalsz álmodban.” A nemesedő én elégedettsége olyan, mint „egy gyönyörű öltözet, mely férgékké és kígyókká alakul, ha viselője önelégülten tekint magára a tükörben” (CV 22, 35). Mikor megdorgálták, amiért túl kemény volt magához a tökéletesség hajszolásában, Wittgenstein büszkén azt felelte: „Persze, hogy tökéletes akarok lenni”.<sup>61</sup> Foucault szakadatlan önmeghaladási projektje az én legyőzésének azonos, perfekcionista etikáját képviseli – a túlteljesítés etikáját, mely megfelel pártfogóinak, a filozofikus túlteljesítőeknek.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a filozofikus élet támogatói közül vannak, akik kevésbé magasatos vagy hősies ambíciókat ajánlanak.<sup>62</sup> Montaigne például az egyén törekvéseinek meghatározásán keresztül elérhető nyugalom és rendezett harmónia örömeit és szépségeit részesíti előnyben. „A lélek értéke nem abban áll, ha magasán szárnyal, hanem ha kiegyensúlyozottan halad. A nagyszerűsége nem a nagyszerűség gyakorlásában rejlik, hanem a középútban.” A hírnév csábításának való ellenállás és a jóllét szépsége megmutatja, hogy „a lélek felemelkedését jobban szolgálja a mérsékelt dolgok kedvelése, mint a kiemelkedőké”. Összegzőképpen kijelenti, hogy „a leggyönyörűbb életek azok, melyek az általános emberi mintákhoz igazodnak, rendezetten, csoda és különtség nélkül”.<sup>63</sup> Még ezeket a célokat sem lehet elérni az önmagunkon végzett amelioratív munka nélkül. Hogyan lehet hát egy ilyen önátalakítást véghez vinni?

Az első lépés az önismeret: jelenlegi határaink próbatételével megállapítható a változtatás iránya és mérete. Ahogy Wittgenstein állította, „ha valaki nem akar magába szállni, mert túl fájdalmasnak találja, felületes marad”.<sup>64</sup> A fejlődéshez bátorság kell, „a mustár magja, mely hatalmas fává növekszik” (CV 38). Az átalakuláshoz szükséges az én tökéletlenségeinek és határainak próbára tétele – gyötrelmesen őszinte önvallomással – és az ismeretlen veszélyekkel való konfrontálódás is. Osztva Kant mottóját – *Aude sapere* (Merj gondolkodni!) –, Foucault szintén a bátorság szükségességét hangsúlyozza, hogy szembe tudjunk nézni „a határokkal, melyek ránk rakódnak és a megpróbáltatásokkal, melyek lehetséges meghaladásukkal járnak” (FR 50).

Az önátalakítás érdekében „önmagunkon végzett munka” sajátos technikai rendkívül változatosak. Dewey egyik javaslata szerint az én gyarapodását előidézhethet például a közösségi cselekvés. Foucault nem csak a testgyakorlatokkal és a politikai aktivizmussal kapcsolatos határtapasztalatokat ajánlja, hanem az írás szelídségét is: van, aki azért ír, „hogy mássá váljon, mint aki”. „Van egy próbálkozás, önmagunk létmódjának megváltoztatására, az írás aktusán keresztül”, egy erőfeszítés, „hogy szabadabbá váljunk önmagunktól”, „hogy elszakadjunk saját magunktól” (*se dépendre de soi-même*) (DL 182; UP 8).

Foucault számára az esszé „kísérleti”, vagy „próba”-jellegének hozadéka adja vissza legjobban a filozófiai életvitel textuális aspektusát. „Az esszé – amit vizsgálatként vagy próbaként [épreuve] kellene értelmeznünk, és nem valamiféle leegyszerűsített kommunikációként, a filozófia eleven szubsztanciája. Általa az igazság játékában változáson mehetünk keresztül, ha a filozófia még mindig az, ami a múltban volt, vagyis »aszkezis«, *askesis*, egyéni gyakorlat a gondolkodás cselekedete által” (UP 9). De a filozófia egyéb szöveges műfajai – mint például „a vallomás” – megtestesíthetik annak a nehéz önátalakításnak az eszméjét, melynek soha nincs vége, mely mindig nyitott a kérdésre és a felülvizsgálat felé.<sup>65</sup> Feltűnik a Wittgenstein kései írásait jellemző kritikus önkikérdések végtelen dialógusaiban is.<sup>66</sup>

Bár nyilvánvalóan vonzó, az önátalakítás általi önmegvalósítás felvet egy problémát. Mi fogja fenntartani az én egységét a változtatás során? Ha az én nem más, mint átalakulások sorozatának az eredménye, úgy tűnhet, hogy az önmegvalósítás projektje megbukik a változtatlan én feloldásától. Ez nem csak az identitás logikai kirakósa, melyhez az én tudna nyújtani néhány formális megoldást. A valódi probléma egzisztenciális és esztétikai: hogyan tud valaki a radikális és komplex változások közben is következetesen és boldogan élni egy olyan biztosíték nélkül, amit Dewey úgy hívott, hogy „az én, mint változtatlan, befejezett késztermék”?

Míg a hellenista filozófusok az „igaz én”-hez vagy a „mértékadó elv”-hez folyamodva támogathatták az integritást, miközben az állandóság nyugalalmát dicsérték a változás bizonytalanságaival szemben, az összhang stratégiája többé már nem tűnik megvalósíthatónak.<sup>67</sup> Hogyan hangolhatnánk össze a változás iránti igényt az integritás és harmónia esztétikai szükségletével? Hogyan kapcsolható össze a radikális önátalakítás célja – az önmagát irányító – wittgensteini óhajjal: „Csak ne veszítsd el magad! Szedd össze magad!”<sup>68</sup>

Dewey válasza szerint az én változásait következetesen, „őszinte és tartós érdeklődések” mentén kellene szervezni, néhány egységesítő szál vagy fejlődési minta által összefogva. A „személyes identitás a folyamatos fejlődés láncolatában található, amit a változások kötnek össze” (E 302, 306). Az én szilárdsága ettől a száltól függ, amit Dewey szerint a bevett szokások, a tartós közösségi kapcsolatok és az intim családi kötelek által formált énkép megfelelően képesek fenntartani. Ezek olyan dolgok, melyeknek az értékét vagy az alkalmasságát Dewey soha nem vonta kétségbe.

Wittgensteinnel és Foucault-val más a helyzet – érzékenyebnek tűnnek a változó ént ért erőszakos törések és megszakítások iránt: talán azért, mert zavarosabb, az ént felmorzsoló időkben éltek, vagy talán azért, mert a homoszexualitásuk és más tényezők miatt<sup>69</sup> sokkal labilabb élet jutott nekik. Meg voltak fosztva a konvencionális házasság és gyermekvállalás – egyre inkább megkérdőjelezhető – stabilitásától, melynek Dewey elkötelezett híve volt. Bármilyen legyen is az ok, Wittgenstein és Foucault – ahogy számos hozzánk hasonló posztmodern – nem tudta természetesen venni a változó én egységét és ésszerűségét.<sup>70</sup>

Wittgenstein felismerte, hogy a filozófia törekvése az önanalízis általi önismeretre az én törekény egységét veszélyezteti: „Szívem gyűrődései mindig együtt akartak maradni, felfedésükhöz darabokra kellett őket szaggatnom” – jegyezte meg hevesen (CV 57). Jegyzetfüzeteinek könnyen megfajtható kódjaiban bevallotta: „Gyakran félek az örülettől”, rákövetkező bejegyzései pedig világosan összekapcsolják a félelmet a gyors és szakaszos önátalakítással. Foucault-t anticipálva írja: „Az örületet úgy kellene néznünk, mint egy betegséget. Miért ne tekinthetnénk rá úgy, mint a személyiség hirtelen – többé vagy kevésbé hirtelen – változására?” (CV 53–54).

Foucault vallomásai az örülethez való közelségéről sokkal nyilvánosabbak voltak. 1976-ban a Collège de France pódiumán kérdőjelezte meg az élete és írásai közti koherenciát, feltételezve, hogy a nyilvánvalóan sokszínű kutató és bomlasztó határkísérletek mögött „egy sokkal mélyrehatóbb, koherens és átgondolt pályát követett” (PK 79). Egy későbbi interjújában bevallotta, hogy „személyes, összetett és közvetlen kapcsolata volt az örülettel” (RM 38). Évekkel korábban, Georges Bataille határkísérleteit és saját kezdeti, radikális önmegsemmisítő önátalakítását átgondolva, Foucault elismerte a veszélyes, de határozott „örült filozófia lehetőségét” (LCP 44).

Valahogy helyre kellett hozni azt az egységet, mely képes tartós, vonzó *oeuvre*-ként összetartani valakit. Semmilyen fix emberi lényeg nem határozta meg, sőt, folyamatosan ki

volt téve Foucault tevékenységeinek és a radikális átalakulásra való törekvésének. Foucault végül is az esztétikai önalkítás gondolatában találta meg ezt az integritást. De mi tudná adagolni azt az esztétikai ragasztót, mely összeköthetné és egységesíthetné Foucault önátalakító tapasztalatainak sokféleségét egy megnyerő egységbe, egy élő műalkotásba? A válasza Wittgensteinéhez hasonló: a filozófia iránti céltudatos szenvedély, amit páratlan, fáradhatatlan vágy űz egy emlékezetesen egyedülálló és különleges filozofikus élet megéléséhez.

### Horváth Nóra fordítása

#### (ENDNOTES)

- Richard Shusterman: Profiles of the Philosophical Life. Dewey, Wittgenstein, Foucault, In: uő.: Practicing Philosophy: Pragmatism and the Philosophical Life, 17–64. o., Routledge, New York, 1997; *Shusterman gyakorlati filozófiát hirdető munkájának népszerűségét mutatja, hogy a Routledge Kiadó kilenc év elteltével, 2016-ban újra kiadta a Practicing Philosophy-t. Shusterman könyvének első fejezetét két részletben közli a folyóirat. Az eredeti jegyzetapparátusból – a szerző beleegyezésével – néhány pontot elhagytam, bizonyos helyeken azonban további megjegyzéseket fűztem a szöveghez, melyek a végjegyzetben dőlt betűvel olvashatók. Az idézett filozófiai művek többségének még nincs magyar fordítása, de legtöbbször a magyarul megjelent művek szöveg helyeit újr fordítottam, hogy beilleszthetőek legyenek a shustermani szövegbe. Az idézett primer és szekunder irodalmakat Shusterman rövidítései jelzik a szövegben, a könnyebb eligazodás érdekében a lábjegyzetben félkövérrel szedve olvashatók az eredeti címek mellett. [H. N.]*
- A Szókratész és Platón Szókratésze közti különbségről lásd: Gregory Vlastos: Socrates: Ironist and Moral Philosopher, Cornell University Press, Ithaca, 1991.
17. o.
18. o.
- Platón filozófiai írásokkal szembeni érveire lásd: Phaidrosz (274b–278c).
- A hivatkozott könyvek: Brian McGuinness: Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889–1921, Duckworth, London, 1988; Ray Monk: Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius, Penguin, London, 1990; Robert Westbrook: John Dewey and American Democracy, Cornell University Press, Ithaca, 1991; Steven Rockefeller: John Dewey: Religious Faith and Democratic Humanism, Columbia University Press, New York, 1991; Alan Ryan: John Dewey and the High Tide of American Liberalism, Norton, New York, 1995; Didier Eribon: Michel Foucault, Harvard University Press, Cambridge, 1991; James Miller: The Passion of Michel Foucault, Simon and Schuster, New York, 1993; David Macey: The Lives of Michel Foucault, Pantheon, New York, 1993. Westbrook, Monk, McGuinness, Miller és Eribon könyvei hasznos segítőim voltak e tanulmány írása közben. A rájuk vonatkozó hivatkozásaim zárójelben, a következő rövidítésekkel szerepelnek: **We, Mo, Mc, Mi, Er**. Wittgenstein életének elbeszéléséhez Malcolm és von Wright rövid életrajzi tanulmányát használtam: In: Norman Malcolm: Wittgenstein: A Memoir, Oxford University Press, Oxford, 1958, második kiadás 1985, a továbbiakban **Ma**; Rush Rhees (szerk.): Recollections of Wittgenstein, Oxford University Press, Oxford, 1984; Paul Engelmann: Letters from Ludwig Wittgenstein with a Memoir, Blackwell, Oxford, 1967. Sokat tanultam Alan Janiktól és Stephen Toulmintól: Wittgenstein's Vienna, Simon and Schuster, New York, 1973, valamint William W. Bartley III., Wittgenstein című vitatott munkájából (Open Court, La Salle, 1985), mely Wittgenstein ausztriai tapasztalataira és homoszexualitására fókuszál. Dewey szövegeinek felhasználásához műveinek összkiadását használtam, mely a Southern Illinois University Pressnél jelent meg és különálló számozott kötetekből áll: The Early Works (**EW**), The Middle Works (**MW**) és The Later Works (**LW**). A legfontosabb műveire konkrétan hivatkozom: Art as Experience, Southern Illinois University Press, Carbondale, 1987, (**AE**); Ethics, Southern Illinois University Press, Carbondale, 1985, (**E**); Experience and Nature, Southern Illinois University Press, Carbondale, 1981, (**EN**). Az idézett Wittgenstein-szövegek forrásai a következők: Tractatus Logico-Philosophicus, Routledge, London, 1966, (**T**); Philosophical Investigations, Blackwell, Oxford, 1968, (**PI**); „A Lecture On Ethics”, In: Philosophical Review, 74 (1965), 3–12. o., (**LE**);

- Notebooks 1914–1916, University of Chicago Press, Chicago, 1979, (**N**); Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology, and Religious Belief, Blackwell, Oxford, 1970, (**LC**); Culture and Value, Blackwell, Oxford, 1980, (**CV**).
- Foucault műveinek idézésekor a következő rövidítéseket használtam: The Archeology of Knowledge, Harper, New York, 1972, (**AK**); Power/Knowledge, Pantheon, New York, 1977, (**PK**); Remarks on Marx, Semiotext(e), New York, 1991, (**RM**); The Foucault Reader, Vintage, New York, 1984, (**FR**); Death and the Labyrinth, Doubleday, New York, 1986, (**DL**); Language, Counter-Memory, Practice, Cornell University Press, Ithaca, 1977, (**LCP**); The History of Sexuality, vol. 1, Vintage, New York, 1980, (**HS**); vol. 2, The Use of Pleasure, Vintage, New York, 1985, (**UP**); vol. 3, Care of the Self, Random House, New York, 1986, (**CS**); Politics, Philosophy, Culture, Routledge, New York, 1988, (**PPC**); Foucault Live, Semiotext(e), New York, 1989, (**FL**); Technologies of the Self, University of Massachusetts Press, Amherst, 1988, (**TS**); The Final Foucault, MIT Press, Cambridge, 1988, (**FF**). A publikált angol verziók helyett Foucault és Wittgenstein esetében számos helyen a saját fordításaimat használtam.
19. o.
  - Wittgensteint valójában katolikusnak keresztelték és katolikusnak nevelték. Nemcsak a szülei, de a nagyszülei is keresztények voltak, bár négyük közül hárman zsidó származásúak voltak. Apai nagyszülei házasságkötésük előtt tértek át a protestáns hitre.
  - Shusterman meglelti a jegyzetben, hogy Wittgenstein „Lebt wohl!” felszólítását „Live well!”-nek fordította, a Peter Winch által javasolt „Fare well!” helyett.
  21. o.
  - Shusterman kiemelésé; lásd Wittgenstein megjegyzését: „Ha valaki nem akarja magát megismerni, az írása csak ámtás” (Rhees, 174).
  22. o.
  - Az interjúiban Foucault „egy életrajz fragmentumai”-nak nevezte a könyveit, melyek „személyes problémáival” foglalkoznak. „Minden egyes könyvem önéletrajzom egy-egy részlete.” Az író „legfőbb munkája, önmaga”. Lásd: (TS 11) és a Macey által idézett interjúk, xii–xiii.
  - Természetesen a preszókratikus filozófusok között is ismerünk olyanokat, akik nagy hatást gyakoroltak kortársaikra életvitelükkel. Szókratész példamutató filozófiai módszere és mártírsága azonban egy új filozófiát teremtett, a filozofikus élet karakterisztikus alakja lett. A típus ókori és későbbi fejlődéséről lásd: Pierre Hadot: Exercices spirituels et philosophie antique, Études Augustiniennes, Paris, 1987. Egyéb anyagokkal angolra fordította Arnold Davidson és Philosophy as a Way of Life címmel jelent meg (Blackwell, Oxford, 1995). *Magyarul lásd: Pierre Hadot: A lélek iskolája. Lelki gyakorlatok és ókori filozófia, Kairosz Kiadó, Budapest, 2010, ford.: Cseke Ákos.*
  23. o.
  - Számos kiemelkedő modell beolvadt az orvosi vagy az esztétikai modellbe. Az orvosi kifejezetten népszerű volt a sztoikusok között, de például a sztoikus Marcus Aurelius is felvonultatta az esztétikai modellt, Elmélkedések című művében. *További olvasmányként Shusterman Platónosz és Epikurosz műveit ajánlja.* Az orvosi modell terjedelmes, támogató elemzését nyújtja Martha Nussbaum kiváló könyve, a The Therapy of Desire (Princeton University Press, Princeton, 1994). Pierre Hadot is a terápiás modell hangsúlyozza. Az én könyvem az esztétikai modell feltárására és kortárs alkalmazásának lehetőségeire koncentrált, de nem állítom, hogy a két modell inkonzisztens volna. Úgy látom, hogy egymást kiegészítő elméletekről van szó, melyekben sok az átfedés. Hadot elutasítja az esztétikai modellt, melynek legfőbb oka, hogy szűken értelmezve a dandyzmussal és a mesterkéeltséggel azonosítja (nem kétséges, hogy Foucault miatt).
  - Telegdi Zsigmond fordításában közlöm azt a részt (211C), melyre Shusterman reflektál, bár a teljes idézet Shustermannál nem szerepel: „Mert ez a helyes út a szerelem ismeretéhez, akár magától megy valaki, akár más vezet oda: elindulni az itteni szépségektől s annak a végső szépségnek a kedvéért egyre magasabbra emelkedni, mint egy lépcső fokain, egy szép testről kettőre, s kettőről valamennyire, s a szép testektől a szép foglalatosságokra, a szép foglalatosságoktól a szép tudományokra, míg végül a tudományoktól feljut arra a tudományra, amely nem más, mint az önmagában való szépségnek a tudománya, s akkor végre megismeri a szépséget a maga valójában.” In: Platón összes művei I., 1000. o., Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

- 18 *l.m.: 1000-1001. o. (211C–212A).*
- 19 24. o.
- 20 E tradíció részletes kritikáját könyvem negyedik és ötödik fejezetében, illetve Pragmatista Esztétika című munkámban tárgyalom.
- 21 Az idézet utalás Nietzsche Ecce Homo-jának alcímére. Az én művészi megformálása a tizenkilencedik századi amerikai gondolkodók-nál is megjelenik, például Emersonnál – akire nagy hatást gyakorolt Nietzsche filozófiája –, és Thoreau-nál, aki így ír: „Dicséretes, ha valaki tud képet festeni, szobrot faragni, s ekképpen néhány szép tárgyat teremteni; de mennyivel egyszerűbb, ha azt a légbört, azt a médiumot festjük, faragjuk szebbé, amelyen át a világot nézzük! Márpedig erre erkölcsileg képesek vagyunk. [...] Mindenkinnek az a feladata, hogy életét még részleteiben is méltóvá tegye arra, hogy legemelkedettebb, legkritikusabb órájában szemlélje.” In: *Henry David Thoreau: Walden, 73. o., Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2015, ford.: Szöllősy Klára.*
- 22 Osztrák barátainak Wittgenstein úgy jellemezte a Tractatus Logico-Philosophicus-t, hogy „A könyv, mely erkölcsi megfontolásokon alapul”. Lásd: (Engelmann 143–44).
- 23 25. o.
- 24 Amit ezek a filozófusok ajánlanak, az nem az esztétikai fogyasztás, hanem az esztétikai alkotás, az élet esztétikai formába öntésével egy műalkotás létrehozása. Az esztétikai életvitel három eltérő modelljének elemzéséről lásd a Pragmatist Aesthetics című művem Postmodern Ethics and the Art of Living című fejezetét. *Magyarul: A posztmodern etika és az élet művészete, In: Pragmatista esztétika, 428–469. o., Kalligram, Pozsony, 2003, ford.: Kollár József.*
- 25 26. o.
- 26 Foucault természetesen tudta, hogy az esztétikus/esztétikai terminus a modern kor terméke, s nem az ókorban használt fogalom; ez azonban nem jelenti, hogy ne volna alkalmas a művészettel és a szépséggel kapcsolatos premodern és posztmodern tapasztalatok jellemzésére. Ezen álláspontom védelméről lásd a Pragmatista esztétika második fejezetét.
- 27 James Joyce és T. S. Eliot műveire utal.
- 28 27. o.
- 29 „interrogation of the limit and transgression” – a szóösszetétel Foucault doktori téziséből (thèse complémentaire) származik, Introduction à l’anthropologie de Kant, vol. 1, 125.
- 30 28. o.
- 31 Shusterman azt írja: „a practice captured by his metaphor of condensing a cloud of metaphysics into a drop of grammar”. Bár Shusterman nem jelzi, a megjegyzés Wittgenstein Filozófiai vizsgálódások című művének részletére utal, mely az 1953-as angol fordításban a következő: „A whole cloud of philosophy condensed into a drop of grammar”, In: L. W.: *Philosophical Investigations*, 222. o., Basil Blackwell, Oxford, 1953, ford.: G. E. M.: *Anscombe; A magyar fordításban: „A filozófia egész felhője egy csöppnyi nyelvtanná sűrűsödik.”*, In: L. W.: *Filozófiai vizsgálódások*, 321. o., Atlantisz, Budapest, 1998, ford.: Neumer Katalin.
- 32 Azt írja például: „A zsidóknál csak a szent emberben van meg a géniusz. Még a legnagyobb zsidó gondolkodók is csak tehetségesek. (Mint például én.) Szerintem van valami igazság abban, hogy én csak reprodukívan gondolkodom. Nem hiszem, hogy valaha is kitaláltam egy gondolati szálat, inkább átvettem valaki másétól. Lelkesedéssel vettem birtokba, munkám érdekében” (CV 18–19).
- 33 29. o.
- 34 Wittgenstein Paul Engelmannak írt leveléből, 41. o.
- 35 Foucault apja, Paul-Michel – aki után Foucault-t elnevezték, csak lázadásból megvált a „Paul”-tól – jómódú sebész volt, aki nagy elismerésnek örvendett Poitiers körzetében, ahol praktizált. Wittgenstein apja, Karl, „az egyik leggazdagabb ember az Osztrák–Magyar Monarchiában, a vas- és acélipar vezető alakja” (Mo 7).
- 36 Lásd Lytton Strachey és Leonard Woolf vallomását: In: H. Holroyd: *Lytton Strachey: A Biography*, 199. o., Penguin, London, 1971; és a kapcsolódó megjegyzést a 201. oldalon: „Még azokban a napokban is vékonyan Moore úgy nézett ki, mint aki nem is erről a nyomorult bolygóról való. Transzcendentális fényel körülvett prófétának tűnt, akit valami távoli misztikus forrásból táplálnak bölcsességgel és jóssággal”. [...] Bertrand Russell is feljegyezte Moore fizikai megjelenésének hatalmát: „gyönyörű és vékony, inspirációval a tekintetében”. In: Bertrand Russell: *The Autobiography of Bertrand Russell, 1872–1914*, 64. o., Allen & Unwin, London, 1967.
- 37 30. o.
- 38 Erről lásd részletesebben a hatodik fejezetet (Somatic Experience); a Pragmatista esztétika 1992-es angol kiadásának bizonyos részeit (127–28. o.; 134–35. o. 259–61. o.); Richard Shusterman: „Die Sorge um den Körper in der heutigen Kultur”, In: A. Kihlmann (szerk.): *Philosophische Ansichten der Kultur der Moderne*, 241–77. o., Fischer, Frankfurt, 1994.
- 39 31. o.; Az Alexander-technikáról és Dewey Alexanderhez fűződő kapcsolatáról kitűnő összefoglalást nyújt Frank P. Jones: *Body Awareness in Action: A Study of the Alexander Technique*, Schocken, New York, 1976.
- 40 „Nonagenarian” – helyesen: *nonagenarian*, a latin *nōnāgēnāri(us)*-ből: olyan személy, aki 90 és 100 éves kor között van.
- 41 Levél Joseph Ratnernek, 1946. július 24-én, lásd (Rockefeller 343).
- 42 32. o.
- 43 33. o.
- 44 Michel Foucault: „The West and the Truth of Sex”, In: *Sub-Stance*, 20 (1978), 5, 7, idézi: (Mi 269).
- 45 34. o.
- 46 Lásd Michel Foucault: „An Interview: Sex, Power, and the Politics of Identity”, In: *The Advocate*, 400 (August 7, 1984), 27; „Le gai savoir”, In: *Mec*, 5 (June 1988), 36; és „Sade, sergent du sexe”, In: *Cinematographe*, 16 (1975–1976), 5.
- 47 „Sade, sergent du sexe”, 3–5. Ez a leírás Foucault szomatikus céljáról Werner Schroeter filmes munkáinak dicsérete alapján készült és nem saját S/M harcai alapján.
- 48 35. o.
- 49 Charles Baudelaire: „The Painter of Modern Life”, In: *The Painter of Modern Life and other Essays*, 27–28. o., Phaidon, London, 1964.
- 50 Lásd Alexander Lowen: *Bioenergetics*, Penguin, New York, 1976. E szomatikus gyakorlat filozófiai analíziséhez – köztük az Alexander-technikához és a Feldenkrais-módszerhez – lásd „Die Sorge um den Körper in der heutigen Kultur” című írásomat.
- 51 36. o.
- 52 Shusterman a „self-transformation” fogalmát használja, mely elkülönítendő a korábban alkalmazott „self-fashioning”-tól, „self-stylization”-tól és „self-creation”-tól.
- 53 Lásd (Rhees 172).
- 54 Lásd Fania Pascal: „Wittgenstein: A Personal Memoir”, In: Rhees 18, és Ma 29. Wittgenstein egyszer azt mondta Rhees-nek, hogy a filozófia állandó készenlélet igényel a változásra, ezért javasolta neki később azt, hogy ne csatlakozzon a kommunista párthoz (Rhees 208).
- 55 Az idézett szavak egy Engelmannak írt levélben olvashatók (33): németül: *Niedrigkeit* és *Gemeinheit*; Lásd még (N 74–75, 81).
- 56 37. o.
- 57 Lásd például Marcus Aurelius igényét az integritásra: „Minden cselekedetnek egy egységes élethez kellene hozzájárulnia”, In: *Meditations*, 127. o., Penguin, New York; Szent Tamás az integritást a szépség három feltétele között az első helyre sorolta, In: *Summa Theologiae*, I, 39, 8c. A legjobb – bár legeltérőbb – interpretáció: James Joyce *Portrait of the Artist as a Young Man* és Umberto Eco: *The Aesthetics of Thomas Aquinas*, Hutchinson, London, 1988.
- 58 A változás egyértelmű cél Wittgenstein filozófiai pedagógiájában is: „Egy mai filozófiatanár nem azért válogatja ki diákjának a táplálékot, hogy hízelegjen az ízlésének, hanem hogy megváltoztassa azt” (CV 17).
- 59 38. o.
- 60 Wittgenstein megjegyzése Engelmannak, idézi (Mc 227).
- 61 Fania Pascal, In: (Rhees 37).
- 62 39. o.
- 63 *The Complete Essays of Montaigne*, Stanford University Press, Stanford, 1958, 614, 852, 857. o.
- 64 (Rhees 174), lásd még: (CV 49): „soha nem válik naggyá, aki tévesen ítéli meg önmagát”.
- 65 40. o.
- 66 Augustinus Vallomások c. műve nagy hatást gyakorolt Wittgensteinre.
- 67 Lásd: Epictetus: *The Handbook*, 17–22. o., Hackett, Indianapolis, 1983 és Marcus Aurelius: *Meditations*, 176. o.
- 68 Egy naplóból, (Rhees 196).
- 69 Wittgenstein számára destabilizáló tényező volt, hogy Angliában külföldinek számított. Szakmailag kötődött az országhoz, de kultúrájában és társadalmában nem érezte magát otthon. Lásd: (Mo 267–68).
- 70 41. o.



ÁGH ISTVÁN  
*Valóságos látszat*

Álmom rám terülő  
selyemtakarója,  
mint egy nyári mező,  
félre csúszott rólam,

néztem a sötétbe,  
mint a vak, bár látok,  
hideg falra ébredt  
félénk tapintásom,

még az se volt biztos,  
amit tapasztaltam,  
hol voltam, ha itthon?  
mégis egy barlangban,

s a közelgő reggel  
rideg valósága  
eltűnt képzeletem  
valótlanságában,

mintha rajtam kívül  
nem lett volna semmi,  
nekem a semmiből  
kellett megteremni,

se előbb, se később,  
nem volt rá hatalmam,  
csak abban az időn  
túli pillanatban,

tétován, álom és  
ébredlét határán,  
hol az emlékezést  
másolja a látvány,

mint ahogy fölöttem  
az út fénycsóvjaja  
becsúszott megtörten  
a plafon sarkába,

rávetült az ablak  
négyzete a falra,  
mikor elhaladtak  
az autók alatta,

itt is egymás mellett,  
két sávon előre  
s vissza, rendezetten,  
s röptében előzve,

mégis, az már nem a  
külső benti mása,  
inkább a fény magas  
angyalának árnya,

az óriás lepke  
szárnyaló tüzeben  
rángott, lobbant egyet,  
s nyom nélkül elégett,

ludak libasorban,  
fényből való dunnák  
fellegként sodródtak  
mennyezetem hosszán,

ó, micsoda dallam,  
ami hozzám térült?  
jaj, kinek a hangja  
szól valaki nélkül?

a szerelem árad,  
mintha elég lenne  
húrjának izzása,  
egész életemre,

vagy talán a drága  
szál már elpattant rég,  
csupán hanghulláma  
folytatja a zengést,

míg otthon az ágyon  
ki- s betakarózva,  
félíg elvarázsolt,  
s félíg-meddig józan

éltem át a reggelt,  
s képzeltem szobámat,  
hasonló helyzetben,  
Platón barlangjának.



Figura holdsartóval, 2013. bronz

PINTÉR LAJOS  
*tóth menyhért-énekek*

*hajnali tó*

hej halászok halászok  
mit fogott a hálótok  
nem fogott az egyebet  
pirosszárnyú keszeget  
énekeled

kivetette hálóját  
a hajnali eget  
és nem fogott mást  
csak csillagokat krisztus  
a legfőbb halász  
énekelem

*virágcsendélet*

én láttam nehéz sorsotok  
szántottatok vetettetek  
magatokat vetettétek be  
az izzó földbe teremjete  
istenem adj esőt kértétek  
de nem adott  
de nem adott  
fénylett az ég fénylett a föld  
fénylett a földben  
a holtak csontja  
vetettetek nem arattatok  
adtatok de  
nem kaptatok  
én örült festő én adok  
csendet életet én adok  
virágot tőlem kaptatok  
eltorzult arcú asszonyok  
csendélettel festem tele  
a házat  
csendélettel a falut a várost  
a pusztulásra szánt világot  
ragyogjanak éjtekben  
gyönyörű élő színeim

## *eperpálinka*

ezt a fát én ültettem  
rövidnadrágos gyerek  
tán ötven éve  
ezt az eperfát  
otthoni udvarunkra  
mára már óriás  
teremj órijás eperfa  
teremj  
eperpálinkát főzök  
termésedből  
eperpálinkát főzetek  
és érlelem és érlelem  
nem halhatok meg  
míg pálinkája  
ízésre érik  
nem halhatok meg  
míg pálinkája  
meg nem érik  
ebben lesz reményem  
jövöm  
palackba zárva fénylik



Figura halmokkai, 2013. bronz

ÁFRA JÁNOS

## *Olvadás*

Altatót veszel be és forgolódsz,  
szemhéjadról gleccserként  
szakad le a nehéz várakozás vize.  
Ott találsz magad a télben,  
évekké vastagodnak a percek,  
kihűlt, havas ízületeid lemerevítik,  
s lassítják képzelt mozgásodat.  
Mikor már azt hinnéd, nem jön  
több tavasz, a jégvirágok fel-  
szívódnak agyad tekervényeiről,  
ám nincs alattuk élet. A fejedben  
nem lüktet már, aminek kellene,  
csak fekszik, mint hatalmas dióbél,  
s benne minden kép átfordul,  
egy belső térbe, s recsegő szavakba,  
melyek moraja elér száraz ajkadig,  
megébredszve a melletted alvót.  
Ő kiszáll a játékból, te maradsz,  
és szótlán mentegetőzöl tettekért,  
amiket valaki más követett el.  
Megjelenik előtted, és magát védve  
fenyegetni kezd. Tekintetében semmi  
emberi. Idegen és mégis úgy érzed,  
ismerned kellene. Ne ijedj meg,  
kitartó figyelmedre feltárulkozik.  
Írd nevét a mulandó dolgok listájára,  
és nem késed le az ébredést.  
Nevetés jön, az kíséri reggeledet,  
a halk robbanás, ami felszínre hív,  
és elnyeled a jelent egy kávé feketéjével.  
Úgy érkezik, hogy máris távoli.  
A másik, nappali arcra volt szükséged,  
hogy megértsd, mi marad ezután,  
hisz már átlátsz érzelmeid folyosóján,  
s émelyítő, mint egy százszámra  
gyártott tucاتفestmény az alkonyatról,  
rajta felhők súlyos körvonallakkal.  
Ettől megadja magát a büszkeség benned,  
mert új törvényt remélsz, csak fel kell  
jutnod hozzá valaminek a tetejéig,  
de zavart maradsz, amíg e nagyság elzárja  
előled a fényt. Az akadály vagy  
magaddal szemben.

# GYŐRI LÁSZLÓ

## *Gyorshajtás*

*Werbőczy Antal emlékére*

Hat évvel voltál fiatalabb nálam,  
s mennyivel komolyabb  
a halál közelében!  
Hajad kihullott a halál közelében.  
Koponyád a csontvilágba készült.  
Fájt a bizonyost, a hajthatatlant látnunk  
amelyről tudtuk, eljön nemsokára.  
Fájt a fiatalra nézni  
az enyészet esti szürkületében,  
amikor az élet immár csak tenyényi.

Mindig derűvel, mosolyogva jöttél,  
megnyugodva a kora elmenésben.  
Nem voltál rom a halál közelében.  
Láttam a férfit, láttam, e férfi  
nálam sok évvel komolyabb,  
többet tud nálam, szebb anyag,  
romlatlan, ép, egész, aki érti,  
amit én, visszás fiatalabb  
még meg nem érthetek.  
Bármilyen jön, a végső pillanatig  
szakadatlanul, akármi szorít:  
mosolyogni a magunk bajait.  
Bölcs férfi voltál, a példa.

Mi volt a műved? A versek, a mesék,  
amelyeket a gondatlan élők elfelejtettek?  
Előveszlek néha, én is csak olykor-olykor,  
mert sok a könyv, a mű s a tied elbitangol.  
És érkeznek az új halálba menők.

Koszorú elfonnyadt, nyári fű leszáradt.  
Ma már mosolyogva pillantok utánad.  
Annyi év múltán a szakállas, zubbonyos  
hosszú hajú fiút még van, aki ismeri?  
Egy közlekedési táblának támaszkodva áll,  
amely azt mutatja: a kötelező sebesség  
harminc kilométer.  
Túllépte, nem kevésse.  
Lassabb íramra a sejték  
miért nem kötelezték.

# *A hely íze*

Az éber ész a látványt úgy nyeli el,  
úgy bontja le a hely ízét, ahol élsz,  
hogy amit a szem idege fölfog,  
benne minden kép a sejtekben oszlik el,  
megőröl mindent, a réteg, a forma  
testedbe, elmédbe, tudatodba árad,  
bár nem tudod, hogy tőle élsz, általa,  
de táplál minden sós, édes,  
fanyar, keserű szemsugár.  
Itt élsz, ez a látványod, ez a város,  
agyad itt őrlí naponként  
a sívár síkátort, a darabos utcát,  
az alvilág rozsdás lakatjait,  
a járókelők szeme rebbenését.  
Itt nézel, itt látsz,  
pupilládba az időből, a térből  
ez a tér evődik bele,  
ez etet, ez kínál a zamat részleteivel.  
A többit az elme, a lélek végzi el.  
Tered a teret betölti, maradj  
vagy menj, ez a hely örökre te vagy.



Figura házzal és ciprussal, 2007. bronz

# Vadszőlő

Oda van már minden:  
az a tizenhat éves.  
Messze van már innen  
az a túl erényes.  
Oda van már minden:  
az a kalauzlány  
csöngetett s visszatért  
újra-újra hozzám.  
Oda van már minden:  
a felszolgálólány  
az egyetemi menzán,  
aki jegy nélkül elém tett  
egy-egy bő ebédet,  
ahogy félrecsúszott  
fehér melltartója,  
látszott a blúz alól  
sötét mellbimbója.  
Oda van már minden:  
az észre nem vettek,  
előre nem sejtett  
vetkőzők, mezítlen,  
felöltözött lányok,  
az a kicsikart csók  
a fog hideg csontján,  
a meghaltak, a még-még  
élők, kiszáradtak,  
akik már csak nénék,  
s én, ki öregember,  
elpilledt szememmel  
én is oda, s élek,  
elernyedtem emlékek,  
bánom az elszalajtott,  
a most visszasóhajtott  
lányokat, nevetség,  
hogyan úgy nézem őket,  
mint elejtett szerencsét.

Oda van már minden,  
de hajolnom kéne  
a vadszőlőlevélhez,  
itt zöldell, idei,  
évente burjánzik,  
jövőre tavalyi,  
de öröknek látszik.



FECSKE CSABA

## *Ideje jött*

úgy néztél rám mintha kútba néznél  
mélyre ahol a tiszta víz fakad  
egy pillanatig nem voltam észnél  
nem tudtam ez most valóban te vagy  
ennyire kiszolgáltatod magad  
vagy tettetés csupán az egész  
bár nem vall rád játszol velem  
a szív (agy) olykor túlon túl merész

minden folytatódik vagy épp  
elkezdődik talán  
egy ígéretes délelőtt egy álmos délután  
nézünk a tovarebbenő lepke – perc után  
helyet keresve suta mozdulatnak  
kósza gondolatnak tétova érzésnek  
mily soknak tűnik olykor a kevés  
máskor meg a sok milyen kevésnek  
nézem tarkódon riadt kis pihe  
babrál rajta a fény nem megy az idő semmire  
kaland ez de ha én de ha te  
nagyon vagy most mert akarlak  
túlradó örömmel formázlak meg magamnak  
remélhetőleg nem azért hogy valaki más  
– engem – igazolj de épp ezért vagy ennek ellenére  
miért ne lehetne úgy hogy kettőnkkel  
nekünk legyen a legjobb  
minden percünkkel fölkelteni a kíváncsiságot  
a másokban és magunkban  
két ember nem sok és nem is kevés  
csodához és csalódáshoz épp elegendő

•

nem gondoltam volna hogy ilyen merészek  
leszünk vagy talán felelőtlenek  
a szűz hó nem lehet fehérebb  
mint melled amint kezemben remeg  
nem hittem volna sosem reméltem  
hogy így lesz hogy megtörténhet ez  
fenntartásaid sutba dobva megadod  
magad a sorsnak megadod magadnak  
ó a test legyűrhetetlen vágya  
amit hiába próbál lebírni szemérem  
lelkifurdalás

tán sikerül szívedig elérnem  
mint a sivatagi homok forró a bőrünk  
mondd hát ez az a pillanat valóban hogy  
elválaszthatatlan-egy lett belőlünk

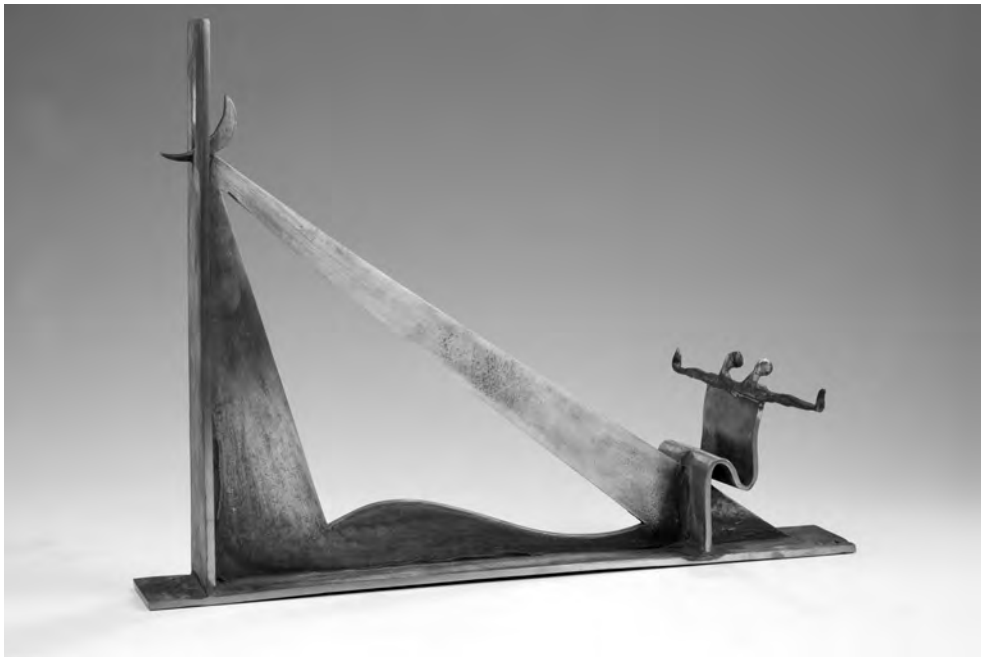
•

a virágait locsolta éppen  
a locsoló megbillent a kezében  
úgy nézett rám mintha másra nézne  
mintha itt lettem volna de mégse  
nyár vége volt azt hiszem nyár vége  
nagy szárnyú árnyak ültek szemére  
nincs hova lenni a darab véget ért

ácsingózhatunk újabb szerepért  
amit nem lehet én azt folytatom  
szalto mortálét csinállok vakon  
ne mozdulj nem éred el kezemet  
nem lehet ezt többé már nem lehet  
kérdézem van erre magyarázat  
kétség fut be mint repkény a házat  
utána vagyunk valaminek mi  
bár jó volt csak ok a szenvedésre  
kérdézem megérte mondd megérte  
nem is tudom mi az és miért  
hogyan az ember pokolra megy érte

•

mindennek eljön az ideje  
ideje jött a feledésnek  
új érzésnek lettem a helye  
vágynak – hol sietnek hol késnek  
elveszett szavaim ne keresd  
napot tetőz be minden est  
és új napot kezd a reggel  
ami volt – bár szép – feledd el  
szél és rigó hussan a lombból  
valami szép és könnyű a fájdalomtól



Pár sugárrei, 2010. bronz

# PETŐCZ ANDRÁS

## *Istennek tetsző*

*Mert Istennek így tetszik, mondod, ezért így kellene tenned, hiszen így a helyes, az a helyes, ami Istennek tetsző, ezt szinte már kiabálsz, azt nem mondod meg, hogy honnan is tudod, honnan is tudhatod, mi is tetszik Istennek, vagy mi nem, talán azt tudhatod, hogy mi is tetszik neked, talán ezt az egyet tudod, de, hogy Isten mit is gondol a cselekedeteimről, azt, nem is tudom, azt talán mégsem tudhatod, persze, igazad van, igazad lehet, íme: erkölcsi törvény bennem, a csillagos ég pedig felettem, suttogom magamban, próbálok úgy cselekedni, ahogy mondod, közben figyelem, ahogy nő a szemedben a kétségbeesés, mint másban az idegen anyag, növekszik a harag, apámban nőtt így a pusztulás, szorongásaiból koporsófedeleket épített magának,*

*nekem is tetszik, ami Istennek tetszik, válaszolom, csak ezért, hogy lenyugodj végre, nézem, ahogy dobálsz szerte a lakásban mindazt, ami a tiéd, pólókat, bugyikat, melltartókat, harisnyákat hajigálsz ki a szekrényedből, egész kupac, mit kupac, egész hegy van már körülötted, ahogy dobálsz a ruháidat szerte, figyelem, lassanként fölébed magasodik minden, már nem is látsz ki a kupacból, a ruha-hegy betakar, Istennek nem tetszik az, hogy ennyire ideges vagy, mondom magamban, ahogy nekem sem tetszik, látom, benned is növekszik az idegen anyag, miként apámban növekedett, növekszik benned a pusztulás, mi ez a vágy a pusztulásra?, vajon tetszik-e ez a vágy Istennek?, kérdelem, miközben tudom, figyeli robbanás előtti feszültségeink.*

## *Jegyzetfüzet*

*Minden pillanatban üzenek magamról, ahogyan lehet, híreket továbbítok feléd, de te nem veszed ezeket az üzeneteket, barátom, mondod, nem fogadod az üzeneteimet, mert nem akarsz látni sem, tudom, hogy erről van szó, már látni sem akarsz, mondod, és lehajtod a fejed, mint aki nagyon „bánatos”, mint aki nagyon „szenved”, persze, pontosan tudom, hogy semmi ilyesmiről nincs szó, csak játszol velem, valójában nincs már közöd hozzám, elmentél, összecsomagoltál azon az estén, amikor hazatértem külföldről, akkor hagytál magamra, az Egészen Kicsi Kis Létező aludt a kis szobában, csak egy pillanatra riadt fel, amikor becsapódott utánad az ajtó,*

*jegyzetfüzetet indítottál, híreket továbbítasz egy online felületen, és minden pillanatról beszámolsz, válaszolom, ezek a jegyzetek nem segítenek nekünk semmit,*

*mindennapi ügyeket intézünk, bevásárlásokat,  
ebédet kell főzni, és nincs pénz, nincs semmi  
pénz, ami valami kis lélegzetet adna, nem merek  
az Egészen Kicsi Kis Létező szemébe nézni,  
nem merem elmondani neki, hogy magunkra  
maradtunk valami nagy-nagy zűrzavarban, és  
alig maradt remény arra, hogy valamikor is jobb  
lesz a sorsunk, mondom, és közben arra gondolok,  
ahogyan ő, az Egészen Kicsi Kis Létező figyelni  
nyugtalanúságomat, és az arca sápadt és szomorú.*

## *Kicsi Létező*

*Amióta nincs itt, körülötted egykori társad,  
az Egészen Kicsi Kis Létező, elkomorodtál,  
mondod, és egy pohár bort teszel le, élém,  
az asztalra, abban bízol, talán, hogy majd  
az ital kissé jobb kedvre derít, egykedvűen  
nézem igyekezeted, kissé fásult vagyok most,  
hogy egyedül maradtam, és, kissé bánatanak  
mindazok a különös események, amelyek itt,  
a környezetemben zajlanak, látszólag minden  
változatlan, tesztek-veszek, csinálom mindazt,  
ami a dolgom, ellátom magam, mosogatok,  
takarítok magam után, perfekt agglegényként  
élem az életem, mert tudom, hogy feladataim  
változatlanul vannak,*

*de nincs bennem elegendő  
energia, válaszolom kimondott-kimondatlan  
kérdésedre, kétségtelenül kevesebb bennem  
az erő, mindaz, ami kell a mindennapokhoz,  
és így teljesíteni is kevésbé tudok, teszem hozzá  
a válaszomhoz, te csak nézel, bámulsz, ahogy  
szoktál, most épp fel, a magasba, felfelé, bámulod  
a végtelenséget, az eget, vagy a felhőket, nem is  
tudom, mintha azt várnád, hogy megpillantod őt,  
az Egészen Kicsi Kis Létezőt, fent, hogy ismét  
megjelenik körülöttünk, segít a hétköznapiak  
elviselésében, célt ad, értelmet, nézel felfelé,  
közben a szád szavakat formál, aprókat mozdul  
az ajkad, és érzem, ahogy mondod a Jézus-imát.*

## SZENTIRMAI MÁRIA

# *Visszafelé*

A szék nem siratja letört  
lábat, szétfoslott darabjait,  
kezek érintését várja, a hideg, téli napot,  
(bár tudja, ettől is szárad, nyikorog)  
mikor odahúzzák a meleg kályhához.

•  
Te, ki mellettem ébredsz negyven éve,  
gondolhatnád, beépültél csontba, vérbe,  
pedig álmod nélküled bolyong  
a nyári naptól forró homokon,  
figyeli ahogy a hídon vonat robog,  
majd elmerül a folyó rejtekén.  
Szempillám résein reggeli fény.

•  
A harcot rég elfelejtettem,  
s nem ismerem az éhség marását,  
a gyomor összeszűkülte ereiből  
feltörő véres vulkán kitörését,  
az éj fekete tüdejéből  
áradó jeges légen lógó hullát.

A kőtáblának ütődött test  
Káin óta árasztja bűzét,  
s a szétfoslott remény  
fekete felhőből potyog.  
Páncéлом rég levettem.  
Csak állok. Figyelek.

•  
Mint vízbe dobott kavics gyors zuhanását,  
hullámok elhaló köre jelezte vesztét.  
Súlya húzta a mélybe, de nem félt,  
vágta a meder biztonságát, érezni végre a földet,  
csak a rátapadó nyálkás mohától kért szabadulást.  
Tisztíts meg engem izsóppal és tiszta leszek,  
moss meg engemet, és fehérebb leszek a hónál....

És akkor hallja, a Gonosz kacag,  
nem értheti, mire a fehér gyolcs,  
s a nedves, hús szivacs,  
s az életem át varrt halotti lepel.

•  
Az árnyak ott hintáznak a mély üreg felett,  
s a külső jelek rég elveszítették értelmüket.  
A tekintet merev, nem keres,  
piszok, seb, fekély a test,  
út visszafelé nem vezet.

•  
Egy test az ágyban.  
Lassul a lélegzet,  
nő szorítása.  
Távozol némán.  
Csak most látlak egészen,  
bár sokáig veled éltem.

•  
Utak választottak el egymástól,  
s nem gyógyíthatott hangod,  
nem ülhettem melléd a kőre,  
s nem mondhattad megbántva,  
felejts el, boldogulj nélkülem.  
Nem tudhattad, mégis uraltad álmaim,  
langyosan, némán siklottál bőrömön,  
fájt a kívánás, merülni el benned végleg.  
Neved nem hagyta el ajkam,  
csak mormoltam magamban,  
Duna, gyerekkorom folyója.

•  
Hagyom, hogy múljanak a napok,  
rozsdás, kiszáradt levél a mosoly,  
miközben esik, egy-egy fénycsík  
még rámvetül.

•  
Hó hullt és hideg a vadlibák véjéből  
a fekete kötött sapkára apám fején,  
és a felismerés, hogy mi ketten,  
mert osztozni már nem lehet,  
végleg elengedtük egymás kezét.

•  
A tél idén melegebb, mondanám neked,  
mert naponta épít újjá az emlékezet,  
de folyik lefelé a hólé,  
s utálom a rothadó virág bűzét,  
s tudom, megijednék tőled,  
ha most idelépnél  
idegen koponyával,  
fehérre csiszolt csontvázsal.

•  
Gyanútlan reggel lett.  
A meleg takaró alatt éreztem  
a kőből, csontból, rögéből  
érkező hivatlan vendéget,  
ahogy végigfut a gerincen,  
s mint növekvő petesejt  
megtapad mélyen a szó,  
velünk marad, kinemirtható.  
POZITÍV

•  
Szeretem a tudomány mai álláspontját  
lábbal tipró szintévesztésem,  
amit nem örökölhettek volna apámtól,  
s azzal hengegek,  
hogy a sárgát zöldnek vélem,  
a kéket meg szürkének, de pontosan látom  
a hiány barna barázdáit,  
az elszálló szavak helyének fehérét,  
a gyökércsonkok sápadt sárgáját,  
és nem bánom, hogy nem állnak össze  
betűvé, számmá a színes pontok.

•  
A nap még nem szárította fel a reggeli harmatot,  
s a vízpöttyök közé tapadt egy madárpiszok.  
Eltűntek a park fái, s a távoli torony.  
Ajtók nyitogatják szárnyaik,  
árad a jeges légnymás,  
tört, szúrt, vágott seb, megmaradt hiány,  
letörölném, aztán meg hagynám,  
az üvegbe is savval marnak mintát.



Ablak madárral és morzsával 2013. bronz

MURÁNYI ZITA

## *kimonó*

hogy milyen szép és engesztelő lehet  
egy csöndes álmok nélküli élet  
a fák karja még erőtlen előjeleként  
egy fölfokozott tavaszi ébredésnek a  
gallyak eleve ferdén nőnek vagy a nyár  
elől hajolnának félre mint egy zsöngé  
júniusi ékezet nem kérdezed

az évgyűrűk felett szinte fekete a kéreg  
de az is lehet a törzs épp csak közép barnára  
sülhet mintha ezer öv egyszerre feszülne meg amit  
a köpenyre feszítenek és a hótakarón sem  
kell hogy átüssenek a gyökerek  
telente tömöttebb sorban állnak a fák  
és habfehér kimonót viselnek  
mint a tokiói szüzek.

## *ablak*

olyan idegen vagy  
mint ezek a távoli fények  
a nap csókja a hold ölében  
reszketni kezd  
nem jössz beljebb  
kezeden sugara egy  
régi délelőttnek  
megkarcolja az üveget  
a tejút is kettétörhet  
ebben a kiégett tűzben  
mintha halottak lennének  
az esték haragos színére dőlnek  
az égitestek  
parányai amit isten se adhatott az égnek  
vacogva szórják szét a legmélyebb  
olthatatlan sötétséget.



# *most*

most még itt vagyok a mostban  
szemben velem ami visszaveri  
az utcákat a rózsaszín tükörlap  
a betűket kéne lekaparni az arcomról  
konok rezdüléseit a hiánynak  
egy mosoly hamarosan piros lámpát kap  
két szememben a jövő találkozik  
össze a kiolvashatatlan hátam mögött  
a fák is visszafele szaladnak ebben  
a tompa félhomályban  
hirtelen olyan hiánytalanná lesz  
a megfoghatatlan  
mielőtt rózséseire gyűjt a nap megcirógatja  
a sugarakat arcomon egy pozsgás tavaszban  
a felhők kabátot  
mosnak lassan elcsurran a most  
míg itt ülök a most fogalomzavarában  
újra perzselően forrónak érzem  
a langyos zivatarokat  
még meghullámzik a tükörlap.



Kapu (Vitégj.), 2015. bronz

BENDE TAMÁS  
*Elindulsz akkor*

Ahogy a bőrt szakítod, foggal szakítod hüvelykujjad végéről,  
a köröm mellől alig észrevehetően vér szivárog,  
egy olyan szertehagyottságban és porladásban,  
amihez ezidáig nem volt hasonló.

És hiszed, ha hihetnéd, hogy pont itt,  
pontosan e megszakadás közepette találhatsz valamit,  
amit talán megéri megszorítani, magaddal vegyíteni,  
vagy csak összekeverni az estéket.

Miféle felhasadás ez, miféle oldódás. Eltűnni kellene  
és belealudni egy elvesztett éjszakába, mert minden,  
amiről azt hitted, nincs már, egyszer elkerülhetetlenül előkerül,  
és elindulsz akkor, tényleg mindennek a vége felé.

*Holnap elmegyünk*

Szeretném elfelejteni, hogy valaha bántottalak, de elalvás előtt  
meglátod szememben a kétségbeesést, és magadhoz ölelsz.  
Ne aggódj, egyszer kiveszik belőlünk minden igény a megbocsátásra,  
és helyén csak a büntudat marad.

Holnap elmegyünk az ártérbe, megnézzük a holtágot a töltés mögött.  
Megnézzük a mozdulatlan szürke gémekeket, a róka lábnyomát a sárban.  
Ígérem, látunk majd legelő őzeket is, de ma még ne kérdezz semmit.

Arról, ami elmúlt, nincs mit mondanom.

## BÍRÓ TÍMEA

# *Amputáció*

Egy mellel  
lett volna szegényebb.  
A halállal  
lett gazdagabb.  
Kivágni  
elfáradt testéből a nőt,  
de ő a faládát választotta.  
Így én feküdtem kés alá.  
Amputált gyermekkor  
végrehajtvá,  
a sérült szövetek  
eltávolítva.  
A műtét sikeres,  
a felépülés kérdéses.  
A megcsonkított rész  
frontra nem érzékeny,  
emlékekre annál inkább.

## *Ködbe ülő*

Palics, akár egy  
kifeszített zongora.  
A szél és a hullámok  
kéjelgő játéka.  
Hordozom a tekinteted,  
már biztos nem olyan,  
mint amire emlékszem.  
Kinőhető a szerelem?

A víz csapódása a köhöz –  
Otthonhang.  
Kísértés a fülnek.  
Mefogható tükörkép,  
hullámteret rajzol belém.  
Ami neked szélcsend,  
nekem lassú halál.

## *Teret!*

Falazzátok be  
anyámat,  
amikor legközelebb  
ütni készül.  
Betonozzátok be  
a méhemet,  
hogy ne szülhessek  
a nyomorba gyereket.  
Betapaszthatnám már  
a számat, hogy  
ne egyem ezeket  
a mérgeket,  
amiket ebéd címén  
az asztalomra tesztek.  
Olyan sokan vagytok,  
kitakarjátok a tükörcémem.  
Teljesen elzáródni,  
hogy végre  
találkozhassak magammal.  
Egy kályhacsőben is  
ég a tűz,  
mielőtt lerakódna benne a korom.

## *Zöld tekintet*

Esőerdő van a szemében.  
Indákon hintázunk a  
párás levegőben.  
Összekapaszkodó testrészek,  
mint a tenger a part ölében,  
aminek beláthatatlan a vége.  
Csont a csontra melegedve,  
nyirkos súrlódási felület  
a másik bőre.  
Fogak koccanása,  
pillanatnyi zománc tánca  
vegyül a madarak éneke közé.  
A szívdobogás lenne lassabb,  
hogy tovább éljünk,  
hosszabban éljük meg  
egymást.  
Teste magas sziklából  
áramló vízesés.  
Kőből vízszugár,  
bennem valódi sebtisztítás.  
Szempilláin fürtökben lóg a remény.  
Az otthonom lélegzik benne,  
párnánk sok apró eukaliptusz levél.

GÁGYOR PÉTER

## *A víz alatt*

A mélyben lent a víz alatt  
hallgatunk, mint a halak.  
Lebegünk a mélyben lent  
hullámszik bennünk a csend.  
Meddig miénk a gondolat  
van e arcunk a víz alatt?  
Arc-e a kényszerű fintor?  
Az ember másra gondol  
míg a vágya ott araszol  
a víz felett, a víz alatt...  
és az idő sodor, sodor.  
A szavak mögött a falak  
és néma minden szobor  
mint álmokban az árnyak.

## *Káprázat*

Az éjszakákhoz nappalokat kell találni,  
az örök sötéthez az örök fényt –  
kell a káprázat, ki kell találni  
a hitet és a reményt.

A sötétben négykézláb jár a homály  
az arcokon téblábol, révedez  
és válaszokat sosem vár  
és soha nem is kérdez.

Nincsenek, nem voltak, nem lesznek  
véletlen pillanatok  
gyertyát gyújtasz a csendnek  
üldözöd az árnyékod.

A káprázat a szebbik mása arcodnak  
a fény a menny és a föld közt virul  
áttetszik tőle a vakablak  
még a hajnal is elpirul.

SCHNEIDER ÉVA

## *Olajzöld*

Magányosan ülök  
a lavór szélén.  
A színfogó  
nem használ.  
A szempilláim  
lekonyulnak.  
Valami zavar.  
Duplán.  
Mint amikor  
kukorica után  
barackot eszel.  
A posztterek  
leesnek a falról.  
Nincs civil áldozat.  
Szárak csavarodnak  
szövetes növényé.  
Babszem Jankó  
mégsem jön el.

## *Festés*

A frissen festett falakból  
új szellemek szabadulnak ki.  
A lenémított hangszóró  
sűrítve játssza  
a némítás közbeni sikolyokat.  
A harangszó és a madárcsicsergés  
szinkronban szól.  
A gerendák repedései  
összehúzódnak, mint a sebek.  
A kulcslyuk deformálódik,  
és ugyanaz a kulcs már nem nyitja többé.  
A gyertya kanóca elmászik,  
mint a kígyó.  
Az akusztikáról kép készül.  
A menta benövi a lakást.  
A szellemek a falakban ragadnak.

# *Miért vándorlok*

Miért vándorlok a homlok-  
és halántéklebenyben szüntelenül?  
Folyókat úszok át,  
hegyeket mászok meg.  
A táj megváltozik.  
Kellemes madárhangok segítenek, vagy  
durva zajok és szörnyek riasztanak.  
A nap lenyugszik.  
Összeesnék a fáradtságtól.  
De egy új utazás kezdődik  
– törött iránytűvel –  
segít megérteni a régi utakat.



Kapu (Gyűrű), 2015. bronz

az öreg szerzetes odaszól a nőnek  
aki már 30 éve nincs közöttünk  
éjszaka kövekkel és báli cipőkkel  
dobálják meg az angyalok sorfalát  
mert olyan ez a világ  
hogymég rímelni is fogunk  
olyan megszállott  
a vers éjszakára megszáll itt  
nézem a sást a kőszálit

az öreg nő odaszól a szerzetesnek  
aki már 30 napja a közös  
vagyis a köztes létben végzi a dolgát  
látni kell világosan  
hogyszemünket behunytuk  
esztétikai kontextusban észrevétlenül  
az esztendő hátralévő részében  
sem tétlenkedünk  
mert rengeteg a mi dolgunk és tesszük

csak tesszük észrevétlenül  
vagyis rázzuk a fejünket meg a fenekünket  
de hiába nem veszik észre  
30 napja vagy 30 éve  
a szerzetesnő odaszól az öregnek  
a kontextusra figyelj  
mindig csak a kontextusra  
és a kövekre meg a báli cipőkre  
tessék mondani ez itt már a *bordó* tödöl?

reggel a vers majd úgyis megy tovább  
vagyis már 30 perce nincs közöttünk  
autógumikból és ruhákból rakott örömtüzek  
közösülés és szülés a kapuk előtt  
a vízágyúk vizelni mentek  
csendesensírdogált a könnygáz  
látni kell világosan hogymesötétedett  
mondta az öreg szerzetesnek  
az öreg szerzetes tehát nem a nő

isten nem tévedhet *állandóan*  
mondtam az öreg szerzetesnek és a nőnek  
30 másodperccel ezelőtt



TATÁR SÁNDOR

*A hasonmás horizontja*

Zsidók és keresztények azt tanítják/hiszik:  
a Magad képe és hasonlatosságára teremtettél  
bennünket, Uram. Bennünket, azazhogy engem is.  
Akkor hát én csak, romlékony testem- s szellemmel,  
leképezem (meglehet, csupán halvány visszfény gyanánt),  
amitől te szenvedsz.

Ráz tehát Téged is a hideg,  
ha leterít a láz, ujjadba vágsz zöldségpucolván,  
napokig borogatod kifecamított bokádat, úgy tud  
nyilallni a fejed, mintha tüzes drótkampókkal  
kaparásznának benne; egyik-másik fogadba  
(*az hogy tud fájni: végítélet!!*) időről-időre  
idegen anyagot tömköd valaki. S ha a fogaktól szerencsésen  
a testedtől való búcsúzás közelébe ért az anyag,  
a rendszeres, szabályos, szenvedésmentes  
salak-kilökődésért való, új meg új kudarcba fülő  
küzdelem!...

S hát persze mindez (noha a szövetséget  
fölmondani akaró test  
makrancoskodását, önpusztítását elviselni  
épp elég próbatétel) semmivé törpül  
a kontrollvesztett, furdalásgyötrött lélek  
kínjaihoz képest – napra-nap majszolt  
kenyered hát Neked is az önhibáztatás mindenért,  
ami csak balul sült el, félresiklott,  
s az önmagadtól, a  
csak lidércnyomásosnak képzelni tudott  
holnaptól való rettegés!

Nem folytatom, Uram; egyszerűen képtelenség;  
osztolni, »részvét« mottóval, ennél több kínban  
nem tudok.

És az öregedés, Uramisten! Az orv elkopás, az alattomosan  
támadó fájdalmak, a lábujjhegyen settenkedő,  
majd hirtelen, valamely megrázó tapasztalatban  
teljes súlyával ránk szakadó leépülés! Bele sem merek/tudok  
gondolni, hogy tudod vajon elviselni az öregedést, a lehetőségek  
zsugorodásának tehetetlen konstatálását  
a halál perspektívája nélkül, Istenem.

Egy másik hasonmásod, az önmarcangolás  
magányos hőroza, bizonyos Nietzsche  
azt írta, behaltál  
az emberrel való együttérzésbe, Istenem.  
Hát akkor én (meglehet, tompítva,  
gyarlóságomhoz igazítva csak) átérezvén,  
mi mindent mérsz Magadra mint a  
mi ösképünk, mintánk, hogy a csudába  
maradhassak életben, én Jó Istenem!?

# SZÁZ PÁL

## Az pocikfark meséje

*phytolegenda*

Öreganyád keze alatt vagy ezer gyermek is született. Egyfolytábo segítette őket a világro. Mindig hitták, éccer a Marcsáho, másszor a Ancsáho. Sőt, olyan is vót, hogy ketten szültek éccerre. No akkor jopkezivē egyikét húzta, másikat a ballā. Má maj bele izzatt, mire gyünnek a harmadikkā. Nem is hitták, hozták a Magdit szekérēnn. No, Öreganyád, kétkezi foglātt, a lábó ujjávó csippentette fülōnn a gyerēcskét, no, gyere csak, gyere szípenñ kifele, monta, oszt csakkibútt. Ólig az hozzá, hogy Öreganyád tudott mindēnt a szūlīs körū. Még olyant is tudott, amit sēnkisē. Vajúdó nőnek egérfark tējāt főzött. Mindig vót otthonn. Megfőzött egy hétre egy egisz kalfasszā, oszt horta magávó, ha mēnnyi köllött. Mer a pocikfark megindícscsa a jó szūlīst. Aszongyák, hogy a pocikfarokfark megcsigázzo a kicsiny fehebūját, bújjon ki. Vagy a tápát, ki tuggya, ki hugyan gyün kiné. Amikor Krisztusurunk a világro akart gyünnyi, Szūzmárjo má igēn odavót. Má fé napja vajúdott, Szenjōzsēf mēg

hajtotta a szállást, Márjávó futkosott a málhás szemárko, ammeg húzta őket, má olyan fárottak vótak, oszt kopogtatott. Közelēdēt a este, hát má igēn vajúdott, nem vót hova leszūjje a Kisjēzuskát, mer a gōgōs embērek nem attak nekik szállást. Osztán fejük fölé szerha híjján kimēntek Betlehembū, há valahova mēnnyi köllött, kimēntek a hetárbo a falubū, valami sziklākna kerestek hajlikot. De amikor egy barlanglukna Szenjōzsēf leszállította a szemárkárū, víge lett mindēnek. Márjábū zutty, kidót a ellōvíz. Osztámmá nem lehetēt tartóztatnyi, le köllött fektetnyi, megindút a szūlīs. Hát ezer mongyák, hogy mekcsigázzo a kicsiny fehebūját, hogy kibújjon. Úccsúznak ki túle a gyerēkek a annyukbū, mim Márjo csusszant a málhás szemárko hátárū. Mer ám ahun kiloccsant a ellōvíz, pocikfarkfark virított. Há ezer asztán attúkezdvē erōs szaga van a pocikfarknak, olyan, mind a ellōvízé, és így lett a pocikfark a szūlōnők segēdelme, mer a jó szūlīst megindícscsa.

## A biblijafa

*phitoikon*

Öregapádnok vót eggy öreg biblijájjo. Igēn öreg vót, tán még a Öregapádé vót. Annak vígibe vót bejegyzve, ki mikor születēt, kit vēt ē a családbo, mind be vót rajzōva a fa fa ágojiba. Evvót a biblijafa. Ott vót rajta Öreganyád,

Öregapád, Öregapád Öregapja, Öregapád Öregapjánok Öregapja, hetvenhét ágig, egisszen Adámévaig, ott vótak a gyökereknē, amik a sēnkifōggyibūnyōnek. Öreganyádnok nem vót fájo. Öreganyád árvolány vót.

## A szakadás. Pocikfark.

*phytoenigma*

Öregapád monta. Nagy szakadás van a világbo. Ez a bűn. Mer a bűn a egyedūli, ami ēszakít bennūnkōt Atyámteremtōmtū. Így van ez Adáméva óta. Mer a bűn miatt van a embēr ezēn a sēnkifōggyin, ēszakítva. Adámévāt mēg fokta Atyámteremtōm, oszt kidopta őket a kertyibū, áthajította őket a kerittisēn túlra. Azok mēg ahogy leestek, ripityáro törtek. Ebbū lett a embērisig. De hogy azēr igēn meg nē űssik magukot, a kis pocikfark gyorsan kihajtott, beallazott nekik busás leveleivē. Mer különben porrá törtünk vōna! Így osztán lett a embērnek ílete. Má megvót a halál, há köllött éccsēp ílet is. No, több nem is jutott. De ha a pocikfark ott nincs! Assietēt a szakadás ellen megmēnteni a embērisigēt. Éccēpēt sikerūt neki, de csēpp növintū nē várjunk nagy dōgot. Így osztán porbū lettünk, porrá lēsziünk, ami mēg kōszte ētelik, az a ílet. No de ekkor mēg nem tutta a níp, hogy

milyen nagy ereje van a csēpp virágnok. Āra csak Évanyátok gyütt rá. Keserves ílete vót Adámapánkknok mēg Évanyánkknok a sēnkifōggyin. Dógoznyi köllött, gyüttek a nyavalák, gyerēkēt oskoláztotnyi, fizetnyi a adót. Két fijuk vót Kajin mēg Abēl, azok egymás torkánok estek, Kajin megōte Abēlt, asztán ēnyēte ítet a fōd. Eis nagy szakadás. Evvót a ēsō gyilkosság. Ais a bikítlensigbū fakatt. Mer a sēnkifōggyin embēr embērnek ēvēheti azt, amit csak Atyámteremtōm vēhet, mer ő adott. Nagy bánotos vót Évanyánk. Emisztēte magát, nem tudott sē ēnni, sē alunnyi. Effolytábo mosott a Jōrdámbo, közbe mēg imátkozott, de inkább jajveszíkōt. Enistenēm, jóistenēm, segiccs rajtam én bűnōsōn. Szenvedis lett má a ílet, halál lett zsolgya a bűnnek, gyüttek ráno sok nagy keservek, gōthōssigēk, dōgledelmek. Az embēr híjábō fárod, nincs gyümōlcse a munkánok. Két fijunk vót, az is meghōt. Jaj,

ha a bűn nem lett vóna, ha nem hiszek a kígyónak, ha gyümölcsöt nem kóstulok, az istenhé hív maradok. Visz-sza má nem csináhotom, a bűnt má le nem moshatom, kurvailet lett a sorsom. De éggy íletém, éggy halálom, én má magam ěcsikkasztom, nem lěnnyi lěssz jobb, mind ĩnyi. Hát ahogy Ęvanyátok ĩgy imátkozott, má térgyig át a vízbe. Asz gondúda, belěőli magát. Bánkódott, hogy Ádámtyátokká má öregěk, pedig milyen örěm lěnne most éggy gyěrěk! Hát a szěve mekszakatt, nem tudott hova lěnnyi. Megbánto minděn bűnit, lebukott a vízbe. De ekkor megszěllát a lelkiěsmerete. Emběr, mit isten adott, ě ně věgye, akár a másě, akár a magájě. A Szentlělek vót az, galamb kěpibe leszátt Ęvanyánk fejire a kěgyelěm jelěű, mer meg lětt válto a bűněktű. Amikor kiměnt Ęvanyátok a vízbe, a vízcsěppek, amik lecsěpěgtek rúla, azokbű pocikfark nyót. Látto eszt Ęvanyátok, mekszagúta a fehér virágokot, mind a patyolat, ěrzěte, olyan a illata, mind a Szűzmárjo mosolya. Szědětt belűlle, hazavitte. Ádám-

atyátok a ágyot nyomta, má beleszakatt a munkábo. Ęv-anyátok csinát a lábáro dunsztkětěst a levelibű. Másnap láb-ro át, měnt aratnyi. Ő měg csinát teját a virágobjbű. Az ĩgěn jó a idegěkre. Olyan jól alszik a emběr túle, minha ámábo Atyámteremtěm kertyibe járno. Ęvanyánk szěve is megběkět túle. Mer tutta, a pocikfark a ĩlet kěgyelme, az gyěgyěcsa a szakadást. Ámábo megjeleněnt něki Szűzmárjo, látto a karján a Kisjězuskát. Ebbű tutta, hogy ű fogja megszűlnyi a messějást, a kěgyelěm or-vasát, aki begyěgyět minděn szakadást. Mer ahogy mind Ádáměvábű eredűnk a bűn áltol, úgy űdvözűlűnk Jězusmárjábò a kěgyelěm áltol. Ahogy Ádámtyánkbo mekhalunk, úgy támědunk fő Krisztusurunkba. Tutta Ęv-anyátok, hogy nemsokáro fěja szűletik, meg aszt is, hogy milyen jó a pocikfark a anyák sebire. Mer ez is szakadás. Ezěr monta Őreganyátok. A halálo szűletik a emběr, ěs a ĩltre háll meg. Ez a ĩlet a örěkkě valóság, abba má nin-csen szakadás.

## Talállós mese. 1.

### *phytoenigma*

Őregapád sok talállós mesět is tudott. Talán a baráttű tanúta, ěccěr mondott něki egy talánt.

Várj, virág, várj,  
Világ ěműllásáig,  
Kět fánok ědöllěsějig.  
Něgy pásztorbot kězětt a burján  
Azon megtalász.  
Hugyan kě ezt ěrtenyi?

Őreganyád monta. Ezt a szerelmes mátko mongya a babájánok, mer a virág a szerelmes szěvit jelěnti. A világ ěműllásò a ĩjě bekěszěnte, amikor ěfűjják a gyěrtyavilágot. Kět ĩllě fa, kět szűlějě, elalusznak. Něgy pásztorbot a ágyo něgy lábát, a burján a szěmávě těmětt ágyot jegyzi, mer az valamikor burjánzó búza vót. Ez jegyzi a fětámódás kěgyelmit, Krisztusurunk szerel-mes lelkűnkě valě szerelmit. ĩgy osztán ěműlik a világ, Krisztusurunká nászt űlűnk a měnnyek országábo.

Lěbus monta. A virág a teremtětt lelket jegyzi, a bur-ján a tereműst, a běriját. Ott várjo a lelkekět a Messějás a Paradicsomkerbe, hogy Atyámteremtěm házábò terějě ikět. Ez a něgy pásztorbot a Paradicsomkert něgy folyója. Ha

ěműlik a világ, ěgyűn a fětámódás, a Messějás idejě. Akkor osztán nem lěsznek má sěmmi bűněk, Ádámtyád, Ęvanyád bűne ětěrűtetik, ezt jegyzi a kět fa kiděte. De a něgy pász-torbot jegyzi a eskűvěi sátrět is, ami alatt a Messějás ěvěszi a měnyasszonyát, a szombat királynějět.

Őregapád monta. A virág a Márjácskát jegyzi, a fětámódott Krisztusurunk monta esz něki, amikor magáho větte a měnnyek országábo Atyámteremtěm portájjárò. A Márjácskát kěri, hogy aměg a világ ě nem műlik, várjo a hív lelkekět, aměg bűněk vannak a fěděn, meg nem sěmmisűll Ádáměva větke, a ěvangěljom segěccsigěvě vezesse hozzá a něpekět. Mer a něgy pásztorbot jegyzi a něgy ěvangělistát, a burján mind a szent ĩgěk běsěgit jegyzi, amik a ěvangěljom fěggyibű sarjannak. De lěhet ezt ěrtenyi úgy is, hogy Krisztusurunk megjelěnteti ma-gát a ěvangěljombò, ezt jegyzi a něgy pásztorbot, měg a természet csudálotos ěrejibe. Mer benne van a fűvekbe a kěgyelěm. A burján jelěnti ezt, mer az a sěnkěfěggyěn tenyěszik, vagyis ebbe a világbò.

A barát měg monta. Hugyan kě ezt ěrtenyi? Talán. Ta-lán ĩgy, talán úgy.

## A kikelet

### *phytoaforizma*

Őregapád monta. A kikelet ěs a fětámódás ěgy ěs ugyan az. Mer a neve is mongya, az a kikělěs ideje. Fětámonnak a sarjak, mind ahugyan měnk támědunk fő a utěsě napon.

Őreganyád monta. Olyan a fětámódás, mind a szűntel-en háva szűletis.

Őregapád monta. Emběr ěvejjěnek számo van, mind a ěvgyűrűknek, de a lěleknek nincsenek gyűrűji, a lělek mesztelen, mind a halottak, mer annak csak örěkkě valě.

Őreganyád monta. Olyan a űsz, mind a ĩltre valě fětámódás.

Őreganyád monta. Olyan a kikelet, mind a ĩltre meg-halás.

Őregapád monta. De a kikeletnek ám tuggyuk, úgy nagyábű, mikor kě ěgyűnnyie, de a fětámódás idejět sěnki nem tuggya, mikor gyűn be.

Őreganyád monta. Ez a ědětlen ěděk ědeje.

Akkor má a valě örěkkě tart. Monta Őregapád.

*Félreeső*

„Add föl!”

(Franz Kafka)

Hol lehetek. Az úton, mely visszafelé százszor olyan hosszúnak tűnt, volt időm gondolkodni. Odatérdelek a lábaim elé, elsuttogom az eltékozolhatatlant. Ám a lakásban idegenek, apám sehol, anyám sehol. Hazatévedtem, mint holmi ostoba későn érkező, pillanatot elszalasztó. Legyen így, akkor megyek mindig egy irányba, ki fogok érní. De ez is milyen tanács. Fa sincs, nemhogy erdő, se moha, se észak, a Nap meg mintha gúnyt űzne belőlem, lekanyarodott dél felé. Olyan átkozottul ismerős minden, mégsem vagyok sehol. Fogjátok meg a kezem.

Persze azt is rebesgetik Némelyiről, hogy valójában egy beszámíthatatlan fráter, aki semmihez se ért, de mindenről van mondanivalója. Egy fantaszta, aki túlpörgeti a dolgokat, összehord hetet-havat, csak hogy ne kelljen élnie. Éreznie valamit, na, azt végképp. Az ilyen Némelyifélék nem tudnak élni, de meghalni sem, szó ne essék róla. Ezekből a Némelyikből tipikusan soha nem lesz semmi, mondogatják, és ajkukat biggyesztve bólogatnak hozzá elégedetten.

Ám voltak idők, mikor még nem voltak idegenek az ismerős terek, de nagyon is ismerősök voltak az idegenek. Mikor az ismerős és az idegen határa pontosan megrajzolható volt, ott húzódott előtte, és tudta, hogy ha átlépi, az ismeretlenbe lép át. Vagy fordítva, végre hazai környezetbe ér, révbe, közelbe. Mikor ismerős volt a határ, ami az ismerőt és az ismeretlen elválasztotta, miként a kapuk, amik előtt naponta elment, jóllehet, soha nem mert benyitni. Ismert minden apró kiszögellést, erezetet a fán, horzsolásokat, hibákat, vetemedést, a rothadás legkisebb jelét is. A rozsdálló zárat, kilincseket, a zárban felejtett hatalmas kulcsokat, mikhez nem nyúlt soha. Ismerős kapuk voltak ezek, melyek az ismeretlenbe nyíltak. Lépcsőházakba, udvarokba, kertekbe, az üres telekre, melynek végében bódé állt, benne ő, a polcon kistévé, a láncon kutya, szorította a nyakát, nyüszített veszettül.

Mára meg ismeretlen kapui lettek, melyekről nem tudja, hova nyílnak. Meglehet, épp az ismerősbe, s ez elbizonytalanítja. Mert mikor még gyermek volt, többé-kevésbé tudta, hol húzódik a határ, ami az otthonit elválasztja az idegentől. Amin belül a megszokott világ van, a valóság, rajta túl pedig a mese, a képzelet birodalma, szörnyekkel, tündérekkel, vonyító kutyákkal, a parkoló őrével, fülén zsebrádióval, lábánál hősugárázóval.

Mindig ugyanott szálltak le a buszról, majd visszaindultak. Vagy autóval parkoltak le, akkor se távolabb. Bartók Béla út, a vasúti felüljáró után húzódott a határ, azon túl már a vadon volt, a senki földje, a dzsungel, mely veszélyeket rejtett magában. Nem merészkedett volna túl, mert ha eltéved, akkor vége.

Legalább egyszer tévedt volna el.

De fogták a kezét, apai kéz vezette, s ebben a fogásban és vezetésben rajzolódott fel a határ. Úgyszólván ez a kéz alkotta meg a tér ismerőségét, biztonságát, ez formálta meg a teret körülötte, mit belakhatott. A tájékozódási pontokat, határköveket, gyermeki világának egész geometriáját. Jelekké teli volt ez a világ, jelentésben gazdag a tér. Meghatározott irányokkal, kerülvölgyekkel és visszautakkal, átjárókkal és titkos ösvényekkel. Menekülő útvonalakkal, csapdákkal, csak nagyritkán használt csapásokkal. Kertek alatt mennek haza, mondták, mikor a rendőrt kellett kicselezni este a kocsival. Légvonalban sincs messze, de mi tudunk egy rövidebbet, tréfalakoztak egymás kezét fogva, mert mindez kaland volt, játék, trükkök és cselek sokasága, mégis, játék az ismerőssel, kaland az ismerősön belül, trükkök és cselek az otthonossal szemben. Arra laknak a Badács Katiék, mutatott apja a határon túl egy mellékutcára, a lámpa után, még a nagy kereszteződés előtt. Behajtani tilos tábla, a sarkon lerobbant autó vesztegelt évekig, kész roncs, komisz kölykök másztak bele stikában, utcagyerekek, fel is gyűjtötták, volt belőle kalamajka. Tűzoltók álltak körül, suhancok báméskodtak, járókelők káromkodtak. Némelyi távolról figyelte vágyakozva, nem mehetett közelebb, állítólag később egy félnótás lakott benne. Nem akart ő utcagyerek lenni, komisz kölyök, félnótás, csak bemenni a mellékutca, befordulni a sarkon, bemászni valami koszosba. Megtudni, mi van a kerítések, a fák mögött, melyek hatalmas koronája eltakarta a kéményeket és az eget. Hiába, végül soha nem látogatták meg a Badácsékat, hamarosan elköltöztek, volt egy lányuk, olyan nagyobbacska, már kezdett nőni a melle, görbén tartotta magát, hogy eltakarja.

A járda innenső fele volt az ösvény, melyen a kéz vezette, hisz voltak innenső és túlsó oldalak. Gyakran használt útvonalak, a jól ismert trafik neonfelirattal, mindig tele csikkartató, bólogató gölya, kacsintós pénztárca, autósokmányok, furulyás rágók és más csodák. Meg a játékboldt kirakatával, melyben a csodaszámba menő beülő kocsi parkolt, csak egyszer próbálhatta ki, egy körre kölcsönbe, gyorsan véget ért, hiába könyörgött. Voltak aztán tiltott

területek. Odaát, ahol a részegesek tanyáztak, pisaszagban és koszban, itt-ott néhány eldobált lufi, ahogy szülei hívták pironkodva, nem volt szabad felvennie. Az innenső oldalról szaglászott bele a levegőbe, a szél néha áthozta a csípős, szúrós macskahúgyillatot, a sörrel kevert hányásszagot. Megfordult az ismerősség ilyenkor, a túlsó oldal, az elérhetetlen túlpart házai ismerősek lettek, bámulta a homlokzatokat és az erkélyeket, a kiugrókat, balkonokat és ablakokat, míg az ő oldalukon lévőket nem láthatta alulról. Mint ahogy Pestről Budára, vagy Budáról Pestre pillant át valaki. Az ismerős innenső lenti világ az ismerős túlsó fenti világgal kapcsolódott össze, és fordítva, ismeretlen az ismeretlennel. Kettős terek képződtek, szervesültek eggyé, harántmozgások a tekintetben, átlók és ívek, keresztbekapcsolódások, átfedések, egymásba fonódások. Gyermeki tekintete különös geometriája, az ismerősség és ismeretlenség tértapasztalata.

Hát még ha beléptek egy ilyen házba. Kapualj, lépcsőház, udvar, csigalépcső, mind-mind titkokat rejtettek magukban. Emeletek, átjárók, folyosók, hátsó udvarok és persze a csodák két legnagyobbika, a pince és a padlás. Hívogató, fenyegető terek kavalkádja, rejtélyek és jelenések külön világa. Üregek, odúk, kiöblösödések és szűkületek, sehova nem tartozó területek. Menekülés, védelem, bújás és bujkálás.

A félreeső terek azóta sem hagyják nyugodni.

Később aztán, évek múltán Némelyi visszatért, de nem találta az utcát, fel volt túrva minden a környéken, erre fogta a dolgot. Keres valakit, vagy csak lődörög erre, kérdezték a helybeliek gyanakodva, értelmes válasz helyett eloldalgott hát onnan. Így tudta meg, hogy a vasúti felüljárón, sőt a villamosremízen túl is van élet. Hogy ott emberek mászkálnak, veszekednek, szeretnek és meghalnak. Ám hiába járt arrafelé később számtalanszor, elillan a gyermekkori világ. De nem az átépítések, a modern autók, az átrendezett kirakatok miatt. Nem ez számított, hisz az új alól azért kilógott a régi, kibuggyant az egykorvolt világ. Épp csak figyelnie kellett, beleszolgolni a levegőbe, fülelni a hangokra, és az eltemetett város hírt adott magáról. Üzent, hogy ott szunynyad a mélyben, mint száz éve nem cserélt csatornák, huzalok és vezetékek a földfelszín alatt. Akárcsak régi festékrétegek és tapéták, melyeket lakásfelújításnál állt neki buzgón kapargatni.

Hanem a határ eltűnt. Az ismerősség és ismeretlenség határa semmivé lett, hiába kereste megszállottan. Görcsösen igyekezett, hogy előhívjon magában valami nosztalgiát, melankóliát, isten tudja, mit, mely legalább utalna e hiányra. Hasztalan, hisz nem az épületek, autók és kirakatok tűntek el, nem is a vele öregedett emberek, hanem az innenső és a túlsó, a kinti és a bent, a lenti és a fenti. Maga a gyermeki tér geometriája veszett el, amiben felnövekedett, és amit magával hurcolt egykoron.

Mert felnőttkorára valahogy nagyon innensővé vált a világ, tudottá, akármerre járt. Sehoh nem érezte jól magát, minden szörnyen ismerős lett, még az ismeretlen is, legfeljebb utána kellett néznie emitt-amott. Úgyszólván túlságosan közeli lett a létezés, túlságosan átlátszó, és ebbe az átlátszóságba Némelyi valósággal beleszédült. Nem a távolságba, mint mások, ehhez túl jól látott, túl messzire. Ő a közelségben szédelt, a transzparenciában, a túl éles fényben, amelyben annyira határozottak lettek a kontúrok, hogy kivehetővé vált minden. Apró rezdülések, tárgyak szélei, fűszálon mászó bogarak, szemrebbenések. Végül már a látása is védekezett ellene, önkéntelenül a távolba meredt, elmerengett, hogy a közelit ne lássa. Hogy ne érezze, amint ebben az elviselhetetlen átlátszóságban és közelségben rászakad, ráomlik az egész istenverte élete.

Máshol kezdte keresni a túlsót, máshova irányult a képzelete, újfajta távolságok vonzották. Cserbenhagyta a teret, hogy rafináltabb élvezetek után nézzen. Belevetette magát az időbe.

A mélyébe, noha emlékeznie kellett volna arra a pillanatra, amikor elengedte az a kéz. Szentendre vagy Keszthely, de meglehet csak egy pesti nagyáruház volt, ahol magára maradt, eltévedt, noha nem mozdult egy tapodtat sem. Állóhelyt tévedt el, mintegy a mozdulatlan-ságban, a szülői kéztől elhagyott térben, a magára maradt, szabadon engedett időben. Pedig ő maga kérte, kérlelte őket, hisztizett érte. Durcásan, sértődötten, kíváncsian, kalandvágyóan. Tegyenek csak egy kört egész nyugodtan, kerüljék meg arra a háztömböt, mutatott a távolba, ő itt megvárja őket. Menjenek el, induljanak már. Engedje el végre a kéz, jöjjön az új, a hívogató, tekintete legyen szabad, teste váljék elhagyatottá, de elhagyatottságában igazi önmagává. Legalább egyszer hadd próbálja ki.

Am ahogy azok eltűntek a szeme elől, megváltozott minden. Már nem a szentendrei sikátorban ácsorgott, nem a keszthelyi strandon, nem is az áruház fehérműosztályán, hanem az ismeretlenben. Eltűntek az irányok és a távolságok, idegen emberek és tárgyak vették körül, a hely, ahol egyik lábáról a másikra állt, eltűnt a semmiben, a seholban. Egy félreeső helyen várakozott, s úgyszólván ő maga is félreeső lett. Mintha valahogy félreesett volna egy szempillantás alatt.

Valami akkor végleg eltűnt a szeme elől az ismeretlenben, azóta sem felejt el. Vonzza a látóhatár széle, a horizont, hol lebukik a nap, elúszik egy hajó, kitűnik a képből egy utoljára látott szerető. Nem tudja levenni a szemét a látványról, szinte szerelmes a pillanatba, mikor

még épp látja az eltűnőt, hogy a következőben már csak a hült helyét bámulja. Rámered a hiányra, mely tüntetőleg ott marad, egyszerre vonzza és taszítja. Tetejében mindezt tudja előre, keresi az eltűnést, készül az utolsó pillanatra, mikor még éppen, hogy azután a semmi jöjjön. Majd újakezdi előlről az egészet.

És mialatt Némelyi egyik lábáról a másikra állt ebben a maga választotta félreesésben, az idő is szétesett. Hogy már mióta elmentek, biztos nem jönnek vissza. Ő azért várakozik, hűségesen, kitartóan, céltalanul. Vár a seholban, ahol nem akar telni az idő. 'Régóta', 'nemsokára', 'imént', 'hamarosan', ilyesmiket kellett volna megtanulni ezen a gyorsalpalón, amire magát íratta be gyerekként, ahogy azt is, hogy 'talán egyszer', 'már soha', 'semmikor', 'örökké'. Am hiába volt jó tanuló az iskolában, az idővel hadilábon állt, nehezen tanult és könnyen felejtett, kezdhette előlről az egészet, akárcsak most is. Állt a helynélküli térben, és elvesztette az időérzékét. Egész rövidke élete lepergett előtte e néhány percben, mint ahogy, úgy hallotta, leperg annak is, ki mélybe veti magát, nyakát hurokba hajtja. Zuhanás és fuldoklás. Nevetve hozzátették, hogy van, aki közben hirtelen megöszül, szinte pillanatok alatt, s ha véletlenül túléli, mehet rögtön a fodrászhoz festetni.

A hatalmas eperfát figyelte a szentendrei síkatorban, koronája kitakarta az eget és a kéményeket. Vastag törzse belenőtt a kerítésbe, mégis, mintha az nyársalta volna fel, a sebesülés szélén kezdett összenőni a hús. Váladékozott, megszagolhatná, ám ahhoz el kéne mozdulnia a helyéről, amit nem kockáztathatott meg, mert az erezet ide-oda kacskaringózott előtte, s a látványtól megbolydult benne valami. Ahogy nem tehetett egyetlen lépést sem a keszthelyi strandon, a homok égette a talpát, a murva felhorzsolta, a kiszögellésekbe beleütközött. A bódék között kóválygott előzőleg össze-vissza, főtt kukorica, lángos és vattacukor illata borította be, meg a rothadás és korhadás szaga, mit a nádas felől hozott a szél, elfűjt strandlabdák, elsodort gumimatracok közül, melyek a lehasznált vízibiciklikhez torlódtak. Fellótték a sárga jelzést, fecskék cikáztak arasznyira a gyept felett a négyszögletű vasasztalok alatt. És akkor sem mozdult, mikor az eladónéni szólította meg hatalmas bugyogók mögül az áruházban, lábközépig érő vászoncipőjéből kilógott a lábfeje, hússzínű harisnyában, a sarok repedései átütöttek rajta. Elöl lepattogzott, meggyászú körömlakk, deformálódott lábujjain fényes, kemény bevonatú bütykök, húsos felkarja alól kitüremkedett a hatalmas fekete hónaljszőrzete, végén illatozó izzadságcseppekkel. A nő kedvesen rámosolygott, ne aggódj, te kis pernahajder, majd bemondunk a hangosbemondóban, de ő már rég elfelejtette a nevét. Úgy érezte e végtelen pergés alatt, ő is beleöszül a várakozásba, de belül, a teste belsejében öszül meg. Talán a szívében, mely májusonként valóban nem győzte emlékeztetni még évtizedek múltán sem, hogy valami fontosat veszített el hajdanán.

Jóllehet mégsem egészen így volt. Némelyi valójában nem elvesztette az időérzékét, hanem megszerezte. Kilépett e maga akarta hülye színjátékban az idő előtti létezés rendjéből, melyet a kéz biztosított korábban, s amely most, elengedve az övét, az időbe bocsátotta őt, a káoszba, a semmikorba. Hiszen szülei soha nem jöttek vissza, hiába várt rájuk azon a délutánon, minek is hagyta elengedni a kezét. Akik meg visszajöttek, nem találtak rá, hiába rohantak lélekszakadva, miért is hagyták ott egymagában. Nem rá, csak egy öszülő gyerekre leltek, egy idegenre, aki ettől fogva keresi a még épp elszuttoghatót.



Vonat hold- és napkoronggal, 2013. bronz

# KOVÁCS FLÓRA

## A hasonlatokban őrlés

*Nemes Nagy Ágnes Kettős világban  
című kötete idején keletkezett versei*

„Így szívja, őrlí elmém a világot.  
Hasonlatokban őrlí: roncsot ér”<sup>1</sup>

Hadijelvény

Nemes Nagy Ágnes első, *Kettős világban* című kötetében<sup>2</sup> a költői nyelv működésmódjának képébe sűríti a megismerés és a félelem kérdéskörét. E két problémaegyüttes végighúzódik egész költészetén, ám már az első könyvében nagyon éretten vetítődik elő. Valójában egy olyan szemlélet figyelhető meg, amelynél az irodalom területe és a világ megismerése szorososan összetartozik.<sup>3</sup> Nem felejthető el ugyanakkor, hogy mindez nem megnyugtató képek sorával tárul elénk. Az irodalmi nyelv néhol brutalitásában ragadható meg.

Ahhoz, hogy ennek a nézőpontnak a lényegi elemeit fel lehessen tárni, a szerző későbbi esszé-, tanulmánykötetéhez, a *Metszetekhez*<sup>4</sup> szükséges fordulni, hiszen abban Nemes Nagy Ágnes jellemzi a költészet és egyáltalában az irodalom „érzékletességhez” való viszonyát.<sup>5</sup> Azt sugallja, hogy művészeti águnk valamelyest elmarad a többitől, azaz az „érzékletes” művészetektől a „láthatóvá, hallhatóvá, foghatóvá”<sup>6</sup> tevés tekintetében, pár sorral lejjebb azonban már pontosít, hiszen a szavak hangzása mégiscsak a segítségünkre van. Továbbfelve elkezd érvelni a költői kép mellett, amelynél megtörténik az irodalom határának próbája: „költői képnek, hasonlatnak, metaforának, vagyis a költői eszközök képi birodalmának nevezünk. A kép, ez az átvitt értelmű látvány, a költői szöveg legmerészebb, legnagyobb nyújtózása az érzékelhető felé. Természetesen nem éri el azt, ami után nyújtózik. [...] Olyan gesztus a kép a versben, amely minduntalan megpróbálja elérni saját határait, megpróbálja elérni, amit ábrázol, és – legjobb változataiban – kis híján, majdnem, szinte-szinte el is éri.”<sup>7</sup> Nemes Nagy Ágnes számára a költői képek közül a hasonlat bír kiemelt érvénnyel: nemcsak majdnem elérjük általa az irodalom határát, hanem neki köszönhetően ismerjük meg a környező világot. Ebben az értelmezésben a hasonlat képes a világ entitásainak meghatározó tulajdonságait jelezni. Természetesen ez az interpretáció is érezteti, mára már megszokott módon, a metafora központi pozícióját, azt, hogy a hasonlat a metafora egy típusa. Ezt a kijelentést ugyanakkor messze meghaladja Nemes Nagy Ágnes gondolati hálója, lévén, hogy a hasonlat működési módját egy metaforának tünteti fel: „[a] hasonlat ismeretszerző készségünk egyik metaforája”<sup>8</sup>. Miközben modelálja az ismeretszerzést, aközben nyelviileg teremtett egységei „ráismertetnek”<sup>9</sup> a világ egy vagy több entitásának lényegiségére.

„Mint iszap, gyöngye hegy belébe málló,  
mely önmagától sülve körbe fortyog,  
mint visszaforgatott nagy húsdaráló,

1 Nemes Nagy Ágnes, *Hadijelvény* = N. N. Á., *Kettős világban*, Bp., „Újhold” kiadás, 1946., 19.

2 Nemes Nagy Ágnes, *Kettős világban*, Bp., „Újhold” kiadás, 1946.

3 Hernádi Mária 2012-es kötetében a tájproblematika felől elemzi már a *Kettős világban* is, ugyanakkor megemlíti egy olyan fogalmi hálót, amely „a félelem (rettegés), a vágy (szomjúság) és a cél (ismeret)” köré csoportosul ebben a kötetben, vö.: Hernádi Mária, *A névre szóló állomás. Nemes Nagy Ágnes prózakölteményei*, Bp., Szent István Társulat, 2012., 83.

4 Nemes Nagy Ágnes, *Metszetek*, Bp., Magvető, 1982.

5 Schein Gábor is megjegyzi könyvében, hogy Nemes Nagy Ágnes művei esetében figyelniük érdemes a költő önnön kommentárjaira, egyáltalában a költészetet érintő fejtegetéseire, vö.: „[b]ár a műveket önmagukban, illetve egymáshoz való viszonyukban érdemes elemeznünk, azért nem tekinthetünk el a szerző önértelmezésétől sem, azt is legalább egy lehetőségnek kell elfogadnunk. Különösen azért, mert Nemes Nagy Ágnes egyike legtudatosabb költőinknek, ami azt jelenti, hogy alkotás közben erőteljesen ellenőrzi a nyelv autonóm játékát, és saját elkészült alkotásaival szemben meg tud maradni a szöveg radikális másságát tiszteltben tartó kívülrőlállónak” = Schein Gábor, *Nemes Nagy Ágnes költészete*, Bp., Belvárosi Könyvkiadó, 1995., 6.

6 Nemes Nagy Ágnes, *A vers mértana* = N. N. Á., *Az élők mértana I*, szerk. és utószó Honti Mária, Bp., Osiris, 2004. (Osiris Klasszikusok), 84–189., 89.

7 Uo., 90.

8 Uo., 122.

9 Vö.: „[a] hasonlatok e csoportjának jellegzetessége, hogy nem a meglepetéssel dolgozik, hanem a ráismertetéssel” = uo., 92.

mely befelé nyel minden tömör kortyot –  
így szívja, örli elmém a világot.  
Hasonlatokban örli: roncsot ér.”

*Hadijelvény*

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy itt egymásra következő mozdulatok mennek végbe: ismeretszerzés és ismertetés. Nem érdemes feledni a hasonlat természetében benne rejlő mozgást, amelyet két tárgy „összefényképezéseként”<sup>10</sup> tarthatunk számon<sup>11</sup>. A *Kettős világban* esetében még nem a kiforrott Nemes Nagy Ágnes-i objektív líra kereteiben kell gondolkodni, ellenben kétségtelen, hogy már ennél a kötetnél létrejön az a harmadik kép, amely a két szélső (tárgy) „összefényképezéséből” keletkezve magában rejti azt a névtelent, amely éppen a hasonlatnak köszönhetően vált megnevezhetővé: „[h]a viszont a képet nemcsak úgy tekintjük, mint két tárgy közötti ideiglenes vagy tartós kapcsolatot, hanem mint új elemet létrehozó komplex jelet, akkor mintegy saját szemünkkel tapasztalhatjuk meg az illékonysággal ellentétes halmazállapot-változást a tudatban: a váratlan kicsapódást, kidermedést, az átmenet, a viszonylat, a füstszerű áttűnések hirtelen névvé, fogalomná szilárdulását. Ez a »név« természetesen maga a hasonlat. Egy új lelki tény, amely megnevezhetővé teszi a világ eddig névtelen árnyalatát”<sup>12</sup>.

A hasonlat működéséhez mint mozgáshoz sem párosítható a nyugalom, létrejötte az „összefényképezésnek” köszönhetően feloldotta a két tárgy és azok fogalmkörének, a hozzájuk tartozó szemantikai mezőknek a határát. Ily módon a kettő egymásba nyílása rombolásnak is nevezhető:

„Egyik szótól a másikig  
úgy lendüljek vakon,  
mint a hasonlat szökdösik  
a szétdúlt tájakon...”<sup>13</sup>

*Napló, A jelző*

Ahhoz azonban, hogy az ismeretszerzés végbemehessen, vagyis hogy „az elme megőrülhesse a világot”, egy megelőző szerv szükséges.<sup>14</sup> Ebben az első kötetben Nemes Nagy Ágnes még a léggel érzékelteti azt, amit majd a későbbiekben a denevérral<sup>15</sup>:

„Mint légy szeme: ezer tükör a bőröm,  
a viszonyulás prizmás kínja köt”

*Hadijelvény*

A *Hadijelvény*ben található kép azért vélhető húsbavágóbbnak, mert a légy testéhez a szeme hozzá tartozik, csak egy brutális tettel választható le róla. A denevér ultrahangjai és az állat között ellenben nincs egy ilyen szoros kapcsolódás.<sup>16</sup> A *Kettős világban*-könyv versén megtalálható még egy momentum: a viszonyulás megszűnése, illetve az ismeretszerzés vége egy tényleges vagy pedig egy kvázi-halált eredményezne.

10 Uo., 123.

11 Részint ebből adódik a hasonlat kettős természete.

12 Nemes Nagy Ágnes, *A vers mértana...*, i. m., 124.

A névtelen kapsán semmi esetre sem elodázható, hogy az az íróban és az olvasóban benne rejlik. Vö.: Uo., 174. A hagyatékából előkerült *Kő és hiúság*-írásban is mintha a névtelent érzékeltetné, csak a *kő*, továbbá *mag* megnevezéssel: „[f]élek is tőle olykor, hiszen nincs hatalmamban. Állatokban, növényekben és – igen – kövekben ráismerek néha. Természeti jellegű. // Csak az a vers ér valamit, ami mellőle nő ki, vagy amelyikben legalább egy fotonja, egy lehasadt paránya található. Minden egyéb vers epidermisz-borzolódás, langyos szimpla kávé. // Ő van legbelül, legmélyebben. Sötét, magánvaló. Ha megszűnik: megszűnök. Vagy talán beleolvadok. – Tőle függök. // Minden más hiúság.” = *Nemes Nagy Ágnes hagyatékából* (II.), *Kő és hiúság* (1958. július 14.), (közvettes Ferenc Győző), Holmi, 2008. május, 592–608., 599–601., 601., <http://www.holmi.org/pdf/holmi2008-05.pdf> (Letöltés ideje: 2015. 08. 17.)

13 Nemes Nagy Ágnes, *Napló = N. N. Á., Kettős világban...*, i. m., 15.

14 A legalapvetőbb feltétele természetszerűleg a személyes létezés, vö: Schein, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m., 9.

15 Vö.: „a denevér-költő kibocsátja ultrahangjait, és ha a velük körülptapogatott tárgy megfelel belső igényének, akkor lecsap rá, megesszi, létrehozza a külső és belső azonosságát, vagyis a verset” = Nemes Nagy, *A vers mértana...*, i. m., 107.

16 Nem hanyagolható el, hogy e kötet 1946-ban, vagyis a háború után jelent meg. A háború okozta félelem Nemes Nagy Ágnes költészetén végigvonul. Erről nyilatkozik Schein Gábor (Schein Gábor, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m.) és Lator László (*Lator László emlékezése*, 1., az interjút készítette, összeállította Kelevéz Ágnes, Kupeczky utcai lakás, 1995. május 9., Petőfi Irodalmi Múzeum (Virtuális Kiállítás), <http://www.pim.hu/object.b26e5d86-f6e9-4971-81e6-3d4f5a5cc3a3.ivy> (Letöltés ideje: 2015. 04. 13.) is. Lator majd a későbbi köteteknél az 1950-es évek történéseit ugyancsak említi az okok között.



„s nem törhetem szét, mert e kín az öröm  
a sík halál, s kerek téboly között”

*Hadijelvény*

Az ismeretszerzés és majd a hozzá tartozó ismeret maga nem szülhet nyugalmat. Megléte előtt és birtoklásakor is a rettegés és a félelem tapasztalható. Ez utóbbi mint központi elem a Nemes Nagy Ágnes-lírában markáns, s nem választható le az ismeretről, amely az ismeretszerző alakulását szüli, azaz a változást.<sup>17</sup> Ezt *Az ismeret*ben egy hasonlat a kentaurral mutatja be:

„Mint szomjas kentaurokon,  
kiket a vágy feszít,  
a hátgerincem, homlokom  
mind íves, csupa híd.  
Lábam között, lábam felett  
elúszik a folyam,  
de mily partok, de mily szelek  
borzolják bő hajam?”<sup>18</sup>

*Az ismeret*

A kentaur az állandó alakulóban levés, a soha meg nem nyugvás szimbólumává vált kultúrkörünkben.<sup>19</sup> A *hátgerinc* és a *homlok*, az előbbi a legkisebb mozgás miatti alakulás, az utóbbi pedig a „mögötte” megvalósuló értelmezések sokasága miatt szintén aláhúzza a szüntelen folyamatban levés tulajdonságát, csakúgy, mint a *híd*, amelyen a mozgás megvalósul<sup>20</sup>, továbbá a mozgásban lévő *folyam* és *haj*. A megszűnőben lévő *part* és a *haj* – melyet az emberi testtől már lehetségesen függetlennek sugall a vers – a feltételezhető véget képviselheti. A *híd* majd maga is hordozza a mozgás és a halál jellemzőit akkor, amikor a ködben önnön híd képe kérdőjeleződik meg, és a híd hajónak tételeződik.

„Borzolják? Élek? Nem tudom már.  
Elold felleg, folyó,  
kőd úszik foszló partjaimnál,  
a híd lebeg: hajó.”

*Az ismeret*

A *Hadijelvény*ben megfogalmazott halál és téboly az ismeretszerzés és így az interpretálás felfüggesztése okán egynek értelmezhető. E kettő kötődése a háborúhoz hangsúlyos ebben a költészetben<sup>21</sup>, ugyanakkor nem lehet elsiklani afelett sem, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonít a *Kettős világban* az elmének, az agyvelőnek, a koponyának és ezek „kifor-

17 Az ismeret szerzésének megállíthatatlansága adódhat ugyanakkor az értelmezés megállíthatatlanságából.

18 Nemes Nagy Ágnes, *Az ismeret* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 20.

19 Vö.: Bretter György, *Kentaurok dilemmája* = B. Gy., *Vágyak, emberek, istenek*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1970, 111–124.

20 Schein az utazás és a megismerés kapcsolatáról nyilatkozik e költői időszak kapcsán, Vö.: Schein, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m.

21 A névtelen fogalmának összetettségét leírja Nemes Nagy Ágnes: a névtelen részint a már érintett tárgy-problematikában van jelen, részint a 20. század költészetének lehetőségeiben, részint pedig feldereng a 20. század történéseinek szerencsétlen tapasztalatában: „[a] 20. századi vers csak módot, alkalmat ad arra, hogy a névtelenek szerepét a versben élesebben érzékeljük a több évezredek gyakorlatnál, miután egy csomó, költészetre vonatkozó elképzelésünket, ha tetszik, előítéletünket lebontotta, fellazította, felkapálva, újragondolásra alkalmassá téve a helyzetet. De e névtelenektől, egyes lélektani vagy bármilyen felismerésektől, az ismeretlen meghódításától, úgy érzem, nem választható el az az ugyancsak névtelen, fogalmilag satuba nem fogott, bár ősidők óta gyakorolt emberi tevékenység, ami a művészet maga” = Nemes Nagy Ágnes, *A vers mértana...*, i. m., 172.

dításainak”<sup>22,23</sup> E tanulmány első megállapításaiban már szóba került a hasonlat elme általi teremtése („így szívja, örli elmém a világot. / Hasonlatokban örli: roncsot ér.”, *Hadijelvény*). Éppen az idézett vers zárul az elme e fizikális tartója, vagyis a koponya széttörésével, azaz ily módon az elme roncsolódásával, így a hasonlatok szagatásával<sup>24</sup>:

„de hullva is, akár a hadijelvényt,  
magasra tartom széttört koponyám!”  
*Hadijelvény*

Megtörténik a koponya magasba emelése még akkor is, ha már az széttört. E lírában az elme múltbeli léte is bír érvénnyel, pontosan elmúlt létének tulajdonságai miatt.

A koponya emellett a zártságot, már mintegy a rabságot, s ennek a folyamányát, a magányt szintúgy megjelenítheti<sup>25</sup>, amelynek szerepe talán kevésbé fontos ebben a költészetben, mint az előbbi, azaz a rabság.<sup>26</sup> A szörnyben ennek mintegy ellentétéként képes megjeleníteni a ki-kikukucskáló lény, akinek a félt kilépései valamiféle veszélyt hordoznak. Az említett költemény jelentősége azért kimagasló, mert e mű éppen a koponyán belüli és így az értelemnek a megőrzéséért való aggodást viszi színre, miközben pontosan a koponyán belül helyezkedik el az a szörny, amelyet fogságban kell tartani. Ennek a túlzott szabadsága egyben a megőrlést eredményezi. Érdeemes azonban megfigyelni azt a mozgássort, amelyet a vers bemutat:

„Agyvelőm: tó. Hasznos, komoly.  
Hullámszik déltől hajnalig,  
virágot öntöz, fényt sodor,  
s a mélyén lent egy szörny lakik.

Szelíd kis szörny, dicséretes,  
a partra néha, félve jár,  
körülnéz, iszik, hunyorog,  
s kidugott hassal álldogál.

De mostanában szomjasabb.  
Jön, s a száján a sűrű lé,  
a sűrű holdas éjjelen  
mint holdfény csordul kétfelé.

22 A kifordítás és annak örülettel párosítása is olvasható a kötetben:

„s felém mutatják talpukat  
a nádak, gyökerek.

Vagy kiszakadt már, mint a fa?  
Tán így fordított?  
A rend hálóján éjszaka  
majd újra fordítok.

Mint eszelősök, hallgatag,  
az ég s a tó között  
csak vagdosom a szálakat,  
és kötök, kötözök.”

*A kín formái (Kettős világban..., i. m., 21.)*

Ebbe a költeménybe a szerző azonban bevonta az álom terét is.

23 Hernádi szintén említi a koponya jelentőségét, vö.: Hernádi, *A névre szóló állomás..., i. m.*

24 A hasonlat létrejötté a rombolástól, mint láttuk, nem függetleníthető.

25 Vö.:

„Fáraszt, hogy mégis hiába ömölt  
fejemre a perc lágy, szirupos árja,  
a koponyám: kerek, fanyar gyümölcs,  
magányom mégis csonthéjába zárja.”

*Alázat (Kettős világban..., i. m., 9.)*

26 A hagyatékban maradt versek ezt a képet differenciálhatják, vö.: *Válogatás az első kézzel írt füzetből = Nemes Nagy Ágnes összegyűjtött versei*, szöv. gond. Lengyel Balázs, Bp., Osiris Kiadó, 1997. (Osiris Klasszikusok), 273–303. Ugyanakkor fontos, hogy Nemes Nagy Ágnes szigorú szerkesztője volt önnön köteteinek, s éppen e differenciált képet sugalló verseket nem vette fel könyveibe.



Figura napkoronggal, 2007. bronz

S mostanában el is hízott,  
liheg a csuszamlós kővön,  
de önlegyöző szorgalom  
nyugtalanítja: egyre jön.

S így gyakran hallom éjszaka  
ahogyan illik, nyög, hereg,  
s csukladozva a szortyogó  
növő iszapban hentereg.<sup>27</sup>

*A szörny*

A mozgássor a szörny térhódításairól ad hírt: önnön határait tágítja ki, jön, hentereg. Ezek mind a tényérésre utalnak. Eközben soron követhető az, ahogyan egy tárgyról, az agyvelőről költői képekben értesülünk. Megismerjük azt a névtelent, a megőrülést (a szörny mozdulatai révén), amelyet a 20. század engedett egyre inkább lírában felfedni<sup>28</sup>. A képek ténylegesen az irodalom határáig kísérnek, és az örülettől való félelmet tematizálhatják.<sup>29</sup>

Az ez időben keletkezett *Elégia egy fogolyról* a világtörténelmi örület eredményét mutatja be.<sup>30</sup> Nemes Nagy Ágnes többször is nyilatkozott arról, hogy ezt a verset Porgesz Borbála<sup>31</sup>

27 Nemes Nagy Ágnes, *A szörny* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 13.

28 Vö. ezzel párhuzamban az objektív líra kapcsán: Nemes Nagy, *A vers mértana...*, i. m., 108.

29 Lator László családi adatokra is célzó interpretációt közöl: *Lator László emlékezése*, 1...., i. m. <https://www.pim.hu/object.b26e5d86-f6e9-4971-81e6-3d4f5a5cc3a3.ivy>

A családi közegre célzást Lengyel Balázs is megteszi megindítóan szép esszéjében, vö.: Lengyel Balázs, *Két Róma, Emlékezés*, 1948–1993 = L. B., *Két Róma*, Bp., Balassi, 1995., 7–43.

30 Nemes Nagy Ágnes, *Elégia egy fogolyról* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 27–31.

31 Például a Kabdebó Lóránttal való egyik beszélgetésben = *Látkép gesztenyefával* (eredeti megjelenés: Bp., Magvető, 1987.) (*Kabdebó Lóránt interjúja*) = Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana II.*, szerk. és utószó Honti Mária, Bp., Osiris, 2004. (Osiris Klasszikusok), 189–253., 209.

Porgesz Borbála: „a háború éveiben politikai okból Mária-Nosztrára került, 1944-ben pedig koncentrációs táborba, Bergen-Belsenbe hurcolták. Bár megérte a tábor angol–amerikai felszabadítását, elgyötört állapota, súlyos betegsége miatt alig élte túl a fogság idejét, a svédországi gyógykezelés már nem menthette meg” = Nemes Nagy Ágnes, *Életrajzi jegyzetek, Család* (kéziratos hagyatékából) = N. N. Á., *Az élők mértana II.*, i. m., 168.

Porgesz Borbála ideológia besorolásáról vö.:

N. N. Á.: „Hogy mikor volt ő, mikor nevezte ő magát kommunistának, azt nem tudom, mert előttem soha életében nem nevezte magát kommunistának. Hogy baloldali, természetesen azt tudtuk, de mi is annak számítottunk. Ezek az ámyalatok – ezt is hadd mondjam el –, az Isten áldja meg magukat, ezek összemosódtak, nem lehetett pontosan tudni, hogy ki kicsoda. Egy döntő mozzanat volt akkor: antifaszizmus vagy nem antifaszizmus” = *Látkép gesztenyefával...*, i. m., 209.

Nemes Nagy Ágnes itt leginkább az 1940-es évekről beszél. A hagyatékából előkerült anyagokban is találunk erre vonatkozókat: „Elvégre mi is elhittük-reméltük úgy 45–48-ig, hogy mindennek ellenére jobb világ jön, hogy a náciizmust végül is legyőzték. Úgy látszik: van egy határ. Van egy pillanat vagy inkább pillanatok sora, amikor az ember valamit észrevesz” = *Nemes Nagy Ágnes hagyatékából* (I.), *A népiek* (1980-as évek első fele), (közéletesi Ferencz Győző), Holmi, 2008. április, 430–433., 431., <http://www.holmi.org/pdf/holmi2008-04.pdf> (Letöltés ideje: 2015. 08. 13.)

nevű barátnője emlékére írta.<sup>32</sup> Ebben a költeményben kapcsolódásaival szintén jelentős a fentebbiekben említett koponya, agy együttes szereplése. A lírai én a megszólítottnak ekkor még tételez<sup>33</sup> egy nagyon erős, tanokon, elveken alapuló hitet, amely dogmaszerűen él magában a megszólítottban:

„bened, kemény agyadba vágta  
merev csodáit már a hit”<sup>34</sup>

*Elégia egy fogolyról*

A dogmaszerűség hordoz egy rendről való sajátos gondolkodást, azaz saját rendfogalommal bír, csakúgy, mint ideológiailag ellenkező vetülete. Ebből adódhat az az interpretációs nehézség, amely lehetségesen kétféle rendfogalom szomorú következményét vetíti az elhunyt barátnő kapcsán: az egyik rendfogalom dogmaival elragadta a lányt, teljes azonosulás fedezhető fel rajta; a másik rendfogalom és követői pedig az előző negligálásának vágya miatt ragadták magukkal e személyt.

„[...]Agyaddal vont a mélybe  
a rend riasztó szenvedélye.”<sup>35</sup>

*Elégia egy fogolyról*

A továbbiak egy ezektől eltérő rendfogalmat sejtetnek, a lírai én és a megszólított általi eddig közöst, az érintkező világuk révén ismertet<sup>36</sup>, amelyet a felderengő újak meg akarnak szüntetni. Ez nem is vélhető olyan meglepő váagnak, hiszen e világ felfüggesztése már-már benne rejtett magában a világban, a bele-nem-simulás tapasztalatában.

„S szemünkbe ringva, oldozódva,  
a táj oly édes habja lejt,  
hoggy könnyként buggyan vissza fodra,  
mint mohó szájon lanyha tej:  
rend, elme, délutáni pázsit,  
kibomló holland rózsafáink.

Nem olvadtunk a kertbe mégsem.  
Maradtunk növekvő, kemény  
magzat az édes anyaméhben,  
növelt a fű, formált a fény,  
míg egy nap a kavicsra dülve  
testünket a világban szülte.”<sup>37</sup>

*Elégia egy fogolyról*

Az alakok mintha születésüktől fogva nem azonosulhattak volna a már meglévővel, ennek kemény s egyáltalában nem kívánt jeleit mutatja a vers. A megszólított markáns személyiségét, a változásban elragadottabbat<sup>38</sup> majd ki is szakítja a halál, amelynek tényét egy szép képben sikerül Nemes Nagy Ágnesnek érzékeltetni. A mű zárómomentumában vissza tudja hozni az alak gondolkodáshoz, elvekhez kötődését az agy és a könyv említésével.

32 Nemes Nagy Ágnes költészetében kis szerep jut az életrajziságnak, ugyanakkor a szerző e költői periódusában tetten érhető. (Ráadásul e mű esetében még sokszor hivatkozik is rá.) Schein ugyancsak céloz erre az időszakra (Schein, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m., 21.), Ferencz Győző pedig kitágítja e periódust az egész munkásságban fel-feltűnő momentumként az életem utalások feltűnésével (*Ferencz Győző emlékezése*, az interjú készítése, összeállította Kelevéz Ágnes, 2011. augusztus 2., Petőfi Irodalmi Múzeum (Virtuális Kiállítás), <https://www.pim.hu/object.7a4a64ac-c6e3-45de-9590-3a859988c682.ivy> (Letöltés ideje: 2015. 08. 19.).

33 A hagyatékból előkerült anyagok már kissé szkeptikusabbak annak irányában, hogy ha tovább él Porgesz Borbála, vajon dogmatikusan követte volna-e a tanokat, vagy felülírta volna-e önnön esetében azokat. Vö.: *Nemes Nagy Ágnes Hagyatékából I...*, i. m., [Porgesz Borbála (1982. húsvét)], *Porgesz Juci* (1983. október 14.), 430–443., 438–443.

34 Nemes Nagy Ágnes, *Elégia egy fogolyról* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 27.

35 Uo.

36 Nemes Nagy Ágnes és Porgesz Borbála világa között eltérések is nagyban mutatkoznak, vö.: *Nemes Nagy Ágnes Hagyatékából I...*, [Porgesz Borbála] i. m., 440.

37 Nemes Nagy Ágnes, *Elégia egy fogolyról* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 28.

38 Vö.: Nemes Nagy Ágnes, *Látkép gesztenyefával* = N. N. Á., *Az élők mértana II...*, i. m., 210.

„Te kúsznál akkor is előre,  
én hátul fogtam sarkadat,  
kinyújtott kéz csapott a főre  
(te voltál fejfel magasabb),  
belédmarkoltak, felmutattak:  
s nem kellettél a földi napnak.

[...]

– Téged aztán nyugatra vittek. –  
Ruganyos tested, szép agyad,  
zöldes félholdja szemeidnek,  
kezed valami könyv alatt,  
s a tüdővész, a jég, a kamra –  
igazságom! Ne hagyj magamra!”<sup>39</sup>

*Elégia egy fogolyról*

A szerző az emlékezés nem egy megszokott, már szinte mindennapi tulajdonságához, az emlékgyarapításhoz fordul, hanem az emlékek határba ütközését mutatja meg. A határ maga a koponya: hiába létezik az óhaj akár a megtestesítésre, az eltávozott barát iránti vágy, így a magányosság megmarad. A koponya burkolja az emlékeket, a megtestesítés nem mehet végbe, éppen hogy csak nem sikerülhet. A leginveciózusabb itt az Nemes Nagy Ágnes részéről, hogy egy versben próbálja a megkérdőjelezett testadást ábrázolni; az irodalom és a költészet határig kísérését jelzi, ráadásul egy költői képpel.<sup>40</sup>

„– Nem igaz, hogy bent nő az emlék.  
Mint csontos égbolt, kint borul,  
s mint koponyákhoz sűrű elmék,  
a vágyam édig domborul.  
De hozzá nem forr: lenge ék a  
élek utolsó buboréka.

Búvárharang? Egy réteg élet  
a tested és a vágy között?  
Homorú holtodig nem érek?  
Az emlék létig töltözött?  
Mértékedre hiába vágyom,  
csak hordom, hordom bő magányom?”<sup>41</sup>

*Elégia egy fogolyról*

Az előbbieken említett *szép és halál* összefonódása nem társ nélküli Nemes Nagy Ágnes első kötete idején. Erre az egyik legismertebb példa lehet *A szabadsághoz* című költemény<sup>42</sup>, amely hordozza a háború tapasztalatát, csakúgy, mint ennek az időszaknak vagy erre az időszakra reflektáló Nemes Nagy Ágnes-műveknek jelentős hányada.<sup>43</sup> Emellett

39 Nemes Nagy Ágnes, *Elégia egy fogolyról* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 28., 31.

40 Vö.: a tanulmány kezdeti fejtegetéseit.

41 Nemes Nagy Ágnes, *Elégia egy fogolyról* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 28.

42 Nemes Nagy Ágnes, *A szabadsághoz* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 25–27.

43 Fontos ezt hangsúlyozni, hiszen Nemes Nagy Ágnes nemegyszer szinte apolitikus költőként tűnik fel a szakirodalomban.

A felidézett időszak tapasztalatát Kabdebó Lóránt is aláhúzza, kitérve a kettősségre: „hogyan dolgozta fel ennek a háborúnak az élményét, amelyik ekkor keletkezett verseiben mindenütt ott kísért, és hogyan tudta ennek a szörnyű időszaknak múltával pillanatok alatt a szenvedés mellett az életörömmel is olyan költészetét teremteni, mint amilyenekkel akkori verseiben találkozunk?”

[...]

N. N. Á.: „Akkor írtam *A szabadsághoz* című versemet, *A reményhez* című versemet, ezek mind nagyon biztató címűek, erősen vegyül bennük az időszaknak a lendülete, fiatal optimizmusa és féltő keserősége, amely egyrészt a háborús élménynek tulajdonítható, másrészt bizonyos nem kellemes előjeleknek. [...] mindannyian politizáltunk, azt gondoltuk, hogy ez is ránk tartozik. Nem mintha elsősorban politikus érdeklődésűek lettünk volna. De, mondom, abban a hitben éltünk, hogy nagyon sok minden ránk tartozik. [...] 1947-ben férjemmel külföldre mentünk [...] Amikor visszajöttünk, egy másik világba jöttünk vissza. Az *Újhold* hamarosan megszűnt. Azután körülbelül tíz évig nem volt rá mód, hogy ez az írócsoport, amit később újholdasnak neveztek, megjelenessen. Nem volt rá lehetőség, hogy a maga módján mondhasa el azt, amit ő gondol.” = „*A háborúnak vége*” (*Kabdebó Lóránt interjúja*) = Nemes Nagy Ágnes, *Az élők mértana II.*, i. m., 253–264., 253., 262.

ugyanakkor még vissza kell térni az *Elégia egy fogolyról*-versből lehetségesen kinyerhető *szépfogalom*hoz. A már idézett utolsó versszakban találunk előfordulást a szóra, így szoros elemzést tudunk végrehajtani. Az értelmezés nehézségét az adja, hogy a már említett „agy” az elvekhez kötődés, illetve a hagyományunk miatt sem függetleníthető a gondolkodás módjának érzékeltetésétől. Az *Elégia egy fogolyról* azonban képes rájátszani a *szép* filozófiában, elméletben feltűnő azon aspektusára, amely egy tárgy szabadságához köti annak szépségét: egy tárgy akkor nevezhető szépnek, ha önnön akaratának formája alatt szemlélve az, ami, hiszen a szabadságot tudja mutatni a jelenségben.<sup>44</sup> A célszerűségnek nincs nyoma, ugyanis a versben a megszólított „szép agy”-ához a lírai én nem társít semmiféle, akár morális együtthatót. Ha másképpen lenne, akkor előtte és körülötte nem állnának a testre vonatkozó leírások. Az együtthatókat az olvasó párosítja a költeményhez a keletkezési körülmények ismerete okán.

A *szabadsághoz* esetében felmerülő 'szép'-fogalom két csoportban tárgyalható. Az első feltűnése egy összetett kapcsolatban mutatkozik. Az ábrázolt angyalok „széptekintetű”-ségében:

„Te székesegyház! Csupa ámulás!  
Sok fodros angyal! Széptekintetű!  
– Innen alulról talpuk óriás,  
a fejük pedig keskeny, mint a tű.”<sup>45</sup>  
*A szabadsághoz*

Az angyalok „széptekintetű”-sége gyaníthatóan nem céllal teremtdődik, ám nem feledhető el, hogy ebben a sorban ábrázolt angyalok „széptekintetű”-ségéről van szó, amelynél a megvalósítás sejtetően éppen alárendelődik a tartalomnak. Kérdéses, hogy e sorban a *járulékos szépet*, azaz a *szépnek* és a *jónak* a találkozását<sup>46</sup> figyelhetjük-e meg. *A szabadsághoz* utolsó két szakaszában lévő *szép* pontosan az együtthatóktól mentességet ábrázolja, azaz a bazsarózsához nem rendelődik semmilyen célszerűség e versben. Az imádathoz igen, de a rózsához nem:

„– Egy bazsarózsa áll az asztalon.  
Szépsége tömör, mint egy ékszeré.  
Gyönyörű szirma sűrűn, gazdagon  
fodorodik a vázán kétfelé.

Ha volna bennem valami imádat,  
elébehullnék csukló térdemen:  
csakis reá tűzd győztes glóriádat,  
mert szép, mert él és mert – lélektelen.”<sup>47</sup>

*A szabadsághoz*

A szerző a tömörséget nem elhanyagolható módon éppen egy hasonlatban ábrázolja. Az ékszer célszerűsége ugyanakkor nem vonódik rá a rózsára, hiszen nem az ahhoz tapadó utalás-hálót mozgatja be Nemes Nagy Ágnes a költeménybe.

A költő ugyanakkor a két *szép* közé szorítja a halál megjelenéseit, amelyeket – tőle nem tekintető véletlennek – pontosan a száj, a koponya és az áll segítségével mutat be.

„Maradék isten! Vágyad fel-le hurcolt.  
Már únlak. Kergén érted nem futok.  
Néhány barátom éhenhalt a multkor,  
mondom, mivel úgy látszik, nem tudod.

Milyen szalmába haraptak utolsót?  
Micsoda szájak, milyen koponyák!  
– Adhattál volna tán egy bögre borsót,  
tehettél volna pár apróbb csodát.

44 Vö.: Friedrich Schiller, *Kallias, avagy a szépségről* = F. S., *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, ford. Papp Zoltán, Mesterházi Miklós, Bp., Atlantisz, 2005, 23–71.

45 Nemes Nagy Ágnes, *A szabadsághoz* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 25.

46 Vö.: „e szabályok révén a szép a jóra irányuló szándék eszközeként lesz használható, arra, hogy az elme önmagát fenntartó és szubjektív általános érvényűséggel bíró hangoltsága támasztékává váljon annak a gondolkodásmódnak, amely csak fáradtságos törekvéssel tartható fenn, viszont objektíve általánosérvényű.” = Immanuel Kant, *Az ítélőerő kritikája*, ford. Papp Zoltán, Szeged, Ictus, 1997, 147.

47 Nemes Nagy Ágnes, *A szabadsághoz* = N. N. Á., *Kettős világban...*, i. m., 26.

A szájukat szeretném újra látni,  
a langyos állat, amely szétrepedt –  
s Rómába vágyom kerteket csodálni,  
és enni sűrű, finom étkeket.<sup>48</sup>

*A szabadsághoz*

A koponya egyrészt hordozza azt a jelentéshálót, amely a gondolat termékenységére utal, másrészt az áll és a száj hozzátartozik. A száj és az általa kimondott szó felelőssége, a háború és belőle eredően a halál nagy hangsúllyal bír Nemes Nagy Ágnes költészetében. „*A háborúnak vége*”-interjúbán *A szabadsághoz* és *A reményhez* című verseket a költő egymás mellett említi, mintha ezzel is éreztetné az idézettek kivül olyan kapcsolódásukat, amely a kimondás és a ki-nem-mondás körül összpontosul. Az utóbbi vers a megvallást, annak nehézségét és majd az ehhez tartozó, ebből keletkező ismeretet képes színre vinni.<sup>49</sup> Ez egy elodázott, a jövőben talán későbbre helyezett cselekedet.

„A keserút majd egyszer kiokádjuk.  
Ily keserút nincs mód kimondani,  
hisz keskenyebb a torkunk, mint az ágyú.

[...]

S a mozdulat talán, hogy szembenéztünk,  
A feltámadás, vagy a feledés?

[...]

s a szó egy cseppel túlcsondul a vágyon,  
s a nyelv, mint lángnyelv, rezzen, sistereg,  
s megszületünk. Megszületik a szájon  
örökségünk, reményünk: ismeret.<sup>50</sup>

*A reményhez*

A megvallásból majd lehet valami ismeret. A folyamat ellenben nagyon megemelt módon tárul fel az olvasó előtt, ugyanakkor ennek felfedésére szintén szükség van a költői képre, még akkor is, ha a nyelvhez való kötöttséget plasztikusabban mutatja, mint a tanulmány elején lévő. A *Bűn* című – tematikájában rokon – költemény egy megelőző lépésnél tarthat, a bűnhöz párosuló gondolat artikulálásánál, s ennek következményénél. A *Bűnnél* a megvallás a gondolat és a kimondás megvallása. Az örület a szavakhoz erősen kapcsolódik: „sorok rácsán fogad [elméd]<sup>51</sup> hiába rág”<sup>52</sup> (*Bűn*). A kimondottaknak, így a gondolatnak az interpretációjában, azaz a megelőző elveknek a felfoghatatlanságában kering a megidézett.<sup>53</sup> Ennek tapasztalatából kelene valami ismeretet teremteni a nyelv segítségével, ahogy éppen teszi ez a vers is.<sup>54</sup>

Nemes Nagy Ágnes *Kettős világban* című első kötete az ismeretszerzés és az ismertetés tematikáját járja körül oly módon, hogy a félelem kérdéskörének több aspektusát beemeli, mindvégig szem előtt tartva, hogy a költői képek révén tud eljutni az ismeretig magáig.

48 Uo., 25.

49 Schein is etikai felelősség sürgetésének aláhúzását fedezi fel: „[a] közlés hogyanja ebben az esetben az emberi létezés, a háború iszonyatát túlélő ember létezésének etikai felelősségéhez kötődik” = Schein, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m., 12. A közlés ebben az interpretációban már az egzisztálásban bennfoglaltatik, amely nem párosítható egyetlen adott individuumhoz sem, és természetesen a versre magára vonatkozik.

50 A *Száravillám* című kötetben 1948-ra datált. Vö.: Nemes Nagy Ágnes, *Száravillám*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1957, 81–83., 81., 82. [Az összegyűjtött verseket tartalmazó kötet e verset a *Kettős világban* blokkjában helyezi el.]

51 Az összegyűjtött verseket tartalmazó kötetben az „elméd” szerepel, vö.: Nemes Nagy Ágnes *összegyűjtött versei...*, i. m., 14.

52 A *Száravillám* című kötetben szintén 1948-ra tett. Nemes Nagy Ágnes, *Bűn = N. N. Á., Száravillám...*, i. m., 76–78., 77. [Az összegyűjtött verseket tartalmazó kötet e verset szintén a *Kettős világban* blokkjában helyezi el.]

53 Ez adódhat abból, hogy az értelmet a kimondotthoz lehet kötni, annak szörnyűségében, s nem pedig egyénhez. Vö.: Schein, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m., 11. A bűn továbbá nem egy adott individuumhoz kötött, hanem több egyén is, mindenki magára értheti, vö.: Uo., 15.

54 A korszak szóközpontú irodalma Nemes Nagy Ágnesnél is tetten érhető. Schein Margócsy Istvánnak ez időszak lírájára vonatkozó meglátásaira egyetértve reflektál, vö.: Schein, *Nemes Nagy Ágnes költészete...*, i. m., 13., 28.

# Múltatlan múlt

(Ágh István: Válasz hazulról)

„A múlt sosem halott. A múlt sosem múlt el.” William Faulkner, az Amerikai Dél nagy írója írta le ezeket a mondatokat.

Az idő ugyanis sajátos tulajdonságot vesz fel az élő emlékezetben: nem múlik. Ami egyszer megtörtént, mindörökké van, mint személyes idő, én-idő. Ez aztán majd a halállal lezárul, eltűnik, átadja helyét az emberi léten kívül, „az örök jelenben történő” (Egy félelem értelmezése), „az időn kívüli elnyúlt pillanatban” (Fényhíd csúcán) működő objektív időnek, amihez aztán az önző, emlékeit szorgosan leltározó-rakosgató, a múlttal szimbiózisban élő személyiségnek már nem lehet köze. Mint az úton járó kerék, olyan az örökké pergő, embert ledaráló, emberhez mérhető idő, a mi időnk: forgása közben mindig csak egy ponton érinti a földet – az individuális valóságot –, aztán közönyösen továbbgördül. Nagyjából ennyi áll rendelkezésünkre: az aki tudja, meddig tartó pillanat, amit Borges idéz az *Idő újabb cáfolatában* egy V. századi buddhista értekezésből, a Visuddhimaggából (*A Tisztaság útja*): „a jelen pillanat embere él, de nem élt, és nem is fog élni”.

A személyre szabott múlt mindössze annyi, amit átélünk, belőle életünk folyamán átélni vagyunk képesek. „Az idő maga az ittlét. Az ittlét az én mindenkoriságom.” – hívhatjuk segítségül Heideggert, hogy lefejthessük a múlttól a túl általánost és feleslegest. A múlt ugyanakkor elődeink által átörökített, jelenünket megtartó-meghatározó idő-talapzatunk is: „három előző nemzedékig ér az utódok emlékezete” (*Jubileum*), ami nélkül moccanni se tudnánk, sehol sem éreznénk magunkat otthon. Ez a talapzat pedig természetesen a megszentelt térben van lehorgonyozva, hiszen anélkül nem létezhet sem objektív, sem szubjektív idő. Bizonyos az is, hogy ami a maga szakralitásban fizikailag áll, az időben is áll. Arra is figyelniünk szükséges, hogy az elköszálni, szét-esni hajlamos időt mindenképpen rögzíteniünk kell, hogy el ne veszíthessük. Erre való a *Világtengely*, az *axis mundi*, az Ágh-kötet, Ágh verseinek esetében az iszkázi templom s a szülőház (*Harang-idéző*):

*A fiú, ki hatvan éve állt így a kert alatt,  
most már mint idegen szemléli a határt,  
mögötte szülőháza, jobbról a temető,  
s a falu süvege, a vén templomtorony,  
nézi, s egyszer csak azt veszi észre magán,  
mindent olyannak észlel, miként valaha volt,  
látja a kiirtott nyárost az elvadult bozót fölött,  
előhívja a nagygazdaság kietlen tábláiból  
a diófákat, s a mezei szőlők kies ligetét,  
s tudja, a Somló oldalán melyik pince kié.*

*Válasz hazulról* a legújabb Ágh-könyv címe. Különös kétirányúságot hordoz ez a cím. Mintha Iszkáz felé menve újra Iszkáz felől jönnénk a visszájára fordított időben, s a Világtengellyel együtt körbe forogva tágulna a köröttünk lévő tér, miközben egészen a gyermekkor rekvizitumaiig megfordulna minden eddig eltelt idő. De megfordulhat-e az idő? Egyáltalán: meg kell-e tudni fordulnia ahhoz, hogy a múltban átélte időbeli teljesség állandóan jelenidejű lehessen? Vagy csak a tér görbülete ér vissza egészen a szülőházig? „Miért nyaralok most e lakható / kúriában, és miért éppen én? (Már csak a hang) – A kérdésre adható esetleges felelet sokkal anyagibb, földibb, Ágh István-osabb a filozófiai eszméléséknél. Nyiltabb, őszintébb, nyersebb, legkevésbé „költői”. Ágh ebben a világban egészen egyszerűen, teljes emberi mivoltában otthon van. A szülőföld szerelmes szelleme az, ami védelmező burokként veszi körül a teljes Ágh-életművet. Egész ihlető világa szinte ki sem mozdul a múlttal megszentelt helyről, éppen úgy, ahogy a már idézett Faulkner műve sem a maga kimondhatatlan nevű megyéjéből.

A *Válasz hazulról* – ne tagadjuk – valamiképp a búcsúzás könyve is. A költő hetvennyolc éves. Ahogy tapintato-

san mondani szokás: a pálya végében tartózkodik. Ebben az életkorban mindenkinek eszébe juthat időnként valami nem egészen illendően elmondható, s történetesen éppen akkor, miközben „A lélek az emlékezet szárnyain bolyong” (*A lélek bolyongásai*).

A virtualizált, a múlttalanba kényszerített, az örök jelen ifjúságának tévképzetében támolygó, megszentelt tér hiányában függőző „modern” gondolat ezt a megnevezetlen, tabuvá változtatott valamit rémülten taszítja el magától, mint nem hozzá tartozót. A legszerencsésebb esetben is felháborító műhibának tekinti a vele törvényszerűen bekövetkezőket.

Akárhová lapozunk a könyvben, mindenütt az összegezés hangulatába botlunk. „Hova lett a szülőház a házból?” – kérdezi a kötet talán legszebb versének címe. A múlt valóban addig tart, ameddig az ember jelenvaló léte. Csupán a tárgyak képesek enyészni; a bennük felszabadult idő és tér szellemalakjukban megidézhetővé válnak, a velük való foglalatosság cselekvésé. A bepókhálózott időhomályban újra él a műhely, a szekér, a szerszámok, a kerékagyfűrő, a fogók, a gyaluk, a szekerce; villan megint valósággá a bőrbe szaladó vonókés okozta fájdalom.

A valami állandósult képzete oka annak, hogy az Ágh-könyv túlnyomó részének hangulata az elégié. A kötet legáltalában felének fényei tompák, a kertek ősziék vagy téliek: „Az érettsárga fal előtt, vedlett pikkelyű kerti pad / ázott, dér verte lécein csillapítom csontjaimat.” (*Megragadt pillanatok*). Kiindulópontja is van ennek a melankóliának: „Ami az elmúlás képzetét kiváltja, / az alkonnyal járó halálfélelem” (*Egy félelem értelmezése*). Kell-e figyelmeztetni az olvasót, az „alkony” szó metaforamivoltára? Aligha. Vagy ha igen, az már régen rossz, mert akkor el sem jut a *Ráadás* ciklus tizenhégy, a *Túlvilági találkozások* hét szonettjéig: „A reménység magától gyengül el, / mint a visszhang, nincs válassz odaátrol, / miközben elveszíttem a jelent, / a mai három nem térül meg máskor.” (*Túlvilági találkozások*).

A *Válasz hazulról* kötet azonban, főként árnyaltságának szívárványba játszó színeinél fogva jóval több, mint elégia, vagy ahogy a régiék nevezték: *siralmas ének*, hanem – éppen a Világtengely forgása miatt koncentrikus körökben kitáguló szakrális tér egyre gazdagodó látványa következményeképpen – egy teljes, otthonná varázsolt világ tükörképe is:

*Nincs az útnak egy talpnyi helye se  
mi lábnyomommal ne volna tele,  
bárhova lépek, mindig abba a  
lábnyomba, hova léptem valaha*  
(Nem azon múltott).

A jó gazda akkor is gazdája legbensőbb kivetüléseinek, ha történetesen aszfaltra veti a sors, hiszen ami egyetemes érvényű érték, bárhol fellelhető az otthonos térben. Pl. a reggeli séták helyszínén idegenkedő *Fekete limuzin*, vagy *Áz egyetlen kertje vasárnap*, a kint felejtett kénárga locsolócsővel s a forradalom emlékével, vagy a *Nagyvásárcsarnok* – ami egyaránt közös ihlető helye Ágh Istvánnak és Tandori Dezsőnek – megverseléseiben. Az alkatok különbözőségeiből adódóan más és más szemszögből persze.

*Elavult tárgy, ósdi forma  
maga is, ki versbe fog,  
s ha dallamát magyarosra  
szabja, inkább visszafogja,  
mintha szállna, s megy gyalog.*

Visszatérünk a kötetet indító vershez (*Ellenstrófák*). Nem lehet véletlen, hogy a legelső modern magyar költőnek, Arany Jánosnak dikciója és hangulatimitációja nyitja ezt az Ágh-könyvet, a hasonló élethelyzetből adódóan ráhangolódva Arany *Epilógusára*. Számos példa bizonyítja, hogy a magyar lírai gondolkodás alfája és ómegája a 19. századi mester műve, s szerencsénkre máig nem sikerült „tüllépnünk” ezen a normán. Jól van ez így, mert csakis a legtisztább ősforrásból lehetséges merítenünk.



Az Ágh-kötet majd minden sorában a versdallam andal-  
gó szépsége, az Arany János-i veret költőösztön vezérelte  
megismétlése, lassú mozgása, a füllel alig hallható, a rím-  
hangzattól némiképp megfosztott, nagyon távolról érkező  
asszonáncok halvány visszfénye is ebből az ósanyagból  
véteik.

Ezek miatt támadt a könyv bírálójának az a képzete,  
hogy tisztességben megöszült, megkopaszodott, koros urak  
tangóznak ilyen elegánsan és hitelesen régi argentin film-  
felvételeken az élet minden rezdüléséről tudó, telcombú,  
érett asszonyokkal, ahogyan az Ágh-vers szól. Nem vélet-  
len a hasonlóság. A teljes élet van együtt mindkettőben és  
a *danse macabre*.

(Nap Kiadó, 2015)  
Kemsei István

## Kavics Isten kezében, avagy a létezés szépsége és türelme

(Pintér Lajos: fényöröm fénybánat)

Pintér Lajos ahhoz a *fehéringes* költőgenerációhoz tartozik,  
amelynek indulását a politika igencsak megnehezítette. Ha  
nincs a Móra Könyvkiadó Kormos István gondozta sorozata  
– sokan atyai jó barátjukként tisztelték a vagabund poéta-szer-  
kesztőt –, talán el is vész a lírikus tehetségek bizonyos hánya-  
da, hiszen akinek a Szépirodalmi Könyvkiadó és a Magvető  
Könyvkiadó ajtót mutatott, szedhette a sátorfáját.

Szerencsére létezett a tevőleges *erkölcs*, Kormos ilyen  
bábája volt a születendő értéknek, s aki nem tudta megmász-  
ni – természetesen politikai okok miatt – a két központilag  
irányított és *megfegyvelzett* könyvkiadó irdatlan lépcsősor-  
rát (a kéziratok elfogadását tekintve ezekhez viszonyítva a  
Himalája csaknem bucka volt), annak nem kellett a kulcsot  
bedobnia, mert *főnről* vigyázott rá a gondviselés.

Eme generáció két jelese, Pintér Lajos (*Fehéringes folyók*,  
1975) és Nagy Gáspár (*Koronatűz*, 1975) szintén a Mórának  
köszönhette a kötetbeli bemutatkozást. Az ikercsillag Kor-  
mos fényében növekedett. Melléjük lehet sorolni, jöllehet a  
*Magdolna-záport* (1975) a Magvető adta ki, az ugyancsak tü-  
neményes indulású Baka Istvánt is. Hárman – Nagy és Baka,  
amíg tehette, vagyis amíg élt – akkorát szippantottak az *éles*  
levegőből, hogy a kozmosz szinte beleremegett.

Az aránylag fiatalon meghalt nevezett költőbarátok már  
főnről irányítják – azt nem mondhatnám, hogy angyali tü-  
relemmel, hiszen a forradalmi hév nem halt el – a lírikus-  
okra föltöbb jellemző, tüdőt tágító légzés „akcióját”, s a  
*szabadság-futamukat* rendületlenül továbbvivő Pintér pedig  
(Kecskeméten lakozván is az Európa-zsámlayon terdepel-  
ve) végzi költői munkáját.

Emlékezőlírájára nem az öregség felé botorkáló költő fázi-  
sait jelzi, noha bizonyos kor után ez sem hangoznék idegenül,  
hanem a fényerek, fénynyalábok katedrálisait bejáró bölcs  
megnyugvással – a líra fájdalomözönben is játék – az enyhe  
sötétedést átvilágító Napocska még ma is éltető erejét.

Hiszen a *fényöröm fénybánat* derüje – a kötet az 1995  
és 2015 között született válogatott verseket foglalja magá-  
ban – nem pillanatnyi *lázalom* (bár fölfokozott Tisza-szerel-  
mével az organikus lét káprázatának is fölfogható), hanem  
az évtizedek alatt kikristályosodott élettapasztalat, a zengő  
nyelv tárháza. Amelyben a sírás, az emlékezés legmélyebb  
kráttere, az édesapa halála is éppúgy lehet életfunkciót javító  
gyógyszer, mint a huncut mosoly (Schéner Mihály), vagy a  
kedvenc tájat, az Alföldet keserűdes kacajjal végigszántó, a  
fehér bilincseit a fehérből, a végtelen fogságából kiszabadító  
életerős igyekezet (Tóth Menyhért).

Pintér költői attitűdje olyan magatartásforma, még a sok  
mindent megrontó politika elítélésében is ott a megbocsátó  
gesztus, amelyben akarva-akaratlan ott lakozik az élet-halál  
dinamikája. A lírai személyiség természetelvé násztáncában  
az organikus lét a műveltségfaktorok (történelemismeret,

irodalmi, képzőművészeti, mitológiai tudás stb.) különböző  
erősségű delejével elegyedik.

A „nemzedéki szeretetetés” nem merül ki abban, hogy  
magunkhoz ölelünk boldog-boldogtalant, lecsúszott világván-  
dort és az alkohol medencéjében fürdőző hajléktalant. Ez ön-  
álló terep. Az összetartozást mint magatartásformát valló  
terep valójában hűségek (hűség a hazához, hűség a nyelvhez,  
hűség a fölnevelő közeghez, hűség az értékhez) összegzése.  
Egy létra áll rajta, amely az égnek, az ég kapujának támasztva  
bármikor utat nyit *fölfelé* (irgalmas józansággal rendet tesz a  
bensőben); és helyet ad – kótábla-komorsággal – egy sajátos  
„tízparancsolatnak”.

Ebben a bibliai jól ismert törvények, csak a kozmikus  
magasság (vagy még az sem) szab határt, újjakkal bővülnek.  
Érthető az érthetetlen? Ez a profán, mert a borítóító mámort  
és a szabadságküzdelmek bármely fokát együtt tartalmazó,  
azonban nem kevésbé ünnepélyes „hűzparancsolat” egy  
rendíthetetlen alapkövön, a hagyománytiszteleten nyugszik.  
A holtukban is *élő* ösök adják kikezdhethetetlen szigorát. Az  
erkölcsben rejülő dinamika.

A holtak didergő tömegén áll a vándor – a doni pokol épp-  
úgy idetartozik, mint a különféle színre mázolt diktatúrák (fa-  
szizmus, kommunizmus) meszesgödre –, s indító lökést („fölfé-  
lé – szabadnak!”) a humuszt gazdagító embersereg ad. Miként  
mondotta volt korábban egy erdélyi költőtárs, Farkas Árpád,  
hogy apáink arcán járunk, úgy Pintér is tudatosítja bennünk –  
nem akármilyen erőt ad ez a rejtélyes hátország.

Miben leledzik a rejtély? A visszasugárzásban. Mint-  
ha kötelező volna megholt nagyjainknak „visszajárni”; ha  
mással nem, az életművükben, mosolyukban és magatar-  
tásukban egyként megvilanó derüvel, az erkölcs aranyfe-  
dezetével. Hogy – akár a bor tüzelte állapotban, valaminő  
mámoreban – észlelhessen eme támaszt a jobb sorsra érdemes  
utód. Persze Pintér van annyira érzékeny, a káprázatot való-  
ságnak mutató költő – „Részeg vagyok most, tündöklő ré-  
szeg. / Markomban fölrobbant pohár.” –, hogy lírahelyzetet  
teremthessen magának. Olyasféle frappánsan eleven *kilátót*,  
ahol az elárvultság mámoreban nagyra nőhet.

„Emeljetez föl, kicsi szárnyak, kicsi / ikaroszi szárnyak,  
s ne / csapjatok a szikláknak. / Emeljetez föl, kicsi szár-  
nyak, izzó / szitakötő szárnyak, / hajnali hártvány, szűnyog-  
szárnyak, / Kondor Béla repülőjéből / letörhetetlen lécek,  
szárnyak, / rőt angyalszárnyak, röpdülő szőnyeg, / légszákok,  
léggömbök, szálló ernyők. // Nem a földön, rajtatok állok, /  
s csontokon lépek, hogyha járok, / elhunytak, drágák, hullt  
virágok, / épp lábujjhegyen, hogy ne fájjon. / Épp lábujj-  
hegyen, hogy ne fájjon, elhunytak, drágák, elhunyt virágok,  
/ csontokon lépek, hogyha járok, / nem a földön, rajtatok  
állok” (*Hajósi Cabernet dicséretére*).

Ebben az emberiséget, a nemzetet, a várost, a nemzedék-  
társait és a családot ugyancsak megszólító – tőle a csoporto-  
sítás – profán ars poeticában épp az az érdekes, hogy minden  
szállong, és minden a helyén van. A költő nem a bortól –  
„Mégis szeretlek, szétvert költészet” –, hanem a kimondás  
könyörtelenségétől lesz részeg. Fáj neki a dal, hogyne fájna,  
ám van annyira szemérmes, hogy *italfelhőbe, kocsmagözbe*  
burkolja fájdalmát.

Játszi keserűség firkarajza – tenger nélküli hajó Hajóson  
– a vers, és mégis benne sűrűsödik az étellel derűsen birkó-  
zó költő lírájának megannyi keserve és (még az átokban is  
mosoly) fölszabadultsága. Sosem a formamivesség izgatja  
– ha jól emlékszem, a kötetben nincs is szonett –, hanem a  
kimondhatóság *lángra* fűzőtt boldog keserve.

Eme meztlábás szolozsma, ha szabad a Pintér-lírát így  
neveznem, tördeli a sorokat, de a gondolatritmus sosem sza-  
kad meg. Igyekszik, „költői fogás” a természetes beszéd,  
a lehető legközvetlenebbül szólani, közben a szóképek, a  
metaforikus bőség akarva-akaratlan szívárványt rajzol – né-  
melykor döbbenetesen keserű szívárványt: „Katyn holt / ka-  
tonáinak / keresztcsontja az égen / a hold” (*Tiszavirág – mit  
hoz a múlt*) – a pattogóan rövid, néha csak egyetlen szóból  
álló sorok égboltjára.

Kényes versbeszéd? Inkább a kimondást erősítő hang-  
ulatában pontos. Ha nem így volna – márpedig így van –,  
az operett kacaja („Cintányéros, / cudar világ?”; a költő el-

hallgatja a folytatást: „igyunk egy kortyocskát”) nem kerülhetne, akár egy versen belül, az *Ómagyar Mária-siralom* fájdalmát idéző, Bella István által is átszellemített „világ világa. / Virág virága. / Szerellem / kápolnavirága” mellé. Mindez a Kodályt is megszólító *Bevezetés egy Vígh Tamás-kiállításához* című versben olvasható. Eme furca parafrázis máiglan égető kérdése? Nem mindegy, „Hogy énekel / a nép vagy / koldulón térdepel?”

A játékos játék – „Száz színes szalag a nyár” (*Graffiti IV*); „hat tyúk / kapingál” (*Játék*); „gatyájában lágy tojás, / kobakjában látomás” (*Ujjévi versch*) stb. – nem akadályozza meg abban, hogy sorsüldözött komorabb játékait is verssé oldja. Ebben a didergő nevetésben, színházi, vagyis *maszkos gesztusban*, van valami a halálra ítélték, halálra készből dök napfény kívánta derűjéből. A verscímme emelt *Tuborg csapat sör* Dániát juttatja eszébe, Dánia pedig Hamletet: „hozzám a tuborg / nagyon illene / az az aranysárga címke / az a fekete / lenni vagy nem lenni / nagyon illene / a futóhomokra kiöntött / tengerhomok illene / a feldöntött pohár illene / a szétrobbant pohár / szétrobbant határ / szétrobbant én / hozzám a halál nagyon illene / de hozzám az élet is / hozzám a tuborg / nagyon illene”.

Leírja maga is a szót, „keserősége hüvössége” miatt? Avval akarja szeretettől ittassult lánglelkét kordában tartani? De akkor miért hívja – tudom, korábban beteg volt – a halált? Vagy csak játszik, hogy ezzel a „halálos játékkal” büvkörébe vonja azokat is, akik az önmotogató gesztustól idegenkednek? Dehogyan robbant szét, miként közli, az *énje*, szilárd az, mint maga az egészséges derű kőfala. Élvezi a létezés szépségét, és türelemmel viseli – várakozó csöndben – a rá mosolygó szerencsét. Ez akár egyetlen jó sor is lehet, ami erőt ad. Újabb erőt, hiszen erős.

Mitől? A Tisza-szerelemtől, a megtalált hangtól, a baráktól. Ki gondolta volna, hogy a hajdanán Párizst megjárt Tolnai Ottótlól ajándékba kapott „tengerzöld színű füzet” – Újvidék *azúrja*, jöllehet ott volt arra az angyali-ördögi Schéner színes palettája is, átvilágította az Alföld futóhomokját – mennyi vers ösztönzője, előhívója lesz. Említettem a szerelmi vallomásnak sem utolsó *Tested könyvét*, a duplafedelű, mert költött alakot idéző *Lázary René Sándor verset* – Lázary René a marosvásárhelyi Kovács András Ferenc alteregója –, s nem utolsósorban a *New Zeland I.* végzetlen keserű kifakadását, számvetését.

A költemény a dűlőutak, a tanyák, a család, a jó értelemben vett kishaza, vagyis az otthonosságérzet földidézésével kezdődik (a jó barát Buda Ferenc előtt is tiszteleg eme gesztus), és az innen való *elvágyódás* szívre nehezede koloncával zárul. (Még feloldásként is könnyű, hogy a menekülőt csak a kedves tarthatja meg.) „En megkóstoltam Magyarországot. / Marokkal szedtem s ettem földjét, / mint a holtak – ökredeztem és kihánytam. // Én megkóstoltam édes hazámat.”

Valóban csak avval mer a mélybe merülni, hogy révületét – „Forgok az úrben” – a semmiben hajózó hajós állapotához hasonlítja. Innentől kezdve viszont már kegyetlen – meglátásaiban, ítélezéssé avanszált kiábrándultságában is. „Európa! / Álmunk mivé lett. / Lehajolok, hogy mosakodjam. / Mosakodjam, mint a paraszt – / lavór vízből / nagy tenyerével mervén a vizet. // S vér van, háború órájás hideg tenyerem tükrében. // Rövid idő alatt / törött cserép lesz a magyar. // S törött cserép lett Európa. // Élünk törött-cserép-hazában, / törött-cserép-Európában, // hol Széchenyi döblingi sakkasztalja / feldöntvén, lesöpörvén. // S bábu mi vagyunk.”

Igaz, hogy a *New Zeland II.* zárása enyhíteni igyekszik a dűhben fogant kiábrándultság eme fokát – „Elvágyodom innen New Zelandbe. / Visszavágyodom onnan a zárt e-be” –, ám a költő nem békélhet meg a rácsapódó szennyvel. Evvel néz szembe, ha groteszk formában is, a *Monica Lewinsky-blues* – sokatmondó alcímmel: *Zene fívós, szívos hangszerekre és cselesztára* –, és ezt akarja elhárítani az *A centenáriumi évre* (alcím: *Illyés Gyula emlékére*) írott vers is. Érdekes, hogy mily sugallatos, az egyszerű montázon túllépő erőt képzal a parafrázisoknak.

A fönt említett költeményben ilyen a „Szekszárd felé”, a „Magánszorgalmú kutyák”, a Herder-jóslattal való szembe- szegülés említése, és nem utolsósorban – ítélező gesztus-

sal – egy híres cím feje tetejére való állítása: „De rom van a rendben”. Sütő Andrást köszöntvén az író híres művét, a verscímme emelt *Anyám könnyű álmat ígértet* nevezi néven, a Bibó István-medalionban a *Harmadik utat*, a *Bölcsőben* – és még ezer példát említhetnék – a tragikus sorsú Szilágyi Domokos remek szerelmes versét citálja, beleélő gesztussal: „hallod / harangoznak / monostoron / isten légy kegyes / ostrom”. Az indulás közös emléket – feledhetetlen emléket – von keretbe (*Tengerlátó*), s ezt avval akarja hitelessé tenni (az olvasó feledékeny!), hogy a nemzedéki névsort a versen belül meg is ismétli: „Baka Bari Nagy Gazsi / Pinczési Pintér / Kántor Péter Szöllősi Zoli”. Vert had? A halottakat, Baka Istvánt, Nagy Gáspárt, Pinczési Juditot kivéve – győzedelmes sereg, bárhogy is változott a lírikusok hangja.

Ez a nevekben, könyv- és verscímeiben megtestesült tudás a bennfentesség látszatát keltheti, jöllehet Pintérnél az áradó – jobban mondva körkörös, mindig újakezdődő – szeretet megnyilvánulása. A versek ezért, legalábbis nagy részükben, „irodalomtörténetet” írnak, nem beszélve a képzőművészeti és egyéb „adalékok” (köszöntők, portrék, megidézések) – Tóth Menyhért, Schéner Mihály, Vígh Tamás, Kondor Béla, Bozsó János, Deim Pál, Bahget Iskander, Bálint Sándor, Bibó István, Bauer Sándor, Moyses Márton, Jan Palach, és hosszan folytathatnám a sort – színes arzenáljáról.

Ha hangulatfokozóként kell egy kis csavar, játszik a nyelvvel – „lányok az útszélén / parázna billegetők” (*virágzó körtefák*) –, ha a nagyapai szeretet megköveteli, verset ír (bár csak később fogja megérteni) az unokának (*Gyermekdalok*). Többnyire rövid sorokban rohan, egyszer erre kacsint, másszor arra – az *önarcképpben* (54 éves korában) például József Attilára, megfejelve a montázst saját leleménnyel: „nézd nézd mama / irgalom édesanyám / elkészült a / tulipános önarckép” –, nem állal gúnyképet formálni (noha csak áttételesen politikusi alkát) a levitézlett, sőt végtelenül ártalmas kommunista vezetőkről (*Kádár János és Farkas Mihály Rajkot vallatja*). Százszor átéli a korán meghalt, testvérként tisztelt Nagy Gáspár halálát, s egyúttal fejet hajt, emlékezővén az *októberi lángokra* a költő nyílt szava, bátorsága előtt (*Párhuzamos koporsók*).

Romantikájában ég és föld összeér, maga is szívesen áldoz az érzések libikókáján egyensúlyozó nyelvnek. A *Reggel* című vers kezdése – „A nap mézecsöppjei átütik / a fák lombját...” – érzelmi megvilágosodást, vidám hangulatot sejtet, holott ez a többivel együtt folyamatos előkészítése a komor végnek. Jó, ha kimondjuk, Pintér a legapróbb szöszszenetében is csaknem mindig létverset (vagy létvershez hasonló állapotleltárt) ír. Lírájának csúcspai az ilyesféle. A reggel kábulatában-örömben megfogalmazott befejezések. Íme! „Hova zuhantok, éji lovak, / hova, éji csend, hova, csillagok? / A hold is: szárnyanőtt madár, / elszállt. Megvirradván, ha indulok: / bennem az álom, a csend, csillagok. // Belül hordom az éjszakát, mint a dacot.”

A halhatatlan klasszikusunkhoz híven ő is megkérdi, hogy „ment-e a könyvek / által a világ elébb” (*Levélféle*). Válasza lesújtó: „ment doberdóig / katinyig auschwitzig / hirosimáig / máig”. S ezek alapján a vers befejezése sem lehet más: „áll egy ember / áll magában / itt áll / a tükör előtt / századvég / ezredvég / ír sír”.

Érdekes a ciklusok egymásba épülése – az emlékezet „átfolyatása” –, s legkivált figyelemre méltó, ahogyan a *Tiszavirág* összefoglaló címszó alatt ki-kibontja a három-négy versből álló verstesteket, amelyeknek mindenike önmagában (is) megálló költemény.

A hatvanéves Tiszatáj köszöntésére írt *kavics* szintén egy ilyen *Tiszavirág*-halom tagja. Nem ismerem Pintér Lajos mítoszi kötődését, Isten-élményét, csak emberi arcát. Ezt az arcot, bármilyen is az alapállása, ő maga keretezi. Az alábbi sorokért érdemes – sok ilyen szerepel a *fényöröm fénybánat* című válogatott versekben – a könyvet sűrűn kézbe venni. „egy kavics lehettem / Isten kezében magam is / a vízre hajított / merüljek fölrepüljek / mára már elengedett / már nem engedi / hogy óvo kezén ott pihenjek / kezében megbéküljek / lélekző kavics.”

(*Orpheusz Kiadó, 2015*)  
*Szokolczay Lajos*

# Thészeusz az emléklabirintusban

(Áfra János: Két akarat)

2012-ben a JAK és a Prae.hu közös kiadásában jelent meg Áfra János első, *Glaukóma* című kötete. A debütáló versgyűjtemény költői sajátossága a „Ki beszél a szövegben?” és a „Ki a szerző?” kérdéseinek feszültségében megteremtődő poétikai játéktér kialakítása volt, mely – bár a *Glaukóma* recepciója számát és minőségét tekintve is figyelemre méltó, s különösen Áfra nemzedéktársai körében mutatkozott produktívnak – esetenként mintha inkább labirintusként szolgált volna az értelmezők számára, akik Ariadné fonala híján eltévedtek a kötet poétikai útvesztőjében. Nevezetesen arról van szó, hogy mintha nem különösebben termékeny félreértés lebegte volna körül a „lírai alany” kilétének kérdését. Egyrészt ugyanis a *Glaukóma* verseinek beszélője mindig más, s az egyes darabok versbeszélőit az a viszony kapcsolja össze, amely a versek tárgyához köti őket. Pontosabban ahhoz a valakihez, akiről a kötetkompozíció lírai monológjai szólnak, Borbély Szilárd fülszövegének „erős” interpretációja szerint „Glaukóma hercegéről”, aki persze – mint Ady hőse – éppen annyira „fenség, Észak-fok, titok, idegenség”, mint minden más ember. Mégis (ha jól olvasom a kötetet, s nem járok éppen én a tévúton) ő a hiányzó középpont, akit a versbeszéd láttatni akar, de aki igazi valójában sohasem lesz látható (ebben az összefüggésben is jelentéssel a kötet címe: *Glaukóma*, azaz zöld hályog), amennyiben ő maga közvetlenül nem szólal meg a kötetben. Sokkal inkább tehát versobjektum, mint -szubjektum, lírai tárgy, semmint lírai alany. Másrészt viszont ezzel ellentétesen ható jelentésalkotó tényező a kötet borítójának a cím fölé írt szerzői név, valamint a borítón és a ciklusok határán látható, a kötet szemantikai egységességét is kihangsúlyozó, s a sorozat utolsó darabjaiban a szerzőre igencsak hasonlító (fél)portrészorozat, melyek versbeszélő(k) szórt identifikációját mégiscsak a szerző mint centrum köré szervezik. Ennek a kettősségnek a kidolgozottsága adja, véleményem szerint, Áfra János első verseskötetének figyelemre méltó poétikai invencióját.

2015-ben a Kalligram Kiadónál megjelent *Két akarat* látszólag kevesebbet kockáztat. A némileg erodálódott nagykompozíció megtart valamit a *Glaukóma* születéstől halálig húzott narratív ívéből, még akkor is, ha a lezárást nem a versszubjektum elmúlása, hanem egy éppen aktuális végpont jelöli ki. A kötet első ciklusa (*Gyermek és póráz*) még a címben is jelölt gyermekkor világát idézi, esetenként a *Glaukómából* is ismerős traumatikus élettörténeti mozzanatokat, motívumokat mondja újra. S ha a cikluscímekben jelölt póráz a kötöttséget, de legalábbis a másikkal való kötődést szimbolizálja, akkor a *Két akarat* lírai darabjaiból kapcsolattörténetek elbeszéléstörödeléi olvashatók ki, a másik keresésétől a megtalálásáig, majd elvesztésétől az újra rátalálásáig. Annak ellenére, hogy a versmonológok grammatikai ideje jellemzően jelenidejű, a költői beszéd mégis mintha szinte mindig az emlékezés szituációjában hangzana el, s ez a megszólalásmód a lírai ént olyan folyamatot jelenben pozicionálja, melynek nézőpontjából a kötetben elbeszélte ént-te kapcsolatokat eleve a múltó idő viszonylatában jelenítődnek meg.

A *Glaukóma* recepciójának egyik jellemző vonulata a beteg, torzult, traumatizált testképek leírására koncentrált testpoétika felőli megértés volt. Ebből a szempontból a *Két akarat* szintén az fogódzókat az olvasó számára, a *Már élve felejthető vagyok* a halott test lebomlásának folyamatát naturalisztikus pontossággal leíró részletei (a kötet más verseihez hasonlóan számomra) például József Attilát idézik, a test pusztulásának aprólékos ábrázolása ugyanis mintha az *Óda szerelmes mikroanalízisét* írta újra. Ennek ellenére éppen a test poétikai funkcióját tekintve figyelhetünk meg jelentős elmozdulást a *Glaukómához* képest. A test ugyanis a *Két akaratban* – szemben a hivatkozott verssel – jellemzően a költői nyelv képi síkjára helyeződik, valamilyen elvont dolog láttatására szolgál. A *vonal kiengedése* című versben például az idő szemléltetésére („Mint inszalag, szakad el

az idő”), az *Ami visszafordít*ban pedig a beteg testhez kapcsolódó képzet a másikkal fűződő viszony megjelenítését szolgálja („Te kirekesztesz, mint erekből káros kontraszt- / anyagot, de vajon létezhet ilyen steril szerelem?”). A hasonlatok és metaforák poétikai szerepének előtérbe kerülése bizonyos értelemben Áfra lírájának konvencionálisabb irányba való fordulását is jelzi, ennek megállapítása azonban semmiképpen sem leértékelő kritikai gesztus kíván lenni részemről, ugyanis azt, ahogyan a metaforikus költői beszéd a kötet egészében felépül, igen figyelemreméltó költői teljesítménynek gondolom. Legfőképpen azért, mert poétikailag nem a nyelv áttetszősége, alkotó és befogadó számára könnyen kézhezállósága működteti a kötetet, hanem egy olyan versbeszéd kialakítására való törekvés, melyben a képi és gondolati síkok egymásba csúsztatása, egymásba mosódása hoz létre egy sajátos, az állandó instabilitás érzését keltő versvilágot, s ebben a poétikában pedig legalább annyira uralkodó a gondolati tartalom, mint a testképekkel szövegbe vont fiktív anyagosság.

Az (élet)időt metaforizáló *A vonal kiengedése* című ciklusnyitó vers így akár egyfajta eposzi hasonlatként is felfogható, mely ezáltal a kötetegész narratív nagyszerkezetére is (előre) utal. A *Két akarat* egyik hőse tehát alighanem maga az idő, melyet az első ciklus nyitó verse testmetaforikával és a születés képzetével vezet be, s a kötet zárata az *Akikkel majdnem egy* című vers számadásával rekeszt be, vagy inkább függeszt fel ideiglenesen. A másik lírai hős pedig az idő múlásával szembesülő versbeszélő, aki az emlékezés lírai szituációjában szólal meg, s ily módon szegül szembe a másik akaratral, a jelent múlttá, az egykori valóság teljességét az emlékek töredékeivé erodáló idővel. S éppen ez a költői szándék működik a kötet finoman érzékelhető kohéziójának háttérében, a családtörténetet alapmotívumává redukáló első ciklusban, s a másik megszólítása révén a versbeszélő önnön identitását, mikroközösségi kapcsolathálóját is visszanyerni vágyó lírai monológokban, ahogy az *Ott, ahol nem zárlatában* olvashatjuk: „veled / hátha összerakható lesz a családról / szóló szétpergett történet”. Az *Agyagfigurák* című vers talán legjobb példája a kötetből a képi és gondolati-referenciális síkok jelentésteremtő poétikai működésének. A vers első felében valamilyen tájelemként megjelenő „kavargó emlékek” a második versszakra antropomorfizálódnak, valamilyen emberi formát felvevő (agyag)figurákká alakulnak, végül a vers utolsó felsorának hiányos mondatában a végtelenbe tűnnek.

A kötet záróverse nem az élet elmúlásának tapasztalatát fogalmazza meg, sokkal inkább a másik (önmagunk) keresésének lezárhatatlanságát és az állandó újrakezdés lehetőségének élményét közvetíti:

*Egy volt. Mindig csak éppen egy. Aztán én is egy voltam a sok között. Kellott valaki mellém, majd valakinek egy időre keltem. Kiegészíti egymást két várakozó a végtelenben.*

*De csak egy, aki több, aki bárki lehetne, mert sokakból áll, hisz a fejemben raktam össze. Bárki, aki még senki sem, senki, aki ott lakozhat bárkiben – talán felé töreksem.*

Mégis a halál és a haláltól való félelem meghatározó érzelmi modulációja az új Áfra-kötetnek is. Az első ciklusban az apa betegsége és halála a kiindulópontja az egész kötetben végigvitt halálélménynek, a feloldhatatlan szorongásoknak, melyek a lélek legbelsőbb labirintusába visznek, ahol az ifjúságot felfaló szörny lakozik. Vagy legalábbis laknia kellene ahhoz, hogy megsemmisíthetésével a lélek visszanyerhesse szabadságát: „De el kell mondanom, // nem tudom, hol van, ha van ilyen nyugalom egyáltalán, / valahol túl a hiányodon, ahol e játék föellenségének hamván / megpihenhetek veled. Csakhogy még igazi szörnyünk sincs, / akire bűnbakként mutogathatnánk egymást elkerülő napokon.” (*Mintha egyedül*) A kötet számomra legemlékezetesebb verse a korábban említett *Már élve felejthető vagyok* című, mely a legerőteljesebb kifejezést adja a test pusztulásának, s – egy szójátékba ágyazva s ezzel a témában rejülő tragikumot eleve feloldva – a lét megváltatlanságá-

nak: „Nem üdvözöl minket senki, talán nem is üdvözültek. / Felismerhetetlenségig beteljesültek e széthordott testek, / és a legfrissebb koporsóban végtére is épp elkezd újra / burjánzani az élet, hiszen a csontokat körbekúsza // lakomáját bontja szét egy csapatnyi fehér féreg”. Amíg az emlékezés a reménytelen rekonstrukció igényével a múlt felé nyitja meg a versbeszélő horizontját, addig a halállal való szembesüléssel a jelenvaló lét önmegértése a jövő felől, a végesség tudatosodása által határozódik meg.

A kötet záróciklusában a másikhoz intézett, a másikat a versvilág fiktív terében a beszélőhöz való viszonyában jelen-lévővé formáló aposztrofikus beszédmód önmegszólítással alakul, ezt jelzi az önnön szépségébe szerelmes Nárcisz görög mitológiai alakjának megidézése is (*Nárcisz szerelmei*). Ennek a kötetben belüli poétikai váltásnak a példája a *Kifáradás* is, melyben a világhoz és a másikhoz való viszonyának éleltapasztalatait a versbeszélő saját létének megértésére vetíti rá: „Aztán a gödör alján / szítárod a törmelékeket. / Keresésre kényszerít az akarat, / a legvastagabb könyv, / amit még nem írtak meg, // Háború a hatalom térképén, / a bőrön. A kifáradás esztétikája, / amint a víz párologni kezd / belőled. És egyszer csak / hirtelen, tágra nyílt / szemekkel halsz meg, / mintha még soha.”

A *Két akarat* verseiben tehát nem egy folyton változó szerepet játszó beszélő szólal meg, mint a *Glaukómában*, hanem mintha mindig ugyanannak a lírai alanynak a hangját hallanánk, amint éppen mást szólít meg, valaki máséhoz, esetleg önmagához beszél. Áfra formailag is változatos lírája – miként a mottóként szereplő cím nélküli háromsoros is jelzi: „Így lehet elmondani, könnyen / felejthető mondatokban, csak így / hagyhatunk el belőlünk mindent.” – kimondhatóság és kimondhatatlanság hagyományosnak is tekinthető költői paradoxonában születik, s éppen hiányai, kihagyásai révén válik sokértelmű, izgalmas költői megnyilatkozássá. A *Glaukóma* kritikai recepciójának is egyik lényeges megállapítása volt, hogy a versek mögött felsejlő líratörténeti hagyomány és a szövegek kortárs költészeti kontextusa már az induláskor érett és egyéni versnyelven átszűrve szólalt meg, s még inkább igaz ez a képzőművészeti alkotások inspirációját is termékenyen hasznosító *Két akarat* lírájára.

A könyv Kasza Gábor képének felhasználásával készült kékeszöld borítóján kisfiú áll egy fal előtt, út mellett a járdán, az aszfaltra egy kör és egy négyszög van rajzolva. A fiú ezeket nézni, s mintha választania kellene: kör vagy négyzet? Jobbra vagy balra? Pont, mint Thészeusz.

(Kalligram Kiadó, 2015)  
Szőnási Zoltán

## Egyetlenegyszer kimondani?

(Péntek Rita: *Átutazó*)

Péntek Rita lírikusi indulása nem kötődik nemzedéki önszerveződéshez, mint ahogy költészete sem mutat kanonikus vagy generációs besorolási szándékra utaló jegyeket. Mint sokan mások, egyszer csak jelentkezett egy folyóiratnál műveivel, melyek tehetségéről tanúskodtak. A Műhelyben, az Új Forrásban megjelent alkotások érvényes bizonyítékai ennek, akárcsak az, hogy kötettervét néhány év múltán elfogadta az *Új Látószög* című sorozatot gondozó Kortárs Kiadó, bár a pályázati finanszírozás megszűntével azt megjelentetni már nem állt módjában. (A Kortárs másfél évtized alatt 19 kötetet és költőt tudott támogatni, ami már majdnem olyan komoly teljesítmény, mint a Móra Kiadó legendás *Kozmosz Könyvek* sorozatáé a 70-es, 80-as évekből.) 2008-ban vezető irodalmi lapjaink szerkesztőinek alkalmi ajánlása nyomán készült el országos válogatásban a *Használati*

*utastás* című versantológia, melyben a Műhely képviselő Péntek Rita alkotásai is helyet kaptak.

Az *Átutazó* kötetanyaga gondos, igényes szerzői és szerkesztői rosta eredményeként állt össze. Noha költőnk tarsolyában sokkal több arra érdemes opus is lenne még, a másfél évtizednyi termésből alig kilencven szöveg került be a karcsú kötetbe, s a tudatos kiválasztásnak, szerkesztésnek köszönhetően határozott profilú, karakteres „induláshoz” lehetünk tanúi e művek és szerzőjük végre érdemi megismerése által.

Ez a határozott profil valóban egyéni, azonban hozzárendelhető néhány olyan fogalom, amely bizonyos típusjellemzők alapján segít azonosítani a lírikusi alkotót, a poétikai módszeren eszközkészletét. Mindenekelőtt feltűnik Péntek Rita költői hangjának bensőséges természetessége, közvetlensége, amely mégis visszafogottsággal társul. Alapvetően érzelmi hangoltságú, a szó legjobb értelmében feminin szemlélet- és beszédmód jellemzi. A hangulatok iránti fogékonyság, a pillanat intenzív megragadásának képessége eredményezi, hogy verseinek képi világa gazdag és erőteljes még akkor is, ha a szövegek formai-szerkezeti szempontból kifejezetten rövidek és karcsúak (átlagterjedelmük mindössze 6–7 sornyi). Ezekből adódóan is a szövegek elsősorban impresszionista stílusjegyekkel jellemezhetők, s egyfajta áttételes irányultságot mutat még, hogy a corpusnak tizede formai és szemléleti rokonságot szemléltet a klasszikus haikuköltészeti hagyománnyal. Megkockáztatható, hogy az intenzív és pontos kevésszavúság, néhány jellegzetes motívum használata, illetve a nem ritkán szikár és hűvös, de nagy belső emóciókat sejtető nyelvi-érzelmi visszafogottság Pilinszky-hatást, a képanyag kezelés módja, valamint a nyelvi-szintaktikai formulák alakítása pedig némi Villányi-hatást sejtet.

Mielőtt a versekről konkrétan is szó esnék, érdemes méltatni a kötet fotóit, amelyek szintén a szerző munkái. Tizenöt felvétel tagolja a kötetanyagot, melyből néhány tétel akár közvetlen illusztrációnak is tekinthető. Akárcsak a szövegvilág, a fotók világa szintén homogén – már csak amiatt is, hogy mindegyiken téli fákat láthatunk. Könnyű lenne bevonni itt egy utalással Nemes Nagy Ágnes emblemikus versét a szemlélődésbe (amely talán hatással volt a *Hegyalda* című opus keletkezésére), de helyesebbnek tűnik a kontrasztív megközelítés: Péntek Rita felvételei éles, fókuszált látványt adnak, ahogy versei is magára a pillanatra, az itt-és-most élethelyzetekre koncentrálnak. Ugyanakkor igaz, hogy e fotóknak – az objektív felfelé irányításának köszönhetően – legalább annyira fontos komponense az ágszövevény mögötti-feletti hidegfehér és üres ég látványa. Az említett nézőpont és a szövegekben fellelhető gyakori utalások által demonstrált elemi hiányérzet együttesen érzékeltethetik azt, hogy költőnk közérzetében, világszemléletében helye van – ha egyelőre még nem is kifejtett bölcséleti aktualitással – a transzcendens okozatiságnak, érintettségnek (vö.: „Hogy halál van, / napok, szerelmek, istenek halála, / ott lebegett fölötte” – *Jelenlét*). A fa és a tél egyébként gyakori motívuma az *Átutazó* verseinek is. Utóbbi mintha annak hangsúlyát erősítené, hogy az életutazás, az életen való átutazás időleges stációja, sőt talán maga a kor is, amelyben a megszólalás történik, alapvetően a hidegség, a hiány attribútumával jellemezhető. Fotók és szövegek együttműködéséről még annyit, hogy a hideg-képekhez jól illeszkedik a kissé távolított szemlélő-önszemlélő pozíció, amelynek e kettősségekre és ambivalenciára gyakran építő megjelenítésmódjához itt sajátos adalékot tesz hozzá az „ellenoptikából” való láttatás egy szép példája: „Hozzászokunk lassan a fák / meztelen kutató tekintetéhez, / és vetkőznünk és süllyedünk mi is / szeretőhöz odaadásával” – *Köd*.

Habár a kötet címe az úton levés kapcsán a versvilág mozgalmassabb „életességét” jelezhetné előre, Péntek Ritánál nagyon ritka jelenség az epikus jellegű dikció, szövegei inkább állóképi karaktert mutatnak, olykor kinagyítással egyenértékűek. Ha címekben, versmotívumokban többször említődik is valamiféle dinamika (l. *Távolodó*, *Most vetkőzik*, *Futunk*, *Száll*, *Tánc*, *Hullámok*, *zörejek*, *Attűnés*), azokban ugyanolyan gyakoriságú a stagnálásra vagy inak-

tív mozgásban-levésre való utalás (vö.: *Megállt, Várakozás, Június, mozdulatlan, Fénykép, Várok már, Napon ülünk; Mozgólépcsőn, Utazunk, Vonzás, Sodrás*), az olvasó pedig inkább azt érzékeli, hogy a pillanatörténeteké, a megállított mozgásé, a kiemelt-kimetszett mozdulatoké, mozzanatoké, a gesztuspillanatoké itt a főszerep. Az élet-átutazás költőknél impulzusok, impressziók megragadásának pillanattá rögzült élethelyzeteiből, azok egymásutánjának sajátos dinamikájából egybeszövődő folyamat, melynek kronológiájában csak a kötetkeret erejéig – bár nem hangsúlytalanul – kap szerepet a múlt, az emlékezés. Jelentőséget kap viszont az időproblematikában a pillanat mint múlásélmény, vagyis a jelenbeliség mint emlékezet és szemlélt tapasztalat. Érdekessége ennek az idő- és élezt szemléletnek, hogy meghatározó motívuma és gondolatköre a múlás, az elmúlás, olykor közvetlenül megnevezve maga a halál, noha bölcséleti vonatkozását tekintve mélységében (még?) mintha nem foglalkoztatná költőnket az átutazás vége, célstációja, a halál mint ontológiai fogalmi képzet. Mintha nem is az ejtén gondolkodóba a beszélőt, hogy „Kiegészül-e a fény az árnyékban (...) és végül is: élet a halálban?“, hanem hogy miként egészül ki az elmúlás képe a jelenlét benyomásai, a pillanatok megéltége által. Talán innen van, hogy a kötetzáró kompozíció (*Ellentmondás*) mintegy összegzőképpen – a „résztetekben tapintható” tapasztalás kapcsán – „váratlan, szorongó ráismerések”-ről tesz említést.

A tapintásnak, érintésnek, finom érzeteknek – már csak az impresszionista hangoltság kapcsán is – megkülönböztetett szerep jut Péntek Rita lírai szimbólumrendszerében, és nem véletlen az sem, hogy a visszafogott, ám sokszor erotikus testiség motívumkincsében leggyakrabban az ujjak jutnak szerephez. Emellett az sem tűnik véletlenszerűnek, hogy a szenzualitás, a tapintható megéltetés és a múlásélmény egybekapcsolódásának lírai átgondolásához az elsődleges költői életterep, élményalap a szerelem, a párkapcsolati együttlét dimenzióhoz, (Radnóti emlékeztetően) hétköznapi szituációhoz kötődik, hiszen a már idézett problematika, a kiegészülés-motiváció is erősen és megkerülhetetlenül kapcsolódik az élet-átutazás során a társsal, a társban való beteljesedés vágyához. Tematikusan így a kötet legtöbb darabja a szerelmi-párkapcsolati érzelm- és gondolatvilághoz tartozik. Mint oly sokunk számára, az élet-átutazás során költőnknek is a szerelem általi egészezés a válás, annak felszabadultsága jelenti a boldogságot a természeti harmónia szemlélése és megélése mellett. A szövegek jelentős hányada e szerelmi összefüggésben alkalmaz többes szám első személyű, illetve vokatív nyelvi formát az amúgy mindvégig hangsúlyos egyes szám első személyű logikai versalanyiség mellett.

Péntek Rita az emberi kapcsolatok, a szerelem érzelmi viszonyrendszerét a maga természetes összetettségében teszi szemlélhetővé, de az ambivalens, végletes, olykor paradox emocionális állapotok vagy gesztusok hiteles érzékeltetésén túl nem vállalkozik a szenvedély mélységeinek feltárására, s az önazonosság problematikájának érintőleges bevonása mellett rezdülésnyi miniatúráiban személyiség-lélektanának, személyiségbölcséletének mélyebb bugyriiba sem kíván (még) bebocsátani – vagy alkati okokból talán bebocsátokni sem (vö.: „Hajszálvékony éjszakai redőbbe burkolva / hallgatózunk a takaró alatti még mélyebb / sötétben” – *Mi-előtt*). Mindenesetre az érzelmi intenzitásnak és sajátos kezelésé is sokféle árnyalat megjelenítését teszi lehetővé versről versre, de mintha az átutazás-pillanatok idődarabkái eleve csak résnyi exponálási lehetőséget kínálnának költőnk-képpalkotónk szerint mindannyiunk számára a megismeréshez, s innen lehet, hogy (ön)szembesüléseink, ráismeréseink is váratlanul adódnak (l. *Ellentmondás*), illetve hogy azok számunkra csupán „villanásokban”, „felszakadó mondatokban” ragadhatók meg (*Átutazó*). A rés-motívum mellett e problematika kapcsán kell kiemelten említenünk még az árny, az árnyék (a maszk) szintén gyakran felbukkanó motívumát, mely a kettősség-motívika, a kontrasztos képesség és hangulatlanság, az ambivalens-összetett érzelmvilág mellett már inkább a bölcséleti sík szimbólumrendszerének – eddig még mélyebben szintén ki nem

bontott – eleme, ami talán egyfajta dialektikus szemlélet háttérbeli meglétének költői sejtetésével függhet össze.

Csak részben ismerhetjük meg versei nyomán költőnk ars poeticáját is. A már többször említett kevésszavúság nyelv-szemléleti motivációja jelzészinten a kimondhatóság problematikájával is összefügg. A kötetzáró opus tanúsága szerint a „felszakadó mondatok” szintén egyfajta intim szférában, képletes belső térben: a hallgatásban nyerik el identitásukat, ott képződnek meg, s alkotnak „visszatérő és egymásnak válaszoló”, rész-egészt leképező együttest. A kötet tanúsága szerint szerzőnk (még?) nem érez erős poétikai késztetést, hogy a világról-emberről való tudásának másfajta megszólalásmódokkal kísérletezve adjon költői hangot. Spontaneitása nem törekszik arra, hogy virtuozitással álozzék, tiszta nyelvezte, melyre egyébként a nominális stílus, a rezignált, sóhajnyi elégtelenség, az érzékletes kifejezőmód jellemző, így teremti meg a maga érvényességét, s rendeli ehhez az egyszerre kimondani vagy az „Egyetlenegyszer kimondani” (*Hallgatás*) lírapoétikai indíttatását.

Ha a mondottak alapján nem is valószínű, hogy Péntek Rita kiforrottságot mutató költészete a jövőben nagy változásokon menne át (és persze miért is menne?), azt talán érzékelhetjük majd, hogy szerves és koherens motívumkincse (melynek szinte esszenciális példatára lehetne a *Szeretők* című opus) idővel valamelyest megfrissül, s remélhetjük, hogy belső válaszaiból, lelkének-gondolatainak mélyéről ezután is jó érzékkel oszt meg „felszakadó mondatokat” olvasóival.

(Magyar Kultúra Kiadó, 2015)  
Juhász Attila

## „Idegen közöttünk”

(Schein Gábor: Svéd)

Schein Gábor negyedik regényét a cím keltette elvárások a magyar irodalom egzotikus törekvései közé sorolják. Közben a hazai kortárs irodalom látható irányai nagy figyelemmel követnek világirodalmi tradíciókat, a saját identitásaink és életlehetőségeink problémáit „idegen” környezetbe helyező szépirodalmi szövegekre még mindig felkapja a fejét a magyar olvasó. Messzire vezetne azon elmélkedni, hogy kulturális és szociális frusztrációink egyik oka és egyben következménye a világról, más kultúrákról való tudásunk mérhetetlen korlátozottsága, amelyen a globalizáció információs szerkezetváltásai sem javítottak markánsan.

Schein e prózájának persze nem célja a helyzetet változtatni, hiszen az ismeretlen, közhelyesen jóléti társadalmak hálózataként látott térségbe kihelyezett szüzsé legfontosabb téje mégiscsak a huszadik századi magyar történelem meghatározottságai közt gúzsba kötve táncoló figurák állapotrajza. Az azonban látható, hogy a „svéd világba” vetett magyar történetet ez a kulissza erősíteni igyekszik, bár végső következtetésként mégiscsak az emberi kapcsolatok bárhol tapasztalható kiüresedése a leginkább tapintható élmény. Az egymástól való távolság esztétizálása, amely a közelség, az együttlét, a függés variációiban talál formát, a szerző minden megnyilatkozásának fontos kérdése. Szép példái ennek a Füst Milán poétikáját, különösen a *Feleségem történetét* elemző írások (*Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*, Akadémiai, 2006), a *Lázár!* című kispróza, az „aparegények” felfutásának időszakából, vagy a novelláskötet (*Megölni, akit szeretünk: Történetek a mából*, Kalligram, 2013).

A *Svéd* egyik szála az '56-os forradalom után menekülttáborból örökbefogadott, ám meglátásom szerint számba vehető közép-európai identitással mégsem rendelkező Ervin, pontosabban a kettejük közti távolságot egy eredettörténet utáni nyomozással kiegyenlíteni igyekvő nevelőapja története. A témaválasztás azért is fontos, mert az 1956-ban menekülttáborokba került kamaszok sorsa a kortárs magyar

irodalom egyelőre nem különösebben túlírt iránya, ez ügyben érdemes megemlíteni Ferdinandy György dokumentarista eszközökkel a *Svédnél* erősebben élő, ám esztétikai invencióit tekintve szerényebben működő regényét, a 2006-os *A Pourtalés-kastély lakóit* is.

A *Svéd* egyik történetfonalát a Magyarországra, nevelt fia gyökereit kutatva érkező halálos beteg Grönewald úr tartja kézben, aki a fiával megromlott kapcsolat nyomában járva próbálja a – kortárs magyar irodalomban úgy tűnik, immár a klasszikus családtörténeti narratíva kötelező stílusjegyévé váló – nyomozás szálát követni. A regény egyik kérdése tehát, hogy kulturális identitásunk korai élményeink elfelejtődésével is kódolt, genetikai meghatározottság-e? Bár az apa és a fiú elliptikus alakzatokból, kihagyásokból építkező távolodás-történeti szándékoltan rejtélyes és részben motívalatlan kapcsolódások, kettejük személyes viszonyának alakulását mégis erre a titkokat feltételező eredetre vezetik vissza a hol omnipotens, hol szándékoltan bizonytalankodó, de mindvégig végtelen érzékenységgel megnyilvánuló narrátorok.

Schein e prózájának az elmélyült és korántsem leegyszerűsítő pszichológiai irány ad erős háttérrel, a korai kötődés evolúciója a történet minden szálának fontos mondanivalója, így a könyv másik fő irányának, amely a Lipótmező bezárásának krónikája, az utolsó menedéket elvesztő ápol-tak szélnék eresztése is határozott karaktert ad. A két vonalat összekötő figura, a svéd–magyar család „aktáit” ismerő pszichiáter, Bíró doktornő alakja. A pszichiáter személyiségprofilokat készít, analizáló elbeszélői hangja így valójában nem előkészítetlenül zuhan rá a szövegre.

Az 1956-os forradalomig nyúló szűzse nyomolvasásának jelen ideje a 2006-os, kevésbé elegánsra sikerült ötvenedik évforduló és a budapesti zavargások. A közép-európai történelem szimbolikusságát a szokásos, a térségre annyira jellemző iróniával aláesemény sorolhatóan a kötet olyan központi motívuma kíván lenni, amelyben a két világ (a svéd és a magyar) egymás ismeretlenségére csodálkozna rá, hogy aztán a génjeinkben hordozott alkati meghatározottságok egymásba tekintve tükröződjenek vissza. A maszkká váló, akként hazudó arc, a tükrökből visszavetülő idegenség, a tájjá váló test Schein szépírói (líra, próza, dráma) produktumainak, ahogy irodalomelméleti és -történeti munkáinak is gyakori tárgya. E tekintetben a *Svéd* sok felvételét ismerősként köszönheti az olvasó, a perszonalis kapcsolatok szétbomlásának, az én és a másik közötti távolság áthidalhatatlanságának problémái azonban itt olyan finoman és visszafogottan jelennek meg, hogy e szempontból legalábbis a prózai oeuvre egyik legerősebb szövegeként üdvözölhetjük az új regényt.

Ezért kár a nyilvánvalóan vázlatos, bennem legalábbis lényegesen nagyobb elvárásokat keltő 2006-os eseményeket tárgyaló részek kidolgozatlanságáért, sehova sem tartásának funkciótalanságáért. Kérdéses, számomra legalábbis nem volt eldönthető, Schein, az elhallgatás-alakzatokat, kihagyásokat általában megbízhatóan és menetrendszerűen alkalmazó alkotó, mit is akart ezzel a résszel. A kötet fülszövege szerint az olvasó „elfogulatlanul és élesen” szembesül „a mai közép-európai lét néhány alapkérdésével”. Am érzésem szerint éppen ez az, amivel adós marad a szöveg. A vélhetően a nyelvet sem beszélő svéd férfi semmit sem értő pozíciója azonkívül, hogy *A pármái kolostor*, a *Háború és béke* vagy a *Kis nagy ember* (a világirodalmi példák sora hosszan folytatható lehetne) alaphelyzetét idézi, az adott közösség számára meghatározó rezonőr. A mindenkori kívülálló a számára folyamatos interpretációra szoruló történelmi pillanatba belecsöppenve, ott persze semmit sem értve láttna egy közösség válságtendenciáit, Grönewald viszont e helyzetekben sablonos papírmás figura marad.

Persze lehet, hogy nem is az volt a cél, hogy közelmúltunk neuralgikus és szimbolikus pontjával, traumafeldolgozási stratégiáink módjaival szembesüljünk. Hiszen az általános magányosság és létbevetettség dimenziói, érti-e egymást svéd és magyar, találkozik-e egyáltalán két kultúra valaha is egy közös metszetben, nagy érzékenységgel tárulnak fel fejezetről fejezetre. Így ha az nem is derül ki megnyugtatóan, magyar származása, örökbefogadása, korai traumatikus

élményei miatt távolodna-e el új, a távolságtartást és az óvatosságot életvitelszerűen űző családjától Ervin, az kezdettől látható, hogy a *Svéd*, sok minden más mellett, az egzisztencialista regény legjobb hagyományait is folytató szöveg. A számos távoli vagy közelebbi kapcsolódási pont közül Sartre *Undor* című könyve, Thomas Bernhard legfontosabb prózái (*A mészégető*, *Fagy*), Elias Canetti regényei (különösen a *Káprázat*), vagy a kortárs német és osztrák próza egyéb darabjainak atmoszférája villanhat fel egy-egy meghatározó pillanatra.

Grönewald úr házasságának története, a pár önmagukat elemző szenttelen megfigyelői pozíciója a legjobb bizonyítéka a kulturális magatartásformáktól független léte vetettségnek: „Házasságuk egyetlen pillanatra sem volt boldognak mondható, ha páros boldogság olyan állapot, amelyben két ember egymás közelében vissza- és előretétele, közös múltjukat és várakozásaitak számba véve újra igent mond mindarra, ami jót és rosszat az életük adott, és arra is, amit ígér. Efféle belső nyugalomra nem is mindenki alkalmas.” (12.) Az amatőr vagy professzionális analízis vágya minden szereplő egyik legfőbb motivációja, néha kicsit sok is a folytonos önelemzés. Hihető, csak talán érdektelen, ahogy Bíró doktornő saját, egy nős férfival való kapcsolatát is vizsgálati tárggyá teszi: „Analízise szerint a férfi szüntelenül árnyékolta önmagát, tökéletesen elsajátította mások szerepeit és elvárásait. Nem volt más, mint egy tükör. Pillanatok alatt azzá vált, amit mások belévetítettek.” (74.) E részeket olvasva úgy tűnhet, a kevesebb több. Az, hogy bizonyos személyiség-típusok hallgatása mögött valójában a semmi van, hogy a kényszerességeket csak újabb mániák válthatják fel, olyan evidenciák, amelyek furcsán lebegnek a regény történeti körül. Az általános léte vetettség megfogalmazásához soknak, a közép-európai frusztrációk kifejezéséhez kevésnek bizonyulnak.

Hiába hát a fiú származása utáni kutatás, a regény fontos pontjai valójában az új családdal való azonosulás mintáit mutatják fel a legmeggyőzőbben. Schein prózái mindig is intim viszonyt ápoltak a tárgyakkal, felhalmozásuk, megsemmisítésük, pusztulásuk, rongálásuk a nagyobb történelmi léptékek, a személyes sors sürítésének kipróbált eszközei voltak már korábban is. Az *Egy angyal önéletrajza* mindent mániákusan megmérő patikusa, Widder Salamon vagy a *Lázár!* az összecsomagolt tárgyakkal az eredeti atmoszférát felidézni akaró szereplője, Péter katalogizáló törekvései Grönewald úr, Ervin és Bíró doktornő hasonló vágyait előlegezik meg.

A szenvedélyes gyűjtővé váló Grönewald a megsemmisítés doktornőre testált végakaratóval is az emlékezés ma-uzóleumát építi: „Minden tollhoz, minden térképpoldalhoz, az utolsó mozijegyzet, sőt egy letört korsófélő is úgy ragaszkodott, mintha e ragaszkodással magához láncolhatná a világ egy darabját, és elhódíthatná a haláltól...” (20.)

A lakás és a történet origójává tett, a regény iránytűjeként, az ismétlésekkel olykor kiüresedett szimbólumként visszatérő íróasztal alatt szocializálódva Ervinben is kialakul ez a gyűjtési vágy. Ami persze minden, csak nem magyar gyökereinek leképeződése, hiszen a történetben mindenki lajstromoz, gyűjt, dokumentál. Bíró doktornő a Lipótmező eltűnésének megakadályozására használja az iratok gyártását és megőrzését, a budapesti temetőben kutató Grönewald a sírokat is katalóguscédulaként képes csak látni: „lám, mégiscsak a temetők a legnagyobb könyvtárak, telis-teli megíratlan könyvekkel” (57.) Miközben a nyomkövetés célja apa és fiú egymástól való távolságának bizonyítása lenne, Ervinről valójában azt tudjuk meg, hogy a kollektumok iránti érdeklődése (az osztrák műgyűjtőről írt szakdolgozat) és fordítói alkata is valójában a tanult mintát, a pepecselés gyönyörét, nevelőapja mentalitását tükrözi. Szép záránya az ilyen és hasonló szerkezetek által körköröséget sugalló történetnek, hogy Ervin örökbefogadón való elmorfondírozása valójában a bizalomról szóló tanmese, amely saját sorseseeményeinek is kicsinyítő tükré.

Megnyerő pillanatok azok, amelyekben az auktor saját irodalomtörténeti professzióit villantja fel egy-egy pillanatra. Így a budapesti utcákat járó Grönewald úr kóborlásaiban az urbanizálódó, századfordulós Budapest képei és

történetei, Schein irodalomtörténeti (I. Kiss József) vizsgálódásainak eredményei is megjelenhetnek: „A körutakon és a sugárutakon építési láz tombolt.” (52.) Mindez kárpótlást nyújt azokért a momentumokért, amelyek a fülszöveg ígéretének megfelelően a közép-európai létmód artikulálói lennének, és amelyek halványabbra, tablószűrűre sikerülnek. Jó példa erre Ervin szülőanyja, Stiller Anna devianciájának elővezetése: Stiller Anna ti. „kivételes erővel élte meg korának ellentmondásait, és ezeket tévképzetekben jelentette meg a maga számára”. (84.)

Schein prózáit ismerve nem kell különösebben meglepődni azon, hogy szereplői nemcsak saját sorsuknak, hanem a tereknek is foglyai. Az is e regénypoétika otthonos eleme, hogy a test tájékká válva hogyan teresül, mindez a szépprózától elméleti iskolázottságot váró, Jean Baudrillard-on felnőtt olvasók igényeit is kielégíthetné. Am a *Svéd szövegterét* mégsem terheli túl és főként nem teszi modorossá ez a teoretikus kimunkáltság. Tökéletlenségei ellenére is fontos szöveg, a kortárs magyar próza figyelemre érdemes darabja.

(Kalligram Kiadó, 2015)  
Kovács Krisztina

## Magánszem

(Báthori Csaba: *Egyszer a földön*)

Aki alaposan meg szeretne ismerkedni a mintegy hétszázötven oldal terjedelmű esszékötettel, annak össze kell költöznie vele, s hónapokon át legalább napi három-négy óra megfontolt-oldott társalgást folytatnia a szövegekkel. Lehetőleg olyan könyvtárszobában, amely az intellektus konditerme: magyar és idegen nyelvű szép- és szakirodalom fogódzójával, sok szótár és fogalomtár ugródeszkájával, s természetesen a világháló ugyancsak legyen kéznél. Szellemileg és lelkileg felemelő, de nem könnyű egyúttel jelent e diskurzus. A társunkul szegődött opus fizikailag is ereje teljéig élvezi. Szép, kigyúrt könyvalak (Báthori Csaba életműsorozatnak tekinthető, derűs-napsütötte tojáshéj-sárgán világító, de koromfekete gerincű könyveinek legújabb darabja a Napkútnál), tekintélyes papírsúly: olyan tárgy, amelyet nem csupán kézbe fogni, de nyitva tartani is erőfeszítés a kemény, feszes kötés miatt. Az *Egyszer a földön* rendre figyelmeztet: egy perdüléssel, szorítással, lappendüléssel bármikor kivonhatná kezünkből eszme-futtatásait, becukhatná önmagát, magamagába zárkozhatja. Lenne bőven elegendő további megbeszélni, megvitatni valójára saját betűmillióival. De nem teszi, mert programja, sőt misz-sziója épp a megnyílás, ehhez vezető útja, módszere pedig a felnyitás. Az elemzés és a vallomás.

A gyűjtemény anyaga nem teljesen egységes és nem egészen arányos, ami szerkezeti értelemben nem gond, csupán jelenség és tény. Négy, irányokat jelző, életműveket pásztázó esszé áll az élen. Elsősorban a tárgyjelölő alcímekre pillantunk: (*Shakespeare olvasása*); (*Baudelaire olvasása közben*); majd a *Talányos családják az irodalomban* (*Shakespeare, Goethe, Baudelaire és József Attila műveiben*); (*Rilke Orfeusz-szonettjeiről*). Megkerülhetetlen monumentumok, legfontosabb olvasandók Báthori számára, az olvasáseseeményt, olvasásfolyamatot külön nyomatékosítja. A tömény hetven oldalt követően mély, friss lélegzetvételt biztosít – nekem: az olvasónak; s közben hallom a szerző mellkasát emelkedni – a *Lenzburgi fecsegések*, mely a saját toll szépirodalma, esszé-esztikus-értekező kispórája, közel a fohász hangneméhez, egyben a visszafogott igazírdetés műfajához. Ha legelő Shakespeare zászlaja alá toborozva az irodalom isteneinek idézése történt, akkor ez, közvetve és közvetítésekkel, fülelés Istenre (*Kertek mozdulása; Fecsegések, bogarak bevallások; Könyvek jelentése; Alpesi megfigyelések* stb.).

A könyv veleje, könyv a könyvben a mintegy hatszáz oldalnyi verselemzés. Harminc írás, általában egy-egy költeményről. Néha többről. Mindig többről. Báthori Csaba nem

fél a kitérőktől, sokszor árkon-bokron túlra merészkedik – például Baudelaire-t többek között Sartre felől cserkészi be, majd De Sade felé vág egy ösvényt –, hogy visszatérve ennek a kerülőnek a tapasztalatával és tanulságaival mutasson rá az eredetileg vizsgált fürt akár egyetlen szemére. Az elemzésekben (ez az időrend követéséből ugyancsak szerencsésen következik, bár nincs merev linearitás, Rilke is lehet szomszéd Zrínyi Miklóssal) a világirodalmi nagyságok nem különülnek el a magyar múza kiválasztottjaitól. Külön érdekességként egy saját vers (*Isten-évés*) – vallomás a versről – is helyet kapott. A *Három könyv* című zárás: három, tanulmánnyal felérő recenzió, a maga nemében összegző (bár jócskán hiányos) Weöres-gereblyezés (*Elhagyott versek*) és a teljes körű Nemes Nagy-útinaplók (*Magyarul és világal*) mellett egy pályaaállomásról (Markó Béla: *Festéklők az éjszakán*). Koherens matériát nyújt az *Egyszer a földön*, ám meglehet: a hatvanadik életévét idén, karácsony másodnapján betöltő költő, író, műfordító, kritikus egy évtized múltán, a hetvenedikhez és egy koncipiált életműkiadáshoz érkezve másképp rendezzi majd el oeuvre-je korpuszát (ami már csak azért is valószínű, mert pusztán a verselemzések – részint a Balla Zsófiával közös, a Stúdió K-ban nyomon követhető műsorsorozatuk révén – folyamatosan gyarapodnak).

Jelen sorok írója nem gondolja, hogy Báthori Csaba vers-tájékozottságával és elemzői érzékenységgel felvehetné a versenyt. Különösen ami a német és a francia költészet gyöngyszemeit illeti. Nyelvi kompetencia, az idegen textus finom értése híján a könyv ezen rétegeit inkább csak élvezni tudjuk, kommentálni kevésbé. (Pedig ez a két terület fölényt élvez az angol nyelvű versirodalomnak postázott meghívásokkal szemben. Magyar és nem magyar versek között együttesen enyhén az utóbbiak felé billen az arány.) Viszont a metódust, az alapelképzelést illetően erős összhang mutatkozik esszéista és méltatója között. Báthori Csaba szívből beszél, amikor a *Felesleges tesben* (Zrínyi Miklós: *Befed ez a két ég*) így ír: „...a versek megértését gyorsítja, ha hosszú ideig gondolunk rájuk. Én Zrínyinek erre a négy-sorosára ősidőkkel mérhető régiség óta gondolok, s talán ma sem hiszem, hogy minden fordulatát meg tudom közelíteni. Ugyanakkor – folytatja Báthori – a régi versekre szintén áll az, ami az újabbakra: igazságukat nemcsak *bizonyosan* helyes felvetésekkel közelíthetjük meg, hanem időleges – és cáfolatol sürgető – puhatolózással, ráfogással, sőt még tévedéssel is. (Csak a tévedésekből nem szabad csodapalotát építeni.) Goethe írja: a tévedés csakúgy, mint az igazság, tevékenységre ösztönözheti az embert. És mivel mindenütt a tett a mérvadó, a tevékeny tévedésből találó eredmény születhet, miután a tett hatása a végtelenbe ér. A tévedésből az igazság felé visszavezető út csodálatosan frissít és sokoldalúvá teszi az embert, – nemcsak gyógyulttá, hanem rokonszenvesé is”.

Egyes megállapításainak elismerő taglalása helyett hívebben szólunk e nagyszabású műről, ha választásait és eszközárát, módszerét és beszédmódját ajánljuk az érdeklődő figyelmébe. Báthori legkedvesebb szakágai és legkedvesebb költői ismertek az irodalombarátok számára, sőt, szinte felsorolni is nehéz, mely vidékeken otthonos. Baudelaire, Rilke, József Attila neve mégis külön említendő. A téma- és problémacsaládok gyűrűzve terjednek tovább nemegyszer, újabb kutatási felületeket biztosítva. Am ugyanígy kiterjed a poeta doctus érdeklődése azokra a tárgyakra is, amelyeket – milyen jellemzően hangzott imént a kifejezés! – „ősidőkkel mérhető régiség” óta hordozt élményvilágában, szinte születés előlőtről is. Másutt is hangzott feltevése Báthorinak, hogy a művészet kitágíthatja a határolt emberi létidőt, az időtlenség reményével, élményével kecsegtet minket, halandókat. A *hangsúly keresése* (2010) című korábbi esszé-velőalogatásában, az *Egysoros versekről* szólva rögzítette: „... az ember hajlamos a versben keresgélni az örökkévalóságot”. Ez az általánosítás – „az ember” – az említett gyűjteményben az „én” személyességével is tolmácsolja e keresés, bízákodás egy variánsát: „Egy idő után, úgy tűnik, minden író minden íróban megsokszorozódik. Amit egyszeri jelként észleltünk, közbülső szakasza vagy ideiglenesen végpontja lehet változatos nyugtalanságunknak, és senki nem tud-

ja többé, hol kezdődik és hol ér véget egy eszme, benyomás vagy kamaszkorunkban megismert parabola. Eredeti szándékok észrevétlenül találkoznak a világirodalom más eredeti – mindig előzményekben gyökerező – örökkévalóságaival, és lehetetlen megragadni a legelső szellemi kezdeményezést, azt az időt, amikor egy bizonyos eszme még gazdátlan volt. Minél öregebb, minél több szemmel látjuk eredeti tapasztalatunkat, annál származékosabb, de lenyűgöző erővel újul meg egykori benyomásunk: minden örök-lődik...” (*Ki mit őriz*).

Lévén nyitott, befogadó, nyugtalan, kíváncsi lélek, sok hívásnak enged az elemzéseiben a *folytatódás egyszerűségét* felfedni vágyó verscsillagász. El nem mulasztaná, hogy szemügyre ne vegye az adódó járulékos kérdéseket is. Zrínyi esetében például a szövegáramlás, szövegváltozatok, szórend, összecsengés dilemmái mellett a négy soros műfajának velejáróit (egyáltalán: a négy sorosság mibenlétét). A formai-tartalmi vizsgálódás mindig túl is mutat a literatúrán, mivel Báthorinál az irodalom mint élményforrás, művészeti ág, techné, diszciplína úgy őrzi autonómiáját, hogy morális, antropológiai és transzcendálós kérdéseket szintén generál. A szakmai csillapíthatatlanság, a dolgok végére járni akaró módszeresség bárhol, mindenütt megjelölheti célpontjait – Báthori műveltsége és munkabírása valóban megengedné a „bárhol”-t –, kifejtései mégsem esetlegesek. Azaz a verselemzések sora önmagát indokolja, a kevésbé ismert és a közismert költemények érvelnek egymásért, a belső ciklusok (például egy Székely Magda-, egy Gergely Agnes- és három Balla Zsófia-vers) a sorból történő kiszakadás nélkül önmagukban kontúrosak, s ha nem tévedünk, valamennyi analízis mögött ott lebeg a Semmi nagy talányával szembenező művészember megértés-óhaja, megértés-sóhaja. E szempontból is példászerű többek között a Kondor Bélának az utókor által sem kellően méltányolt költészetét feltérképező írás.

A Kondor-portréban (*A szégyen hivatása*) rendre belefeledkezhetünk a szerző mellérendelő módszerébe – lényegében fentebb is ez került szóba –: ahogy az elemzés mellé a vers felderítésénél lényegibb kérdéseket is sodor mindig. „...Kondor Béla költészetét csakugyan nem könnyű magyarázattal megkedvesíteni – olvassuk. – Barázdált, bazaltredőzetű, apríthatatlan masszívum az, amelyet előlegzett bizalom, ráadás figyelem és hasznot nem váró szeretet képes csak szabatosan megközelíteni. Szembeszökő jegye, hogy noha nagy költészet, nincs benne egyetlen tökéletes vers sem. Szerkezeti mozgása úgy alakult, hogy – mondhatnám – részekből részekbe telepíti a nyomatékot, s csak ritkán kerekíti le a felpépcselt verbális anyagokat.” A hax legomenon közeli kifejezések (megkedvesít, felpépcselt) száma a tucat körül jár a pasztikus okfejtésben, mely a két művészeti ágat (sőt a képzőművészet és az irodalom mellett a fotózással együtt hármát) szolgáló géniusz verseiben a másoknál is kísértő titkot fürkészi: nagy költészet – egyetlen nagy vers nélkül...?

Báthori műhelyében rengeteg a szerszám, az eszköz: rendben sorakoznak, s a verselemzés valamennyi stádiumában pontosan tudja, melyikért és hová nyúljon. Eszköz a fogalmazás bizergető, fura, nyelvileg *jövő idejű* enyhe archaizmus, eszköz a citálások lovagiassága („Anyánk, feleségünk, leányunk kimélete érdekében nem idézem sem a *Juliette*, sem a *Justine* részleteit...” – jelenti be az *Egy megbotránkoztatás története* De Sade-epizódja). Leginkább kézre álló kedvelt eszközeinek egyike a nyersfordítás, amely lehet egyszerű, szótári visszaadása annak, amit a költői átültetés szükségképp módosított, netán megszépített, és lehet nagyobb egységek puritán lejegyzése. (Emlékezzünk: a Báthori-könyvsorozat egyik legérdekesebb darabja volt 2012-ben a – történetesen s talán jelzés jelleggel – barna gerincű *Kétszáz nyers vers*. Ebben utószóval és jegyzetekkel, de közvetlen margináliák híján: elemzés nélkül kaptuk mindazt a szöveget, amelynek egyik nem-nyers megvalósulása az eredeti költemény maga az *Anthologia Graeca* és Jean Grosjean közötti óriási tartományból, másik nem-nyerse pedig a létező vagy később megszülető magyar – vagy más nyelvű – műfordítás. A nyersnek nagy a presztízse Báthori egész gondolatrendszerében, mert időnként ugyan enged az olvasói öröm eufóriájának és pátozának, lényegében azonban azt kedveli, ha sem igazságból, sem tévedésből, sem rajongásból, sem semmiből – még a Semmiből sem – építünk csodapalotát.)

A legemlékezetesebb elemzést megnevezni dőreség, mégis megkockáztatjuk: *Fent és lent* (Rainer Maria Rilke: *Der Ball*. – *A Tartalomjegyzék* nem adja meg a nem magyarul íródott versek magyar címét, az egyes esszék viszont főcímükben tartalmazzák azt). Mint nem egy írásnak, ennek is fontos összetevője a verselemzésre általánosságban vonatkozó metodikai javaslat és töprengés („Verset megközelíthetünk úgy is...”). Ezt követően felsorakoztatja az alapszöveget, a nyersfordítást, Kosztolányi Dezső „prima fordítását” (*A labda*) és saját ifjúkori fordításkísérletét. Ráadásképp ezt az elemzést – részleteiben bár és töredékesen – élőszóban is hallhattuk Báthori Csabától, egy Rilke-könyvbemutatón, az általa fordított *Rilke-levelek* (I–IV., 2014) fűszereként. Persze ami az *Egyszer a földön* esszéinek nagyítója alatt „prima”, az – hiába copyright Kosztolányi – attól még „nem makulátlan”, pláne, hogy műfordítóink egyik legnagyobbja a versmagyarításokat készítve általában is nemegyszer „indokolatlan ritmikái, rímhasználati, tartalomszűkítő mozzanatokot” engedett meg magának. A maga *A labdáját* feldobva is látja Báthori: mi dicseretes tán benne, mi nem.

Látja, mert – ismét a *Baudelaire olvasása közben* egyik fordulatára utalunk – övé az esszéista legfontosabb érzékszerve: a „magánszem”. S akinek magánszeme van – szuverén látásra született –, majdnem mindegy, mit lát, akár egy költeményben. Mert mi azt a szemet nézzük, látjuk: a magánszemet.

(*Napkút Kiadó, 2015*)  
**Tarján Tamás**



# Számunk szerzői

**Áfra János** 1987-ben született Hajdúböszörményben. Költő, író. A KULTer.hu alapító főszerkesztője, az Alföld, a prae.hu és a Szkholion szerkesztője. Debrecenben él. Legutóbb megjelent kötete: Két akarat (versek, 2015).

**Ágh István** 1938-ban született Iszkázon. Kossuth-díjas költő, író, műfordító. Legutóbb megjelent kötete: Ősszegyűjtött versek I–II. (2013).

**Bende Tamás** 1990-ben született Győrben. Költő. A győri Péterfy Sándor Evangélikus Oktatási Központban érettségizett. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogtudományi karán végzett.

**Bíró Tímea** 1989-ben született Szabadkán. Költő. Tanulmányait 2013-ban fejezte be az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar nyelv és irodalom stúdiumán. A szabadkai Népszínház Magyar Társulatának sűgőja és ügyelője.

**Debreczeny György** 1958-ban született Budapesten. Költő. Könyvtáros (tanár) egy budapesti középiskolai kollégiumban. Legutóbb megjelent kötetei: Területtel őrzött kutya (versek, 2014); Két hang, tíz ujj. Költemények, kollázsok, montázsok (2015; társszerzővel).

**Fecske Csaba** 1948-ban született Szögligeten. Költő, újságíró. Legutóbb megjelent kötetei: Árnyas kertben (versek, 2013); A sivatag hajója (gyermekversek, 2014); Kelekötya király (verses mesék, 2015).

**Gágyor Péter** 1946-ban született Ipolyságon (Szlovákia). Költő, író, színházi rendező. Legutóbb megjelent kötete: Kísért a kísértés (válogatott versek, 2015).

**Győri László** 1942-ben született Orosházán. Költő, könyvtáros. Legutóbb megjelent kötete: A tisztaság akarása (versek, 2012).

**Juhász Attila** 1961-ben született Téten. Költő, kritikus. A győri Révai Miklós Gimnázium tanára. Legutóbb megjelent kötete: futópillantás (versek, 2015).

**Kemsei István** 1944-ben született Kaposváron. Költő. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: A szederinda szeme. Dunakönyv (2016).

**Kovács Flóra** 1982-ben született Hódmezővásárhelyen. Irodalomtörténész, egyetemi óraadó (SZTE), szerkesztő. A kortárs irodalom, irodalomelmélet, színházelmélet, komparatiztika területén közöl írásokat. Önálló kötete: A közösség a kortárs erdélyi drámában és színházban (2013).

**Kovács Krisztina** 1976-ban született Békéscsabán. Kritikus, irodalomtörténész. A Szegedi Tudományegyetem magyartörténelem–régészet szakán végzett. Jelenleg Szegeden él, a Magyar Irodalmi Tanszék munkatársa. Kutatási területe: tér-elméleti szempontok a 30-as évek prózájában.

**Murányi Zita** 1982-ben született Budapesten. Író, költő, műfordító, szerkesztő. 2011 óta Lengyelországban él. Legutóbb megjelent kötete: Csillag (versek, 2015).

**Petőcz András** 1959-ben született Budapesten. Író, költő, szerkesztő, egyetemi oktató, a magyar P.E.N. CLUB alelnöke. Legutóbb megjelent kötetei: A Hunor utca titka (versek, 2014); Az Egészen Kicsi Kis Létező és egyéb történetek (kisregény és novellák, 2014).

**Pintér Lajos** 1953-ban született Szegeden. Költő. A Forrás című folyóirat szerkesztője. Legutóbb megjelent kötete: fényöröm fénybánat (válogatott versek, 2015).

**Schneider Éva** 1987-ben született Győrben. Költő. A Révai Miklós Gimnáziumban érettségizett, majd a BME építőmérnöki szakán szerzett vízépítőmérnöki diplomát.

**Schreiner Dénes** 1969-ben született Budapesten. Filozófus, író, a TKBF főiskolai tanára. Önálló kötete: Schelling és az antikvitás (2009).

**Shusterman, Richard** 1949-ben született. Amerikai filozófus, a Florida Atlantic Egyetem professzora. Magyarul megjelent kötetei: Pragmatista esztétika. A szépség megélése és a művészet újragondolása (2003); Szómaesztétika és az élet művészete. Válogatás Richard Shusterman írásaiból (2014); A gondolkodó test. Szómaesztétikai esszék (2015).

**Száz Pál** 1987-ben született Pereden. Író. A pozsonyi Színművészeti Egyetem színházi rendező és dramaturg szakán diplomázott 2013-ban. Jelenleg a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom tanszékének doktorandusza. Kötetei: Arcadia (regény, 2011); Halott föld, halott lányok (elbeszélések, 2013).

**Szénási Zoltán** 1975-ben született. Irodalomtörténész, az MTA ITI Modern Magyar Irodalmi Osztályának munkatársa. Az Új Forrás és az Irodalomismeret c. folyóirat szerkesztője. Tatabányán él. Legutóbb megjelent kötetei: Vasadi Péter (monográfia, 2014); Közös múltunk. Sipos Lajossal beszélget Finta Gábor és Szénási Zoltán (2014).

**Szentirmai Mária** 1953-ban született Komáromban. Költő. Győrött él. Önálló kötete: Kavicsba zárt múlt (versek, 2001).

**Szunyogh László** 1956-ban született Tatabányán. Szobrász- és éremművész, a Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Karának tanára.

**Tarján Tamás** 1949-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, egyetemi tanár, színikritikus, dramaturg. Legutóbb megjelent kötetei: Fénymérő. Metszetek az újabb magyar költészetből (2015); Felzengő állomások. Radnóti Színház, 1985–2015 (szerk.; 2016).

**Tatár Sándor** 1962-ben született Budapesten. Költő, műfordító. Legutóbb megjelent kötete: Bejáró művész (versek, 2007).

**Valéry, Paul** (1871–1945) francia költő, esszéíró. Magyarul legutóbb megjelent kötetei: Füzetek (1997); Paul Valéry prózaversei (2005).

## A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

### Győr:

Antikvárium (Kazinczy u. 6.),  
Koncert Zenemű- és Hanglemezbolt  
(Arany J. u. 3.)

### Budapest:

Írók Könyvesboltja (Andrássy út 45.)

### Debrecen:

Sziget Könyvesbolt (KLTE)

### Hódmezővásárhely:

Petőfi Könyvesbolt (Andrássy u. 5.)

### Nyíregyháza:

Kötet Könyvesbolt (Hősök tere 9.)

### Pécs:

Zrínyi Miklós Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

### Sopron:

Cédrus Könyvkereskedés  
(Bunker Rajnárd köz 2.)

## A RELAY ÚJSÁGÁRUSOKNÁL BUDAPESTEN:

Blaha Lujza tér  
Déli pályaudvar  
Ferenc körút  
Kálvin tér  
Órs vezér tér  
Váci utca  
Bajcsy-Zsilinszky út

Folyóiratunk megrendelhető  
a szerkesztőség címén:  
**9002 Győr, Pf. 45.**  
Honlap:  
**www.gyorimuhely.hu**  
E-mail:  
**szerkesztoseg@gyorimuhely.hu**

## MŰHELY

### KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta  
2016. XXXIX. évfolyam, 2. szám

Főszerkesztő:  
VILLÁNYI LÁSZLÓ

Szerkesztők:  
HORVÁTH JÓZSEF  
HORVÁTH NÓRA  
MÁRTONFFY MARCELL

Arculat:  
KURCSIS LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár:  
SZIKONYA GABRIELLA

### T Á M O G A T Ó K :



Nemzeti Kulturális Alap



Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata



Pannon-Víz Zrt. Győr



Tarandus Kiadó



Széchenyi István Egyetem, Győr



Uniklub Kft.



Hotel Klastrom, Győr

Index: 25975 HU ISSN 0138-922 X. A szerkesztőség címe: 9002 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326-845. E-mail: szerkesztoseg@gyorimuhely.hu. Honlap: www.gyorimuhely.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Üzleti Ügyfelek Üzletág, Központi Előfizetési és Árusmenedzsment Csoport, 1900 Budapest. Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint e-mailen: hirlapelofigetes@posta.hu. A befizetéseknel kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.

Előfizetési díj 2016. évre: 2400,- Ft

Szedés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISIONEXT Vizuális Stúdió, Győr

Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató



Figura hangszerrel, 2014. bronz

# MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT



**nka**  
Nemzeti Kulturális Alap

500,- Ft



9 770138 922000 1 6002